REVISTA ISTORICĂ

ANUL al X-lea, N-le 1-3. Ianuar-Mart 1924.

DĂRI DE SAMĂ DOCUMENTE ȘI NOTIȚE

PUBLICATE
DE

N. IORGA
CU CONCURSUL
MAI MULTOR SPECIALIȘTI.

SUMARIUL:

Dr. Arnold Winckler: Începutul Domniei lui Vodă Caragea.
Victor Motogna: Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria.
Victor Motogna: Documente noi privitoare la căderea lui Despot.
Constantin I. Karadja: Un călător pe Dunăre în anul 1786.
T. G. Bulat: Din corespondența fostului episcop de Buzău, Dionisie Romano.
N. Iorga: DĂRI DE SAMĂ.—DOCUMENTE.—CHRONICĂ.

1924

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC" S. A., BUCUREȘTI

PREȚUL: 10 LEI

www.dacoromanica.ro

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 8.

Pentru cărţile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reţinea, după dorinţă, anunciul de pe copertă.

Administraţia: Bucureşti, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colţ cu Domniţa Anastasia).

www.dacoromanica.ro

Anul al X-lea n-le 1-3. Ianuar-Mart 1924

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —
PUBLICATĂ de N. IORGA. CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Inceputul Domniei lui Vodă Caragea

După actele Archivelor Statului din Viena

de **dr. Arnold Winckler,**
profesor la Universitatea din Freiburg (Elveţia)

(Dintr'o conferinţă ţinută la „România Jună" din Viena)

Conţinutul tratatului de pace semnat în Bucureşti la 28 Maiu 1812 de delegaţii Rusiei şi ai Turciei însemna o desamăgire pentru toate puterile Europei — în afară de Rusia. Căci nimeni nu bănuise că Ţarul Alexandru I se va mulţumi totuşi cu Prutul ca graniţă a cuceririlor sale şi Sultanul nu era de sigur dispus în mod serios să cedeze chiar cea mai mică parte a Impărăţiei lui. Delegaţii turci însă nu se prea prăpădiseră cu firea. Işi preţuiau prea slabe puterile de luptă pentru a continua în mod norocos un război în care, timp de cinci ani, nu putuseră alunga pe duşman din Muntenia şi Moldova; erau apoi prea bine informaţi de desfăşurarea conflictului dintre Napoleon şi Ţar ca să nu conteze pe o retrocedare a ţerii pierdute prin tratatul de pace în casul unei victorii a Francesilor; în sfîrşit generalissimul rus, contele Cutuzov, nu-şi menajase banii pentru obţinerea unei păci cît de puţin convenabile şi mituise astfel delegaţia turcă (aceasta luase însă bani şi de la Englesi). Incheierea timpurie a păcii era de o însemnătate politică mondială. Impăratul Napoleon nu izbutise să convingă pe Turci a continua războiul, de şi consulul frances din Muntenia, Ledoulx, se străduise pentru aceasta. Rusia căpătă posibilitatea să contrabalanţeze întreaga putere a Francesilor şi a aliaţilor acestora, cîştigînd astfel victoria.

Prima înfrîngere a lui Napoleon în lupta cu Ruşii avu loc la Bucureşti prin urmare. Neapărat nimeni nu se interesă de marea nedreptate ce se făcea neamului românesc prin răpirea unei părţi a ţerii şi subjugarea acesteia de către o putere străină.

In locul guvernării ruseşti trebuia să reie Domnia în Muntenia şi în restul Moldovei un principe numit de Sultan. Acum in-

www.dacoromanica.ro

teresul Statelor europene era să se asigure de orice surprise la alegerea Domnilor respectivi. Căci, în raporturile cu Poarta, aceşti principi erau mijlocitori importanţi. Pentru cele două Scaune se aveau în vedere numai Fanarioţi, Greci prin urmare, cari fuseseră în cea mai intimă legătură cu politica Porţii în calitate de dragomani. Dar, de şi Poarta se supusese dictaturii Puterilor europene în ce priveşte numirea principilor în două rînduri, şi nu cu mult înnainte, în 1802 şi 1806, de astă dată nu se lăsă împiedecată în libera hotărîre.

La începutul lui Septembre 1812 se aduse la cunoştinţa misiunilor streine porunca Sultanului ca nimeni să nu lupte pentru ocuparea Scaunului de Domn în Moldova şi Muntenia, şi aceasta supt pedeapsă de moarte; în acelaşi timp aproape căpătară toate ambasadele din Constantinopol încunoştinţarea dorinţii Porţii de a se renunţa la orice propunere, de oare ce persoanele acestor două posturi erau hotărîte. In modul acesta rămase o taină hotărîrea Sultanului. Celelalte Puteri ştiau doar atît că alegerea nu putea să se facă decît în afară de orice membru al familiei Moruzi, altă dată aşa de influentă.

Cei trei fraţi încă în viaţă în zilele acestea din Moruzeşti simpatisau în totul cu Rusia. Alexandru Moruzi fusese numit Domn în 1802, în urma stăruinţilor Franciei, ce-i drept, dar nu lucrase în urmă decît inspirat de Ruşi şi-şi pierduse astfel Scaunul din voinţa lui Napoleon în 1806; Panaiotachi era al doilea dragoman al Porţii; Dumitrachi, de sigur cel mai viclean intrigant şi diplomat dintre fraţi, prim-dragoman, era răspunzător de pacea din Bucureşti în calitate de conducător spiritual al delegaţiei turceşti. E clar prin urmare că în asemenea împrejurări Moruzeştii nu puteau fi în graţia Sultanului, cu atît mai mult, cu cît prestigiul lui Napoleon rămăsese nemişcat în ochii Sultanului Mahmud. Ambasadorul frances destinat pentru Constantinopol, generalul Andréossy, sosi la 22 Iulie 1812 în Adrianopol şi porni a doua zi mai departe spre locul hotărît.

Sosirea aceasta întîrziată nu avu de efect altceva decît de a zădărnici puterea politică a fraţilor Moruzi. El notifică Porţii că nu va putea relua legăturile diplomatice cu Turcia atît timp cît va mai fi un Moruzi tălmaciu al Porţii, căci întreaga familie Moruzi era cumpărată de Englesi şi Ruşi şi trăda astfel orice secret al Franciei acestor duşmani. In această privinţă Andréossy

www.dacoromanica.ro

nu se înşela. Şi beizadea Panaiotachi Moruzi fu ridicat din post la începutul lui August; în ziua hotărîtă plecării lui la Constantinopol e tăiat. In locul său fu numit dragoman al Porţii Ioan Gheorghe Carageà. Dumitrachi Moruzi şi-ar fi putut bănui soarta ce-l aştepta; deocamdată rămase împreună cu delegaţia turcă în Muntenia, conducînd prin divan guvernarea ţerii. In sfîrşit la 1-iu Novembre 1812 părăsi Bucureştii, fu prins la Rusciuc şi tăiat la Şumla.

Cu toate acestea, la începutul lunii Septembre nu ştia nimeni încă la ambasadele din Constantinopol, nici în Muntenia, nici în Moldova, cine vor fi Domni. Dumitrachi Moruzi trăgea mare nădejde pentru sine, cu toate cele întîmplate. La 18 Septembre însă sosi un Tatar din Constantinopol în Bucureşti cu veşti, şi în aceiaşi zi Dumitrachi Moruzi anunţa pe un bileţel în rînduri amare consulului austriac noutatea: tălmaciul Porţii, Ioan Gheorghe Carageà, fusese numit Domn al Munteniei, Scarlat Callimachi al Moldovei.

Carageà şi Callimachi erau Fanarioţi. Se spunea că Sultanul îi primise după sfatul prietenului său intim Halet-Efendi. Aceasta era de mai mică importanţă decît faptul că amîndoi simpatisau cu Austria în mod oficial. Vroise să-şi arate în acest mod Sultanul recunoştinţa faţă de Impăratul Austriei, anume că acesta resistase la orice ţentaţie de a ocupa Principatele? Din toate motivele alegerii cunoaştem doar unul, şi anume că Turcia vroia să evite orice ciocnire cu Rusia şi Franţa şi în acelaşi timp să placă Austriei.

Pentru orice împrejurare însă, avuse grijă Sultanul să puie pe ambii Domni supt supravegherea Paşei de la Rusciuc, stînjenind astfel pe viitor libertatea lor de acţiune. Principele Callimachi sosise la 17 Septembre în Bucureşti din prisonieratul în Rusia şi plecă la 1-iu Novembre la Iaşi, unde era Scaunul Domniei. Carageà fu primit pentru învestitură în audienţă de către Sultan la 22 Octombre 1812 şi împodobit cu semnele onorifice ale Domniei: cuca şi cabaniţa. In acele zile ciuma bîntuia în Constantinopol şi omora zilnic peste 3.000 de oameni; ea urmă pas cu pas pe noul Domn în Muntenia.

La 6 Octombre 1812 apăru în Bucureşti caimacamul domnesc şi ceti în şedinţă publică a divanului, în faţa boierilor, firmanul Sultanului prin care lua în stăpînire, în numele noului Domn, în

www.dacoromanica.ro

mod serbătoresc ocîrmuirea Munteniei. Caimacamul Arghiropulo găsi ţara într'o stare de plîns. Prin conrupta guvernare a Ruşilor şi prin uşurateca risipă a tuturor veniturilor publice, Vistieria Munteniei era cu totul ruinată. Sate şi oraşe erau pustiite şi părăsite, de oare ce locuitorii lor se băjeniseră în străinătate, înfricoşaţi de jafurile şi ocările îndurate neîncetat. Birnicii gemeau supt greutăţi nemaipomenite. Socoteala înnaintată divanului la începutul lui Octombre de Ruşii cari plecau cuprindea pentru Muntenia o datorie de 1.364.000 piaştri, pentru care trebuia încheiată o obligaţie faţă de Statul rus ca plata să se efectueze până în patru luni. Mai rău era însă faptul că şi puterea poporului se sleise în anii războiului. Căci în Iulie 1812, cînd Ruşii vroiră să organizeze o miliţie a ţerii înpotriva unei înnaintări probabile a Francesilor în Muntenia, se arătă că nu se puteau aduna nici măcar cei 20.000 de oameni în stare de a purta arme.

Divanul, ce-i drept, deschise imediat graniţile, închise până acum către Transilvania şi Turcia, dar negoţului apăsat atîta timp îi trebuiau mulţi ani pentru refacere. In orice cas în Statele dunărene româneşti veniră din nou mulţi negustori turci, şi moneda de argint turcească apăru iar (Ruşii o opriseră): 1 ducat fu preţuit cu $12\,^1/_2$ piaştri, o monedă veche de 10 parale cu 120 de parale, 1 monedă de 2 piaştri cu 90 de parale. Imbunătăţirea valutei nu era însă momentan simţitoare, de oare ce negustorii ruşi şi trupele vînduseră mărfurile şi magasiile lor pe preţuri de nimic şi turburaseră astfel piaţa. In ce priveşte cultura, domnia o mare depresiune. Nu exista tipografie în Bucureşti şi totul trebuia să fie tipărit în Sibiiu. Cît de despărţiţi erau Muntenii de cultura din Apus se poate deduce din faptul că în biblioteca Mitropoliei din Bucureşti nu era o singură carte în care să fie vre-o descriere a Transilvaniei sau a Ungariei. Şi pe de-asupra domnia o anarhie complectă în divanul muntean. Niciun boier din Sfat nu se îngrijia de îmbunătăţirea ocîrmuirii, fiecare avea grija să capete cele mai mari avantagii din slujbele distribuite de Domn. Massa cea mare a populaţiei avea însă cel puţin o bucurie: că Ruşii se retraseseră. Păpuşi împăiate, îmbrăcate muscăleşte, fură înfipte în ţăpi, purtate de popor în Bucureşti, stropite cu noroiu şi în cele din urmă arse. Trei zile şi trei nopţi de la 15 până la 18 Octombre 1812 dură veselia în timpul căreia întreg oraşul fu iluminat, şi focuri de puşcă se sloboziră neîntrerupt.

www.dacoromanica.ro

Mult aşteptata sosire a principelui Carageà avu loc la 6 Decembre. Nu întră chiar în capitală, ci-şi pregăti primirea de către boieri şi episcopul de Rîmnic. Noul principe era un bărbat chipeş, care-şi trăda prin exterior originea fanariotă. Cum îi cerea slujba la Poartă, purta favorite mari, vînturate înnainte, cărunţite pe la tîmple. Ochii lui mari priviau aprig şi arătau prea puţină bunătate sau fire deschisă. Cît priveşte dorinţa personală de bine, Carageà era cu totul străin de popor şi de boieri. Totuşi era bine informat despre starea de lucruri din Muntenia, şi în consecinţă bine pregătit. Boierii fură penibil miraţi cînd principele răspunse la salutul episcopului că-i erau cunoscute părerile boierilor şi ştia că cei mai mulţi dintre dînşii nu se purtaseră ca prieteni ai Porţii, ci ca slujbaşi ai Rusiei; el îi sfătuia să trăiască de aici înnainte în armonie, să se gîndească numai la binele ţerii şi să evite orice apăsare a poporului; la orice abatere a acestor sfaturi va proceda în mod energic, fără cruţare. După concediarea boerilor, Carageà merse incognito la Bucureşti, pentru a visita reşedinţa domnească. Casa aceasta fusese întrebuinţată de Ruşi ca spital şi se afla într'o stare improprie de locuit; reparaţiile cereau oarecare timp.

Se poate deduce uşor că Vodă-Carageà nu-şi cîştigase prieteni printre boieri prin cuvîntarea ţinută. Cei mai mulţi trăseseră nădejde că vor putea aduna bogăţii pe spinarea ţerii cu prilejul numirii noului Domn, şi aceasta prin împărţirea slujbelor. Carageà însă li strică planurile — posibile în timpul Ruşilor —, şi anume el nu urmă procedeul Ruşilor de a împlini locurile divanului cu băştinaşi, ci înlătură cu totul pe boieri şi împărţi slujbele numai la favoriţi şi rude, cu toţii Greci. Şi Greci de aceştia veniseră mulţi cu Vodă-Carageà. Erau toţi săraci şi nădăjduiau să se îmbogăţească în scurt timp...

Intrarea alaiului în Bucureşti se făcu de către noul Domn Joi, 24 Decembre 1812, după vechile datini. Din locuinţa provisorie de la Văcăreşti, din casa Banului Racoviţă, mai înnainte reşedinţa generalului Cutuzov, porni Carageà împodobit cu cuca şi cabaniţa, întovărăşit de boierii divaniţi şi delegaţii oraşului, la Curtea domnească. In ziua următoare sosi şi Doamna, în trăsură acoperită. Simpatiile lui pentru Austria îi asigurară bune raporturi cu agentul consular austriac Franz von Fleischhackl. De altminteri amîndoi se cunoşteau destul de bine din timpul cînd Fleischhackl

www.dacoromanica.ro

era la ambasada austriacă din Constantinopol, iar Carageà secretarul dragomanului Porţii, Ipsilanti. Aceasta fusese în 1791. Noul Domn profită imediat de vechea cunoştinţă pentru a face o bună afacere. El rugă prin Fleischhackl pe ministrul de Externe austriac, conteele de Metternich, să îngăduie transitul prin Austria a o sută de pfunzi tabac de prisat din Paris. Tabacul era destinat Sultanului şi trebuia să asigure protecţia acestuia pentru vremi viitoare.

Vodă-Carageà nu pierduse ocasia să între imediat în legături oficiale cu Austria, şi aceasta chiar în sensul dorinţei Padişahului. Contelui Metternich îi arătase numirea lui ca Domn încă din 26 Octombre 1812, printr'o scrisoare din Constantinopol, şi-l asigurase de mijlocirea lui pentru păstrarea raporturilor de bună vecinătate între Austria şi Sublima Poartă. Ca răspuns la aceasta, Metternich acreditä prin scrisori oficiale pe agentul Fleischhackl la Curtea domnească din Bucureşti, la 28 Novembre, şi trimese o felicitare scrisă în mod foarte amical lui Carageà, la 18 Decembre: „Impăratul Austriei a aflat cu cea mai mare mulţămire de întoarcerea Munteniei supt stăpînirea Sublimei Porţi; însă cu cel mai mare interes a aflat de numirea unui principe despre care ambasadorul austriac din Constantinopol i-a scris în modul cel mai îmbucurător".

In zilele acelea decisiva războiului era hotărîtă în Rusia. Napoleon pierduse lupta şi armata; de aceia reîncepu vechea concurenţă dintre Rusia şi Austria pentru împărţirea Turciei, concurenţă care se făcea din nenorocire pe spinarea Principatelor dunărene.

La 31 Decembre 1812, agentul consular von Fleischhackl fu primit în audienţă oficială de acreditare la Curtea lui Carageà. Toate datinile prescrise de protocolul Divanului fură observate pentru această ceremonie. O trăsură cu şase cai pentru domnul von Fleischhackl, alta cu doi cai pentru slujbaşii Agenţiei, conduseră pe noul agent consular de acasă la palat. Oameni de la Curte întovărăşiau alaiul. In Curtea domnească Fleischhackl fu întîmpinat de Marele Postelnic şi dus la Carageà, care şedea în scaunul domnesc. Vodă se ridică pentru a lua scrisoarea de acreditare. Apoi urmă audienţa la Doamnă. Pănă aici totul e frumos. Incheierea audienţei fu însă mai puţin măreaţă şi demnă; căci slujitorii lui Carageà se năpustiră ca lăcustele pe urma lui

www.dacoromanica.ro

Fleischhackl până acasă înnapoi, şi nu plecară până ce nu primiră suma de 141 de rubiele (bani de aur în valoare de 110 parale) sau 387 piaştri şi 30 parale, bacşiş. Consulul rus trebui să împartă chiar 500 de piaştri.

Era obiceiul ca Domnii Munteniei să trimeată Sultanului ştiri asupra stării de lucruri din Europa. Pentru acest scop aveau agenţi proprii în capitale, spre a căpăta în scris ştirile. Şi Carageà trebui să iea asupră-şi această sarcină şi căpătă încă la 12 Decembre 1812 protecţia lui Metternich pentru agentul lui la Viena, bancherul Constantin Ştefan Belu, fratele Păharnicului Belu, care jucă un mare rol în Divanul din Bucureşti. Cele mai bune informaţii le trimise însă vestitul publicist austriac Gentz, care se pusese la dispoziţia lui Carageà la 27 Decembre după dorinţa lui Metternich, pentru îndeplinirea acestei sarcini. El fu acceptat de Carageà şi astfel începu şirul îndelungat al minunatelor, clarelor expuneri ale politicei marilor Puteri europene prin pana lui Frederic Gentz. Fără aceste rapoarte, istoria Europei din primul şfert de veac al secolului al XIX-lea nu s'ar fi putut scrie. Metternich avea însă astfel posibilitatea de a influenţa neîntrerupt în mod simţitor politica Domnilor munteni şi prin urmare şi pe aceia a Sultanului.

* * *

Astfel începutul Domniei lui Vodă-Carageà nu era prea îmbucurător. La 24 Martie 1813 puse oameni de-ai lui să-l asasineze pe Ramis-Paşa, care sosise din Rusia şi era proscris. Pentru această faptă primi ca dar din partea Sultanului o tabachere bătută în briliante. In Iulie 1813 începu să surgunească pe boierii de vază (ca Ghica) şi să li confişte averile. Curînd îşi dădu arama pe faţă: viclenia şi lăcomia. Şi în aşa fel încît peste cîţiva ani, în 1818, cu un paşaport fals, căpătat prin Metternich, fugi peste graniţă în Transilvania. Şi, totuşi făcuse unele lucruri folositoare pentru ţară, ca acea strîngere a legilor într'un cod.

www.dacoromanica.ro

Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria.

(Ilie, 1546-1551, Ștefan, 1551-1552.)

I. Socoteli bistrițene.

Petru Rareş a lăsat moştenire urmaşilor săi în Ardeal ţinutul Ciceului fără vestita cetate, dărîmată în 1544 din porunca reginei Isabela şi a lui Martinuzzi, Cetatea-de-baltă şi Rodna cu cîteva sate din prejur. Încă în 6 Decembre 1546 Ilie-Vodă imputa Bistriţenilor că, folosindu-se de moartea părintelui său, voiesc să-i răpească satele din ţinutul Rodnei [1]. Era vorba despre Feldru, cum dovedeşte o scrisoare, datată din 18 Decembre a aceluiaşi an, a Voevoduiui [2]. Care au fost acele sate din valea Rodnei, ce aparţineau Moldovei? Răspunsul îl aflăm în cărţile de dare ale oraşului Bistriţa, din care a publicat cîteva date Frederic Kramer, în Anuariul Liceului din Bistriţa [3].

Aici avem datele despre contribuţia plătită oraşului Bistriţa de către Romînii din Valea Rodnei pe anii 1547-1553, afară de anul 1551.

În 1552 apar pentru întâia oară: Nyermezö (Nyirmezö-Feldru), Ilva, Zent-Iörg, Maior şi Rodna. Aceasta dovedeşte că de la 1547 la 1550 satele amintite erau în altă mînă: în posesiunea Domnului moldovean.

Lăsăm să urmeze după Kramer tabloul contribuţiilor plătite de Romînii din Valea Rodnei după ani. Documentele în chestiune sînt importante şi din punctul de vedere al trecutului nostru economic.

«Anno 1547. Contributio Valachorum circa festum Michaelis. Makod, Mittitel, Sagra, Salva et Ordo, Teelch et Bykesch, Naszod, Rebre Maior, Burgo ambo, Runck; toate împreună: 96 florini şi 22 dinari.

«Anno 1548. Contributio Valachorum circa festum divi Georgii Martyris:

[1] Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. XLV.
[2] *Beiträge zur Geschichte der Militärisirung des Rodnaer Thales.*
[3] *Program des ev. Obergymnasiums zu Bistritz*, 1879/80.

www.dacoromanica.ro

Makodt Mititel	5 fl. 14 den.	9 fl. 75 den.
Sagra	2 » 50 »	6 » 97 »
Salva et Ordo	13 » 18 »	3 » 20 »
Teltsch et Bykes	19 » — —	1 » — —
Naszod	12 » — —	5 » — —
Rebre minor	8 » — —	7 » — —
Rebre maior	3 » — —	2 » 50 den.
Burgo superior et inferior	14 » 50 den.	2 » 50 »
Poyen	3 » 62 »	— —
Runck	2 » — —	1 » 50 den.

Summa istius contributionis Valachorum: 124 fl. 68 den. Anno eodem. Contributio Valachorum circa diem Omnium Sanctorum imposita et ordine sequente evecta». Tot aceleaşi sate ca mai sus, cu o sumă totală de 112 fl. şi 1 din.

«Anno 1549. Contributio Valachorum circa diem Philippi et Iacobi apostolorum.» Aceleaşi sate cu contribuţia de 107 fl., 62 d.

«Anno eodem. Pecunia stipendiaria per Valachos feria sexta post Georgii importata: 61 fl. 60 din.

«Anno eodem. Contributio Valachorum circa festum Galli.» Aceleaşi localităţi; suma contribuţiei: 119 fl. 28 din.

«Anno 1550. Valachorum contributio pro conservandis stipendiariis circa diem Viti et Modesti». Satele: Mokodt, Sagra, Salva, Poien, Feltsch, Naszod, Rebre minor, Rebre maior, Burgo ambo», cu suma de 230 fl. 37 d. Aici este şi însemnarea: «Porcolabio in reambulatione metarum versus Maramoras exposuit fl. 4.

«Anno 1552. Contributio Valachorum de valle rodnense et Valle Majori in die Luce importata:

Makod	fl. 7 d. 4	fl. 5 den. —
Sagra	» 7 —	» 5 » 70
Poien	» 2 » 67	
Ronck	» 1 » —	
Salva	» 3 » 90	» 14 » 40
Teltsch	» 5 » 50	» 12 » 72
Rebre minor	» 2 » —	» 9 » 97
Rebre maior	» 2 » 92	» 2 » 97
Nyermezew	» 10 » 60	» 3 » 45
Ilva	» 1 » —	
Zent Jörg	» 12 » —	» 3
Maior	» 14 » —	
Rodna	» 20 » —	
Burgo	» 8 » 70	» 10 »
Suma contribuţiei	fl. 182 d. 72	

www.dacoromanica.ro

«Anno 1553. Sabbatho post purific. Mariae ex parte multarum necessitatum Valachi taxati, circa festum b. Georgii presentaverunt modo tali»; aceleaşi sate, afară de Runc, cu o sumă de 231 fl., 96 din.

«Notandum: Ex hac taxa soluti sunt boves et vaccae Germanis dati et a Valachis accepti fl. 98, din. 90.

«Anno eodem. Pecunia Valachorum circa diem Francisci confessoris importata. Aceleaşi sate ca mai sus, cu o contribuţie de 157 fl., 96 din.

Documentele ni arată că Bistriţenii, cunoscînd firea moale şi nehotărîtă a lui Ilie-Vodă, au căutat mereu să smulgă din mînile lui posesiunea Rodnei cu satele amintite. Se pare că satele au trecut din nou la Bistriţa în cursul anului 1551, cînd în Moldova s'a întîmplat schimbarea în Domnie, dacă nu la sfîrşitul anului 1550, cînd oştirile lui Ilie făceau expediţia în Ardeal.

II. Expediţia lui Ştefan Rareş în Ardeal şi uciderea lui (1552).

În Maiu 1551 Ilie părăsi Scaunul Moldovei, plecînd în Turcia' unde se lepădă de credinţa strămoşească şi îmbrăţişă legea lu Mohammed. Astfel pe tronul lui Ştefan-cel-Mare se urcă celalţi fiu al lui Petru Rareş, Ştefan, căruia soarta-i hărăzise o domnie scurtă şi un sfîrşit tragic.

Petru Rareş prin politica sa nechibzuită coborîse Ţara Moldovei de la înnălţimea unde a fost ridicat-o marele său părinte şi o pusese la discreţia lui Soliman Magnificul, zdrobitorul Ungariei. De acum înnainte şi Moldova ca şi Muntenia au devenit numai jucărie în mînile puternicului Padişah, care se folosia de ţerile româneşti ca de nişte instrumente cu care să şi întindă hotarele Împărăţiei în Ungaria frămîntată de războaie civile.

Nici chiar un stăpînitor cu calităţi distinse n'ar fi putut feri ţara de primejdiile ridicate asupra ei de un războiu între Turci şi Austriaci, cu atît mai puţin un Ştefan Rareş. Cel mai de căpetenie eveniment al stăpînirii lui a fost expediţia întreprinsă în Ardeal în Iulie 1552.

Cîteva documente semnalate aici pentru întîia oară ni vor da putinţa să întregim istoria acestui Voevod şi să arătăm că caracterul lui a fost presintat până acum în colori mai întunecate decît le merita [1].

[1] Posedăm regestele acestor documente în: „Történelmi Tár", 1891 şi 1892, în Barabás Samu, „Erdély történetére vonatkozó regesták".

www.dacoromanica.ro

Sîntem în vremea cînd Ungaria-şi trăia una dintre epocele ceie mai zbuciumate ale istoriei sale.

Zdrobită la Mohács de Soliman şi de păcatele propriilor ei fii, mîndra ţară a Craiului Matiaş era acum sfişiată în trei părţi: regatul habsburgic supt Ferdinand I, teritoriul ocupat de Turci şi Ardealul cu părţile anexate, în frunte cu Isabela, văduva Craiului Ioan. Aceasta se opintia din toate puterile să păstreze moştenirea fiului ei nevîrstnic, Ioan Sigismund. Conducătorul adevărat al acestei „Ungarii" neatîrnate încă era o personalitate escepţională, cel mai mare bărbat de Stat maghiar din secolul al XVI-lea, Vistiernicul Gheorghe Martinuzzi călugărul. Acest înfocat luptător a luptat viaţa sa întreagă să mîntuiască unitatea şi integritatea Ungariei. Vedea bine că nu-şi poate atinge ţinta decît pe jumătate: cu ajutor străin să restituie deocamdată unitatea ţerii şi numai după aceia să-i recîştige şi neatîrnarea. A făcut încercare pe rînd cu Turcii şi cu Habsburgii, şi de aceia contimporanii l-au socotit că umblă cu doi bani în trei pungi şi că urmăreşte scopuri personale. A făcut la început politică turcească. Cînd a văzut însă că Soliman, supt cuvînt că ocroteşte interesele minorului Ioan Sigismund, al cărui tutor era instituit prin testamentul Craiului Ioan, în 1541, a cucerit pentru sine cetatea Buda, a înţeles că Turcul nesăţios are de gînd să pună mîna pe Ungaria întreagă. Atunci hotărî să încerce mîntuirea patriei mult încercate cu ajutorul creştinilor, fie ei chiar Nemţii urgisiţi, cari de veacuri ameninţau independenţa şi libertăţile Ungariei.

Astfel începu Călugărul Gheorghe opera grea şi plină de primejdii de-a strecura pe nesimţite, în ascuns, Ardealul în mînile lui Ferdinand. Trebuia să cîştige învoirea reginei mame şi în aceiaşi vreme să adoarmă bănuielile Turcilor, pănă cînd lucrul va fi înfăptuit şi Ferdinand va fi în stare să trimită trupe îndestulătoare pentru apărarea Ardealului contra păgînilor. Cu o isteţime uimitoare ştiu diplomatul Martinuzzi să şi acopere planurile, astfel încît Turcii n'au făcut niciun pas ca să împiedece luarea în stăpînire, din partea Imperialilor, a bogatei provincii.

În 21 Iulie 1551 Isabela a predat pe cîmpia Vinţului-de-sus coroana sfîntă generalului împărătesc, Ioan Baptista Castaldo, şi nu peste mult a părăsit plîngînd o ţară mare şi bogată în schimbul unor modeste proprietaţi şi a despăgubirilor problematice. A

www.dacoromanica.ro

plecat blăstămînd pe Călugăr, care cu sfaturile lui viclene a aruncat-o în pribegie. Ea a crezut de sigur în efectul acestor blăstăme, cînd, în exilul din Silesia, în 1-iu Ianuar 1552, primi ştirea, pentru ea îmbucurătoare, că Martinuzzi a fost ucis, la 17 Decembre 1552, de oamenii lui Castaldo, care îl bănuia că plănuieşte trădarea causei creştine faţă de Turci. Ferdinand însuşi a recunoscut într'o scrisoare către Papa că omorul s'a făcut cu învoirea lui, fiindcă doar Călugărul voia să se încoroneze rege al Ardealului cu ajutorul Turcilor. Cunoaştem acum cadrele în care se vor desfăşura evenimentele despre care vorbim şi pe omul care a purtat ţiţele: generalul Castaldo, ucenic veritabil, ieşit din şcoală diplomatică italiană, al lui Machiavelli.

În Septembre 1551 Soliman ştia că Martinuzzi l-a înşelat amarnic. Zădarnic a scris Călugărul la Înnalta Poartă că regina şi Petrovici sînt trădătorii, că ei au chemat pe Nemţi în ţară, că el are să-i alunge, fiindcă numai el a rămas credincios Padişahului [1]. Sultanul nu l-a mai crezut, ci a început pregătirlie ca să vină să-l pedepsească. L-au răzbunat însă şi pe Turc, tocmai aceia cărora Călugărul li făcuse cele mai mari servicii!

Sultanul nu putea suferi ca Ardealul să rămînă în stăpînirea Imperialilor.

Nu era vorba numai de prestigiul semilunii, dar şi posesiunea bogatului Banat nu era prea mult sigură, dacă în cetatea de munţi de la Nord-Est punea piciorul cel mai mare inimic al Islamului. Soliman dădu deci poruncă tuturor vasalilor din vecinătate să iea armele şi să alunge pe Germani din Transilvania.

Astfel fu aruncat pe scena evenimentelor şi Ştefan Rareş.

Era firesc lucru ca primul gînd al lui Ferdinand, sau, mai bine zis, al generalului său să se îndrepte către cel mai primejdios dintre vecini, Moldova. Castaldo avea puţini soldaţi, rău plătiţi şi prin urmare nedisciplinaţi. Voevodul Moldovei, cu o mică sforţare, putea aduce Ardealul în ascultarea Sultanului, trecînd munţii prin Ţara Secuilor cu sentimente prieteneşti faţă de el. Ca să prevină această eventualitate, încă la 28 Decembre 1551 Ferdinand scrie lui Ştefan, sfătuindu-l să se poarte

[1] Veres, *Isabella Királyné*, p. 360.

www.dacoromanica.ro

faţă de regatul său aşa cum era exemplul strămoşilor săi şi bunăvoinţa regelui către el [1].

Se cunoştea un răspuns al lui Ştefan, datat din 22 Mart 1552. Dar n'a fost întîiul, căci între documentele amintite [2] e unul din 5 Ianuar, care vorbeşte despre o solie a Domnului moldovean. Castaldo scrie regelui: «Regnicolae, qui conventum celebrant, cum eorum hic alligatis literis ad me miserunt Franciscum illum in eis nominatum, qui refert Vaivodam moldavum dicere se velle semper Maiestati Vestrae fidelem esse, cupereque ut in regnum istud mittat aliquem ex serenissimis eius filiis, ut personaliter possit illi inservire; verum quod penes ipsum sunt duo nuncii imperatoris Turcarum qui iubet quod in promptu sit pro futuro vere: regnum istud intret ab illa parte, dum ipse ex altera invadet, sicut cogitavit et deliberavit facere, et quod in hoc Maiestas Vestra non dubitet quin sic facturus sit. Petit insuper quoddam castrum quod sibi a Fratre Georgio promissum fuisse dicit.»

La 6 Ianuar Castaldo raportează din nou stăpînului său că chiar în acea zi a sosit un sol de la Ştefan Rareş, prin care jură credinţă veşnică Maiestăţii Sale: «perpetuam fidelitatem et servitium Maiestati Vestre iurare» şi, faţă de el (Castaldo), «amicitiam et obedientiam paternam multo meliori animo quam antea Fratri Georgio teneret». Înştiinţează pe general că Sultanul va veni în cursul acestui an în persoană să recucerească Ardealul şi că lui — Voevodului — i-a poruncit, «supt poena vitae» să stea gata, că, de nu, va pustii totul cu fier şi foc. Se roagă deci să-i redea cele două cetăţi, pe care le-a mai avut, drept asil, unde să afle scăpare, dacă l-ar alunga Turcii din Domnie. I a mai poruncit odată Sultanul prin doi ceauşi să atace Ardealul, atunci cînd s'a întors Castaldo cu Martinuzzi de supt Lipova, dar el, ca un credincios al Maiestăţii Sale şi ca bun creştin, n'a făcut-o. Cere sfatul Maiestăţii Sale «quomodo se gerere debet ad haec precepta Turcarum imperatoris» [3].

Felul deschis şi sincer cum Ştefan scrie lui Castaldo arată că el voia să îmbrăţişeze causa creştină fără niciun gînd as-

[1] Xenopol, *Ist. Românilor*, V, p. 70.
[2] *Tört. tár*, 1891, pp. 443—1.
[3] *Tört. tár.*, 1891, p. 444.

www.dacoromanica.ro

cuns, după cum vom vedea mai la vale şi din alte dovezi. Această sinceritate-i lipsia cu desăvîrşire lui Castaldo. El scrie lui Ferdinand: «Mîne expediez solii Voevodului moldovean şi pentru vorbe-l răsplătesc cu vorbe... Nici de cum să nu ne încredem în el, căci totdeauna va ţinea cu cel mai tare [1].»

Italianul cerea, de sigur, ca Ştefan să se ridice cu slabele lui puteri împotriva lui Soliman, fără însă să-i dea vre-un sprijin, pe care de altcum nici nu i-l putea da, şi fără, cel puţin, să-i asigure loc de asil în castelele cerute. Altceva nici nu putem aştepta de la ucigaşul lui Martinuzzi!

La 15 Februar, Castaldo comunică lui Ferdinand ştirea, primită de la Secui, că Voevodul Moldovei a încheiat alianţă cu regele Poloniei; el însă i-a liniştit că aceasta s'a făcut cu ştirea Maiestăţii Sale. Voevodul se străduieşte să cîştige prietenia şi protecţia Maiestăţii Sale. Dar în afară de aceasta are Maiestatea Sa destulă armată şi împotriva Voevodului moldovean [2].

În Ardeal sosiau mereu ştirile despre pregătirea Turcilor. Tatarii vor năvăli peste Moldova, după ei va urma Sultanul cu Ştefan Rareş [3]. Pribegii moldoveni aduc lui Castaldo vestea, că au sosit doi ceauşi: unul în Muntenia şi altul în Moldova, cu porunci ca Voevozii să stea gata. Sultanul a hotărît să atace Ardealul din toate părţile şi cît mai curînd, pentru ca Imperialii să nu aibă timp de a face fortificaţii (27 Februar 1552) [4]. Petru Haller scrie, în 4 Mart, din Sibiiu, lui Castaldo că un om al său, venind din Turcia, a văzut la Adrianopol pe Sultan făcînd pregătiri de războiu, nu ştie însă: împotriva Ungariei ori a Persiei. Judecînd după porunca trimisă Voevodului din Ţara-Românească, să adune în apropierea Dunării 70.000 de cîble de grîu, s'ar părea, că e casul din urmă. La Chilia Turcii clădesc pod pe Dunăre, peste care trec trei sangeaci în Moldova, de unde, împreună cu Voevodul şi cu Tatarii, vor trece prin pasul Oituzului în Ardeal [5].

Ştefan cu toate acestea n'a încetat să-şi arăte devotamentul

[1] Hurmuzaki, II[4], p. 877.
[2] *Tört. tár*, 1891, p. 644.
[3] *Ibid.*, 1891, pp. 646, 647.
[4] *Ibid.*, p. 648.
[5] *Ibid.*, p. 651.

www.dacoromanica.ro

față de creștini: înștiințează pe Castaldo că Sultanul se pregăteşte de zor: a primit şi el poruncă să adune provisii, asemenea şi Tatarii să fie gata [1].

Între aceia fortificația cetăților în Ardeal mergea foarte încet, în lipsa de bani şi de meşteri pricepuți, solda nu se plătia la timp, soldații jăfuiau oraşele, nemulțămirea populației creştea din zi în zi [2]. Ferdinand ceruse trupe şi din regatul napolitan, dar fratele său, Împăratul, îi răspunse că nu se poate lipsi de soldații de acolo, fiind amenințată şi provincia aceia, căci se aude că Sultanul pregăteşte o flotă puternică [3].

În ce priveşte starea spiritelor în Ardeal, e foarte caracteristic documentul următor: La 16 Mart se face o ascultare înnaintea magistratului din Sighişoara privitor la un anumit Albert Török, acusat că ar fi defăimat pe Nemți. Laurențiu Kyser mărturiseşte, că a zis „istis sordidis curtis (!) alemanis" „istas bestias". Lui Ioan Barberius i-ar fi spus acusatul că Sultanul a scris Secuilor: „ut istas curtas (!) bestias germanos ex regno pellant et ipsos filium Ioannis regis in regnum reducturos esse". După Petru Rauner, ar mai fi zis Török că Sultanul a poruncit Secuilor să alunge din țară pe „sordidos Alemanos", căci altcum vine el însuşi „ac fetum in utero matris occidere velle" [4].

La 22 Mart sosi la Castaldo un nou sol al lui Ştefan Rareş. Voevodul propune un plan de războiu foarte rațional. Sultanul va ataca Ardealul prin Moldova. Generalul să meargă cu oştirea la Braşov şi aici să aştepte pe Turci, pe cari să-i atace de la spate: „post terga exercitum Turcarum aggrederetur". Lovindu-i în spate şi în față, îi va împrăştia cu uşurință. Castaldo, raportînd acestea lui Ferdinand, spune că nu ştie, oare cu intenție de spionaj face Voevodul acest pas, ori cu gând bun? E inclinat să creadă că e casul prim [5].

Situația Ferdinandiştilor în Ardeal, în lipsa de bani, devenia din zi în zi tot mai precară. La sfîrşitul lui Martie, Castaldo pregăteşte pe stăpînul său şi la mai rău: era iminentă o revoltă a mercenarilor, dacă nu li se plăteşte solda rămasă pe

[1] *Ibid.*, 7 Mart 1552, p. 652.
[2] *Ibid.*, p. 563.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid*, p. 654.
[5] *Ibid*, p. 655.

www.dacoromanica.ro

luni în urmă. Nu stăteau mai bine lucrurile nici cu Secuii. Sultanul li-a trimis mai multe scrisori în care cu promisi ni şi ameninţări i-a hotărît să se răscoale împotriva Imperialilor. Din causa aceasta nu se puteau întări pasurile spre Moldova, de unde aştepta atacul principal.

La începutul lunii următoare se cunoşteau ceva mai lămurit planurile Turcilor.

Sultanul trimisese un om al său, care să aducă pe Ioan Sigismund peste Polonia în Moldova, de unde să-l treacă în Ardeal spre a-l aşeza în moştenirea tatălui său. Ceauşul Alî a împăcat pe Ştefan cu fratele său [1].

Castaldo liniştia pe Ferdinand, că, în butul mişcărilor contrare ale Secuilor, el tot va întări pasurile în spre Moldova. Dar până la începutul lunii Maiu nu-şi putuse împlini promisiunea. La 5 Maiu 1552 Petru Haller scria regelui că închiderea pasului Oituz ar fi de mare importanţă. Secuii nu vor putea împiedeca lucrările de fortificare; dar, chiar dacă ar încerca-o, «per presidia Vestre Maiestatis... compesci [pos]sunt». Adaugă că din Turcia sosesc mereu ştiri despre grămădirea de provisii la Dunăre [2].

La începutul lunii următoare, Castaldo raporta arhiducelui Ferdinand că a ajuns în posesiunea unor importante scrisori pe care Sultanul le-a trimis Reginei, lui Petrovici şi Voevodului din Ţara-Românească. Din ele a aflat amănunţit care erau planurile inimicilor. Dacă ar avea o oaste *plătită*, n'ar aştepta atacul *duşmanilor*, ci i-ar preveni; ar trimite ajutor boierilor [3]. În sfîrşit, campania, de mult aşteptată, a Turcilor se deslănţui.

La 11 Iunie, Losonczy, viteazul apărător al Timişoarei, ştia că podul peste Dunăre e terminat, că Turcii au oştire mare, dar de proastă calitate. Trupa lui Ahmed vine înnaintea oştirii, pe el însuşi îl aşteaptă să sosească. Încă azi scrie Losonczy lui Maximilian, şi, îndată ce va ajunge aici, se va apuca de asediarea Caransebeşului. Cei din Caransebeş au cerut ajutor, şi el, după matură chibzuială, li-a trimis 100 de lănceri, deşi înnainte li-a fost răspuns că nu are soldaţi. A trimis un cas-

[1] *Tört. tár, l. c*, p. 144.
[2] *Ibid*, p. 144
[3] *Ibid.*, p. 154.

www.dacoromanica.ro

telan şi un nobil, cărora li-a pus la inimă să-şi aducă aminte de vitejia lor dovedită până acum şi de credinţa datorită Maiestăţii Sale; să se poarte în faţa duşmanilor cum se cuvine unor buni creştini. El are o trupă, compusă din pedestraşi, călăreţi şi Spanioli de 1.550 de inşi: «satis insoluti». Propune un plan de luptă bine cunoscut Romînilor — căci pe pămînt românesc aveau să se desfăşoare evenimentele: — «quemadmodum et antea Maiestati Vestrae. Sacratissimae perscripsi, victualia et colonos ab adventu hostium auferre locaque habitata desolare et in nihilum redigere possemus». Dar această oştire nu e îndestulătoare pentru apărarea cetăţii, ba pedestrimea a jurat că mîne pleacă, şi-i e frică nu cumva într'o bună zi să plece şi cavaleria şi să-l lase singur Turcul e viclean, poate să cuprindă Timişoara, tot aşa de răpede ca şi Caransebeşul, avînd el soldaţi puţini, — neplătiţi şi aceia [1].

La 17 Iunie Castaldo era în Turda. De-aici scrie lui Maximilian că zilnic primeşte ştiri despre pregătirile şi sosirea duşmanului. „Domnul Moldovei azi ori mîne va fi în ţara Secuilor, unde poporul e în arme, «sed non in favorem nostrum». Dar nu va ieşi din ţară cu viaţă [2].

Peste două zile tot de acolo scrie Báthory regelui Ferdinand că oştirea turco-tatară cu cei doi Voevozi e aşteptată să treacă munţii la 22 Iunie, iar cealaltă armată turcească va ocupa Timişoara la 25 Iunie [3].

Situaţia Imperialilor în Ardeal a început să devină aproape catastrofală. Secuii au prins armele alături cu inimicii: «ut Siculi cum hostibus coniurati ad *damna* Maiestatis Vestre arma ceperunt» [4]. Mercenarii neplătiţi jăfuiau populaţia mai rău decît inimicul: «Milites non soluti victualia solvere nequeunt, nec populi absque solutione illa portare, nec dare volunt [5]». Doi Spanioli, la Cluj, chiar în faţa generalului Castaldo au ucis pe nişte negustori fiindcă nu li-au vîndut peşte pe preţul voit de ei [6].

La 4 Iulie se ştia despre apropierea lui Ştefan Rareş [7]; la

[1] *Ibid.*, pp. 155, 156.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid*
[5] *Ibid.*, pp. 156, 158, 267, 268.
[6] *Ibid.*
[7] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

8 Iulie însă Castaldo scria din Mănăştur lui Maximilian că Voevodul moldovean a năvălit în Ardeal şi pustieşte ţara după obiceiul său. Ar trimite ajutor Braşovenilor, «si solus pergere ad eos debebo» [1]. In ziua următoare generalul raportează arhiducelui lucruri din cale afară triste. Mercenarii nemţi s'au răsculat, au pus mîna pe tunuri şi muniţii; au pornit apoi spre Cluj, ca să-l prade.

Oraşul a început să se pregătească de resistenţă, chemînd în ajutor pe ţeranii vecini, pe nobili şi pe ceilalţi locuitori ai ţerii, bucuroşi să prindă armele împotriva Nemţilor şi să-i ucidă; zădarnic i-a făcut atenţi generalul pe mercenari că pregătesc «et propriam eorum et nostri ruinam»; ei au devenit şi mai îngîmfaţi şi mai neastîmpăraţi: «Duşmanul se apropie din toate părţile, şi noi vom peri fără împotrivire» [2].

Ca să-i potolească, generalul li-a împărţit 6.000 de florini, vin şi alimente. Răsculaţii, deveniţi acum şi mai îndrăzneţi, au prins şi au bătut pe căpitanul trimis să-i împace. Au declarat că nu pleacă din Cluj până nu li se plăteşte soida pe două luni înnainte. Generalul se vedea silit să iea partea populaţiei, căci altcum, înfuriată cum era, l-ar fi ucis.

Ţerănimea răsculată a înfrînt în sfîrşit pe rebeli, luîndu-li tunurile şi muniţia. Cei rămaşi în viaţă, lipsiţi de alimente, muritori de foame, au început să se pocăiască şi să ceară iertare pentru cele întîmplate [3].

În astfel de împrejurări erau — firește — de tot neînsemnate trupele pe care Castaldo le-a trimes în contra lui Ştefan Rareş. Cu toate acestea Voevodul nu s'a lăsat la luptă, ci, îndată la apropierea lor s'a retras în părţile Chezdi-Oşorheiului cum apare din raportul lui Nicolae Myeszkowski către Castaldo (16 Iulie, nu 20 Iulie ca la Hurmuzaki, II[1], p. 283) [4].

Din acest document apare că Ştefan s'a retras de bună voie, nu silit de forţele, de tot modeste, ale Ferdinandiştilor. Ceia ce se spune aici despre pustiirea ţerii de către Moldoveni mi se pare un neadevăr. Myeszkowski singur spune: «Secuii, şi cînd erau cu noi, se părea că sînt mai curînd gata să se arunce

[1] *Ibid.*
[2] *Ibid.*, p. 269.
[3] *Ibid*, p 270.
[4] *Ibid.*, p. 271.

www.dacoromanica.ro

asupra noastră decît asupra duşmanului». Oare ar fi avut Secuii astfel de sentimente faţă de Ştefan, dacă într'adevăr li-ar fi pustiit ţara, cum spun rapoartele Ferdinandiştilor?

Voevodul până în 20 Iulie s'a retras de bună voie din Ardeal. E prin urmare o laudă goală a lui Castaldo cînd la această dată scrie lui Maximilian că, pornind el împreună cu Báthory, cu trupe germane, 400 de Spanioli şi 400 de călăreţi, a fugărit în Moldova pe Ştefan.

Expediţia din Iulie 1552 a fost — după cum arată toate semnele — o simplă demonstraţie spre a satisface, de formă, ordinele Sultanului. Acest joc a fost repeţit încă odată în părţile Braşovului [1]. Fapt e, că fără această bună voinţă, isteţ acoperită, a Voevodului moldovean, Ardealul ajungea în mînile Turcilor. Ferdinand şi-a dat samă de această împrejurare şi de aceia s'a hotărît să încheie pace cu Turcii. Spre acest scop, la 26 Iulie, a dat puteri depline generalului Castaldo ca să înceapă tratările cu Ahmed-Paşa. S'a cerut mijlocirea lui Mircea Ciobanul din Ţara-Românească [2].

La 26 Iulie 1552, după o apărare eroică căzu Timişoara; după ea urmară alte cetăţi în Ungaria.

Supt presiunea evenimentelor, Ferdinand scrie lui Petru Haller că, de şi nu crede în reuşita tratativelor cu Turcii, totuşi a dat spre aceasta împuternicire lui Castaldo. El însuşi a declarat în repeţite rînduri Sultanului că e gata să dea tributul pe care l-au plătit pentru Ardeal Craiul Ioan, văduva lui şi Martinuzzi [3]. Era vorba să năvălească din nou cei doi Domni ai ţerilor româneşti [4].

Revolta mercenarilor izbucni din nou în cursul lunii August, cu o furie şi mai nebună. «Vom peri cu toţii, dacă nu de duşmani, de mîna ţeranilor», scrie Castaldo, care începu să se retragă spre Baia Mare, în nădejdea că vor sosi ajutoare.

La 1-iu Septembre 1552 Ştefan Rareş fu ucis de boieri.

Se cunoştea raportul lui Castaldo, trimis cu o mare întîrziere,

[1] *Ibid.*, p. 274.
[2] Hurmuzaki, II[1], p. 284.
[3] *Ibid.*
[4]

www.dacoromanica.ro

în 21 Octombre 1552, arhiducelui Maximilian [1]. Aici generalul încearcă oarecum a se scusa, spuind că el nu e direct amestecat în uciderea Voevodului. A făcut numai atîta că a trimis niște scrisori de îmbărbătare boierilor contra lui Ștefan Rareș, cari făgăduiau că, dacă vor izbuti să aducă la Domnie pe pretendentul lor (Alexandru Lăpușneanu), se vor pune în serviciul Imperialilor. De fapt însă Castaldo făcuse încă din 11 Septembre un alt raport, regelui Ferdinand, pe care din nenorocire îl avem numai în regest, unde spune că, după ce nu s'a putut folosi de puterile Voevodului, așa cum ar fi voit, a fost silit să recurgă la cursă: «viribus uti non possemus, coacti fuimus ad artem recurrere», și deci Voevodul a fost ucis în cortul lui [2].

Aceste cuvinte dovedesc că ucigașul lui Martinuzzi a răpus și viața Domnului moldovean. Am aratat mai sus că Ștefan Rareș a fost devotat causei creștine și, mulțămită politicei lui, Ferdinand știi n'au trebuit să părăsească Ardealul în cursul anului 1552. Ahmed-Pașa, cuceritorul Timișoarei, era ocupat în altă parte și nu avea destule trupe ca să trimită și în Ardeal. Singur Rareș era în situație să dea lovitura de grație Nemților în Transilvania, și o putea face cu cea mai mica sforțare în împrejurarile date pe care el le cunoștea, de sigur, bine.

Pentru Italianul fără scrupul, această neutralitate binevoioare a Moldoveanului nu era de-ajuns. De bună samă el cerea că Ștefan să-și ridice slabele forțe contra Turcilor, să-și pună țara în joc, fără ca în schimb să i se dea cel puțin un loc de scăpare. Și, cînd nu și-a putut ajunge ținta, a pus pe boieri să-l ucidă: Ferdinand, ca și în casul lui Martinuzzi, era în curent cu toate fărădelegile generalului său, căruia-i dă statul să aplice aceleași mijloace și față de Domnul muntean: „deinde nobis etiam videtur necessarium fore de Valacho tandem idem facere quod Stefano quondam moldaviensi vaivodae accidit", și aceasta pe cît mai curînd posibil [3] (22 Octombre 1552).

Ca și din uciderea lui Martinuzzi, Castaldo n'a folosit nimic din schimbarea Domnilor în Moldova.

Despre acest lucru s'a convins foarte curînd vicleanul Italian.

---

[1] Hurmuzaki, II[1], p. 293.
[2] *Tört. tár* 1 92, p. 479.
[3] *Ibid.*, p. 488.

www.dacoromanica.ro

La 22 Octombre 1552, făcînd alusie la nişte vorbe ale reginei Isabela, că ea se vede nevoită să se gîndească la soarta fiului ei, Castaldo scrie lui Ferdinand: «dubito enim non sine aliqua misterio hoc fuisse dictum, tanto magis propter novum Vayvodam Moldaviae, qui est creatura regis Poloniae, a quo si aliquam recuperandi spem haberet, magnum auxilium habere posset".[1]

* * *

Credem a fi izbutit să dovedim că Ştefan Rareş în scurta lui Domnie a urmat o politică externă sincer creştinească. Dar, fiindcă a îndrăznit să se gîndească şi la binele ţerii şi—natural—la al său, a căzut jertfă perfieiei vecinului de la Apus, ale cărui sentimente şi gîndiri numai creştineşti nu erau.

Urmează din cele expuse că uciderea lui Ştefan Rareş nu poate fi socotită numai un act de răsbunare a boierilor, cari nu puteau suporta fărădelegile Voevodului, cum ni spune cronicarul. În mod firesc se ridică întrebarea: e vrednică de credinţă, în întregime, caracterisarea stăpînirii lui Ştefan Rareş, păstrată în vechile noastre cronici şi acceptată în general de toţi istoricii noştri?

Pentru ca să putem afla un răspuns mulţămitor, va trebui să revisuim izvoarele istorice în chestiune.

Se ştie că Domnia fiilor lui Petru Rareş se află povestită în două cronici mai vechi: în cronica slavonească a lui Eftimie şi în cea moldovenească a Vornicului Grigore Ureche. Caracterisările date de aceşti doi cronicari despre Ilie şi Ştefan Rareş sînt identice. Şi, după ce învăţaţii cari s'au ocupat cu studiul vechilor cronici moldoveneşti au ajuns la conclusia că Ureche n'a cunoscut pe Eftimie şi prin urmare şi-a culeş informaţiile din alt izvor, nu s'a mai îndoit nimeni că ei, cronicarii, spun adevărul istoric şi deci merită toată credinţa.

Că Vornicul Ureche n'a întrebuinţat cronica lui Eftimie a afirmat întăiu învăţatul nostru slavist Ioan Bogdan. De aceiaşi părere este şi d. Iorga, în «Istoria literaturii romîne din veacul al XVIII-lea», dar d-sa într'o notiţă admite că se pot constata unele asămănări între cronica slavonă şi cea românească[2].

[1] *Ibid.*, p. 488.

[2] Vezi şi prefaţa la „Din faptele strămbunilor", p. 5.

www.dacoromanica.ro

Noi credem că, cel puţin ce priveşte domnia Rareşizilor — în alte puncte nici n'am căutat legătura —, Ureche, fie direct ori mijlocit, a împrumutat mult din cronica lui Eftimie. Asămănarea izbeşte la prima cetire a părţilor corespunzătoare. Lăsăm să urmeze capitolele despre Domnia lui Ştefan Rareş, întâiu din Eftimie în traducerea lui Ioan Bogdan.

«În anul 7059 (1551), luna lui Iulie în 11, luă schiptrul domniei moldoveneşti Ştefan Voevod cel Tînăr, al doilea fecior al lui Petru Voevod. Şi acesta la început se arăta a fi bun şi iubifor de Dumnezeu şi îmblînzia pe toţi şi se îngrijia de biserici şi se purta cu cuviinţă creştinească, iar pe arhierei, pe preoţi şi pe călugări îi cinstia, cum se cuvine tuturor Domnilor buni să-i cinstească. Dar nu mult după aceasta se schimbă fără de veste şi răutatea, ce pare a nu fi fost îndestulată cu jertfe de mai înnainte, umplut-au din noua ţară. Începu Ştefan Voevod a călca pe urmele fratelui său cu gîndul şi cu fapta, ba în unele chiar a-l întrece ; adus-a cu el curve turcoaice şi hogi turceşti, început-a a vorbi aspru cu oamenii şi a înfrunta pe toţi. Era turbat de nebun şi, fiindcă din turbare se naşte pofta de lucruri necuviincioase, au împlinit cu vîrf toate soiurile de răutăţi, toate nedreptăţile şi schingiuirile ; ucigaş fără de lege şi sugător de sînge, era plin de mînia femeiască şi bărbătească şi în toate necuviinţile se spurca : în curvăsării şi în hoţii, în omoruri şi mituiri şl în altele asemenea acestora. Ucigător crud şi mare, pe mulţi cu felurite şi nenumărate munci îi omora. Din pricina aceasta era oropsit şi blăstămat de toţi ; cu toţii începură a se întoarce de la dînsul şi a fugi de el ca de un şarpe îngrozitor. Pe mulţi îi lipsia de vedere, altora li tăia nasul şi urechile, pe alţii îi arunca în afunzimile apelor. După ce a nesocotit astfel judecăţile dumnezeieşti şi a călcat drepturile nepărtenitoarei judecăţi şi ale îndelungii răbdări, fu încercat pe drept de mînia dumnezeiască cea neprefăcută şi neîndurată la podul de la Ţuţora, lîngă lacul Prutului, unde fu omorît de boieri şi despoiat dintr'odată de Domnie şi viaţă. Astfel şi-a luat după vrednicie răsplata răutăţilor sale şi prin moartea rea şi-a sfîrşit spurcata lui viaţă în anul 7060 (1551), luna lui Septemvre 30. Domnit-a un an, două luni şi două săptămîni.»

Iar la Ureche cetim [1]: «Dacă a părăsit Iliaş-Vodă ţara şi Dom-

[1] Kogălniceanu, p. 207.

www.dacoromanica.ro

nia împreună şi legea cea părinţească, atunci într'acelaşi an 7059, Iunie în 15, şi locuitorii ţerii se sfătuiră, şi şi-au ridicat Domn pe Ştefan-Vodă, feciorul lui Petru-Vodă, nădăjduindu-se că, de n'au sămănat lui Petru-Vodă feciorul cel mai mare, doară va face datoria şi obiceiul părintesc feciorul cel mai mic. Unde şi el cu osîrdie s'a apucat, către toţi plecat, milostiv, blind şi nevoitor spre lucruri bune. Bisericilor s'a arătat cu dumnezeire mare ; ca să poată stinge numele cel rău a frăţine-său, şi ca să nu se arăte ceva abătut de la pravoslavie, pre toţi ereticii din ţară să vrea să-i întoarcă: ori să hie la legea pravoslavnică sau din ţară să iasă. Pe Armeni, pe unii de bună voie, cu giuruinţe şi daruri umplîndu-i, pe alţii cu sila i-a botezat şi i-a întors la pravoslavie ; mulţi din ţară au ieşit la Turci şi la Leşi şi printr'alte ţeri, vrînd sa-şi ţie legea lor. Cu aceste vrea Ştefan-Vodă să acopere faptele frăţine-său, lui Iliaş-Vodă, de lucrurile spurcate ce făcuse, la acestea cu nevoinţă se silia. Iară de cele ce se cade pravoslavii, adecă legii creştineşti depărtat era, că s'au arătat mai apoi cu lăcomie şi asuprele, şi curvie nestîmpărată era întru el. Nu se răbda de femei cu bărbaţi, nu rămînea' fete fecioare neruşinate, nici giupănesele boierilor nebatjocorite; şi mai apoi, de vrea domni mult, nu vrea hi ca să nu iea urma frăţine-său, lui Iliaş-Vodă.

Petrecînd aceste nevoi multe boierii şi locuitorii ţerii, de spre Domnul lor, n'au mai putut suferi fără omenirea şi răutăţile lui ; ce întăiu s'au sfătuit cu taină, ce vor face ca să se poată curăţi de dînsul şi, sfătuindu-se, au ales ca să ajungă de sîrg la boierii cei pribegi, cari erau în Ţra Leşească ieşiţi de multe nevoi. De aici, dacă au avut ştire şi răspuns de la dînşii, cum ei vor veni fără zăbavă (cu cine ar alege să li hie Domn dinşii), îndată aceştia, noaptea, cu toţii s'au rădicat la pod la Ţuţora, şi au tăiat aţele cortului asupra lui Ştefan-Vodă, şi acolo, cu rane multe pătrunzîndu-l, l-au omorît, în anul 70o0, Septembre, după ce a domnit doi ani şi patru luni.»

După cum vedem, atît la un cronicar, cît şi la celălalt, Ştefan Rareş, la începutul stăpînirii sale, a fost bun, milostiv şi credincios ; pe urmă se ticăloşeşte, cade mai ales în păcatul curviei. Dar, ceia ce e mai hotărîtor, şi Ureche ca şi Eftimie pune greşit omorul în anul 1551 în loc de 1552. Dar despre aceia că redactorul cronicei atribuite lui Ureche a luat şi din cronicile

www.dacoromanica.ro

slavone, şi prin urmare şi din a lui Eftimie, ce e drept în mod mijlocit, găsim dovezi în preţioasa lucrare a lui Const. Giurescu, «Noi contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene».

În resumat iată care sînt conclusiile ce ne privesc aici, din cartea regretatului Giurescu: «Cronica lui Ureche—, după dînsul a lui Simion Dascălul —» a fost compusă cu ajutorul celor două izvoare principale: letopiseţul latinesc şi letopiseţul moldovenesc. Acest din urmă a fost redactat de un Eustratie Logofătul.» În cronica lui se aflau, pe lîngă tradiţiile naţionale, pe care Ureche le suprimase, şi o mulţime de ştiri culese de prin mănăstiri şi vechile *letopiseţe slavone*[1].

Constatînd că Ureche ori Simion Dascălul a cunoscut cronica lui Eftimie şi a întrebuinţat o, chestiunea despre veracitatea istorică a caracterisării lui Ştefan Rareş se simplifică mult. Căci rămîne să lămurim acum o altă întrebare numai: putem da crezămînt spuselor lui Eftimie despre fărădelegile şi cruzimea Voevodului nostru? Răspunsul nostru este de la început negativ. Eftimie şi-a scris cronica la porunca lui Alexandru Lăpuşneanu. Iar obiectivitatea acestui cronicar de Curte o poate judeca uşor oricine, dacă ceteşte povestirea plină de linguşire în care prea-măreşte pe stăpînul său, neţinînd nicio măsură. «Înţeleptul, bunul, prea-milostivul, dumnezeiescul», etc., sînt atributele cu care însoţeşte la tot pasul numele lui Alexandru Lăpuşneanu. Tot ce spune de acest tiran e un imn de laudă exagerată. Despre predecesorul său nu are decît cuvinte de hulă, presintîndu-l ca pe un monstru trimis de Dumnezeu pe pămînt, ca pedeapsă înfricoşată asupra oamenilor.

Îţi face impresia că Eftimie scrie despre Rareşizi numai pentru ca defaimîndu-i pe ei să-şi poată ridica mai sus eroul în aşteptarea unei răsplătiri bogate. Căci evident mai era vo ba şi de justificarea Domniei celei nouă, aratînd că în urma lui Ştefan Rareş, fiul şi moştenitorul legiuit al lui Bogdan, a venit ca un mîntuitor: „se uitau la chipul voevodului (Alexandru) ca la chipul lui Hristos, căci li se părea a fi vis, iar nu aevea, cînd îşi aduceau aminte de foştii Domni necuraţi din neamul lui Petru Rareş"[2].

Eftimie vorbeşte de omoruri şi schingiuiri făptuite de cei doi

[1] Giurescu, *o. c.*, p. 87.
[2] I. Bogdan, *o. c.*, p. 219.

www.dacoromanica.ro

fraţi: uu aminteşte însă decît un singur cas, uciderea Hatmanului Vartic, de către Ilie-Vodă.

Ar fi trecut oare cronicarul Eftimie cu tăcerea masacrarea boierilor de frunte, dacă ar fi putut el imputa astfel de fapte lui Ştefan?

E caracteristic că Ureche, care împrumută, cum am văzut, de la Eftimie, nu pomeneşte nimic de vărsări de sînge, de mutilarea şi omorîrea boierilor; probabil fiindcă alte izvoare nu confirmau aceasta.

Astfel, în ce priveşte politica internă, datele păstrate la cronicari trebuie să le privim ca exagerate. Ştefan Rareş n'a fost monstrul pe care a voit să ni-l presinte Eftimie, a cărui caracterisare se potriveşte cu mult mai bine lui Alexandru Lăpuşneanu. Va fi fost uşuratec şi imoral, după concepţia noastră, în viaţa familiară — era neînsurat —, dar acesta era un cusur comun contemporanilor şi mai ales Domnilor: să ne gîndim numai la Ştefan-cel-Mare.

Rămîne deci stabilit că uciderea lui Rareş s'a făcut din îndemnul lui Castaldo, iar ca iustrument a fost folosit un partid de boieri, lacomi de averi şi putere.

În ajutorul părerii desvoltate mai sus vine şi o interesantă notiţă analistică, scrisă în limba slavonă pe ultima filă a «Evangheliariului de la Voroneţ» şi comunicată de I. Bogdan în «Analele Academiei Romîne», Mem. secţ. istorice», 1906-1907, p. 654.

În traducerea românească a lui I. Bogdan însemnarea e următoarea:

„Acest Tetraevanghelіu s'a scris din porunca şi cu cheltuiala lui Grigore, arhiepiscopul şi Mitropolitul Sucevei, de mîna mult păcătosului diacon Mihail şi s'a făcut în anul 7059 (= 1551), luna Iunie în 28. În acest an, la îndemnul diavolului celui viclean, primit-au Iliaş Voevodul puturoasa şi necurata şi de suflet pierzătoarea eresie musulmană. Oh, cum a putut să treacă de la lumină la întunerec! Cine nu va plînge sau cine nu va oftă!

Viu fiind, el s'a tîrît în Iad, fecior fiind sfînt-răposatului Petru Voevod, şi mamă avînd pe evlavioasa Doamnă Elena. În acelaşi an se sui în Domnie evlaviosul Io Ştefan Voevod, fiul mijlociu al evlaviosului Petru Voevod, şi începu *a nu fi pe placul Turcilor* şi porunci oamenilor din ţara Moldovei *să lepede hainele*

www.dacoromanica.ro

după obiceiul turcesc, pe care începuseră a le purta pe vremea lui Iliaş-Vodă. Şi porunci tuturor oamenilor să fie totdeauna gata, toţi din ţară, cu armele şi cu altele. Şi se sui în Domnie (la anul 7059), luna Iunie în 11, într'o Joi (cînd a fost uns).»

Această preţioasă ştire confirmă întru toate aceia ce am stabilit cu ajutorul documentelor externe: Ştefan a fost un Domn contrar Turcilor, gata să apere cu armele credinţa strămoşească, pe care a fost părăsit-o nevrednicul său frate.

Bunele lui intenţii au fost zădărnicite de perfidia Imperialilor, în deosebi a lui Castaldo, autorul morţii lui tragice.

În acest înţeles — cred eu — va trebui modificată judecata istoriei noastre despre acest nenorocit nepot al lui Ştefan-cel-Mare.

Victor Motogna.

Documente noi privitoare la căderea lui Despot

Despot-Vodă, ameninţat de doi duşmani, de Wiszniewiecki şi de boierii răsculaţi, se închise la 8 August 1563, „în cetatea cea cu tunuri întărită a Sucevei împreună cu Luteranii rămaşi pe lîngă dînsul şi cu cîţiva din creştinii pe cari cu vicleşug îi închisese acolo". Erau: „656 soldaţi ce avea pe lîngă sine: 400 Unguri, supt comanda lui Petru Devay, pedeştri, şi a lui Martin Farkas, călăreţi, şi 300 de Greci, Poloni, Ruşi, Turci, Nemţi, Italieni şi cîţiva Moldoveni" [1].

In 10 August, Tomşa, noul Domn proclamat, începu a asedia cetatea. Asediul se sfîrşi în 6 Novembre, cu predarea lui Despot, care fu ucis.

Evenimentele petrecute în jurul şi în lăuntrul cetăţii de la 10 August pănă în 6 Novembre sînt povestite, pe basa tuturor isvoarelor cunoscute pănă atunci în lucrarea citată a lui A. Lăpedatu.

In „Történelmi tár" (anul 1896) dau peste nişte documente foarte importante, care vor modifica în multe privinţe ceia ce se ştia despre zilele din urmă ale nenorocitului aventurier şi despre împrejurările în care s'a predat cetatea Suceava la 6 Novembre 1563.

Senatul oraşului Caşovia a ascultat, în anul 1564, şase marturi

[1] După Azarie şi Forgách, citaţi la Lăpedatu, „Cetatea Sucevei", p. XXXIV.

www.dacoromanica.ro

dintre cei cari au luat parte la apărarea Sucevei, pentru a stabili cine e vinovatul pentru uciderea lui Petru Devay şi pentru căderea atît de ruşinoasă a lui Despot. Mărturisirle, făcute supt jurămînt, se unesc până în cele mai mici amănunte şi din toate reiese că adevăratul culpabil a fost Martin Farkas, despre care, până acum, se credea că a fost apărătorul credincios al lui Despot [1].

Dată fiind importanţa multilaterală a acestor relaţiuni, le dăm întregi, în traducerea românească a textului original unguresc [2].

16 Septembre 1564.

Noi, Simion şi Martin Nagy, foşti argaţi ai lui Cristofor Polyak, cari am fost în cetatea Sucevei cu nenorocitul Despot, tot ce-am văzut, auzit şi ştim, tot ce-am înţeles în cetate şi în afară de cetate, în timpul nenorocirii lui Despot, mărturisim aici după credinţa noastră; căci ziua şi noaptea am fost împreună şi toate acestea le-am petrecut laolaltă şi le ştim.

Ştim că domnul Martin Farkas a fost locţiitorul şi cel d'intăiu poruncitor după bietul Despot. Ştim şi aceia că pe Petru Devay Martin Farkas l-a ucis, a cărui moarte a fost apoi pricina răscoalei şi a complotului împotriva lui Despot.

Mai ştim apoi că Ungurii au voit să taie pe toţi Grecii, până la unul, ca să poată păstra cetatea, căci se temeau de Greci. Dar Martin Farkas zicea: „Nu-i tăiaţi, căci iată duşmanul cere cetatea; să i-o dăm până o cere, căci mai tîrziu i-am da-o şi nu va primi-o".

Ştim apoi că îndată ce s'a răsculat cavaleria şi pedestrimea împotriva lui pe faţă, tot atunci au ales pe Martin Farkas comandant în contra lui Despot şi s'a spus că toţi să asculte de el.

Mai ştim şi aceia că Martin Farkas cu cei de supt ascultarea lui au jăfuit averea lui Despot; că Martin Farkas făgăduise că se va face „poartă dreaptă", pe care să ieşim cu tot avutul nostru. El spunea că duşmanul se va retrage la o depărtare de trei mile şi ne îmbărbăta cu vorbe de acestea: „Duşmanul ştie că aveţi argint, aur şi scule din bielşug. Dar iată a jurat fiul regelui

[1] Lăpedatu, *o. c.*, p. XXXVIII.

[2] Originalul se află în Arhivele oraşului Caşovia.

www.dacoromanica.ro

[Ioan Sigismund], cu generalii săi, şi Voevodul, cu vlădicii şi boierii, că vă lasă să treceţi nesupăraţi cu tot ce aveţi".

Darabanţii s'au bucurat mult de această slobozenie şi s'au pornit şi mai tare împotriva Domnului, mai ales că aveau la ei aur şi argint din destul.

Dar nu fu aşa cum a spus Martin Farkas, căci în ziua următoare n'a dat voie să se facă „poartă dreaptă", ci ne-a **vîrît prin deschizătură,** pe sărmanul Despot şi pe noi toţi.

Mulţi ziceau că ar trebui să ieşim pe poartă, cum ni-a fost înţelegerea. Dar el la acestea; răspundea că ar fi ruşine pe capul lui cărunt, dacă s'ar face altcum, căci au trecut cele douăsprezece ceasuri.

Ştim şi am auzit cu urechile noastre cum Diacul Mătiaş, maestru plătitor, a zis către Martin Farkas: „Domnule Martin, toţi ne jucăm cu viaţa. De-aceia hai să cetim scrisoarea care spui că o ai drept salv-conduct, dat d-tale din partea Romînilor". Martin Farkas i-a răspuns, strigînd: „Ce grijă ai d-ta de aceasta? De scrisoare e treaba mea! Aşa te lovesc în cap cu bîta asta, fecior de lele ce-mi eşti, că îndată te iea dracul!". Bietul Diac Mătiaş a început a plînge, cînd auzi înjurătura şi înţelese trădarea.

In sfîrşit pricepu şi nenorocitul Despot că, fără doar şi poate, vreau să-l dea pe mîna duşmanului. Atunci căzu în genunchi şi începu a-i ruga să aştepte numai o săptămînă ori cel puţin patru zile. „Dacă nu-mi daţi ascultare, trageţi mai bine sabia mea şi mă tăiaţi voi, decît să mă daţi la o peire atît de ruşinoasă!". Dar n'a folosit nimica, căci Martin Farkas s'a prefăcut că e nebun; îşi uda capul cu apă şi, stînd lîngă nenorocitul Voevod, nu spunea nicio vorbă.

După ce a fost tăiat Despot, a zis Mihai Ratz, un căpitan al fiului regelui, către Martin Farkas: „Martin Farkas, n'ai făcut bine că ai dat pe Despot în mînile duşmanilor săi. Zău, n'aş fi crezut despre tine că eşti în stare să faci aşa ceva; altfel de om te-am ţinut". Martin Farkas a răspuns: „Văd că n'am făcut bine: nu ştiu dracul mi-a luat minţile, dar nu trebuia să săvîrşesc acest lucru". La aceasta a adăugat Mihaiu Ratz: „Cînd a scos pe Despot afară din cetate, îl trimeteam îndărăt, de nu ne temeam de Romîni. Am văzut însă că voi sînteţi hotăriţi să vă daţi stăpînul pe mînile duşmanului, de aceia nu i-am putut da niciun ajutor. Barem trei zile de mai ţineaţi cetatea! Acum ar trăi

www.dacoromanica.ro

Despot, căci până atunci sosia Laski cu ajutor şi noi nu l-am fi aşteptat acolo".

Noi, Simion şi Martin Nagy, ala nu ştim decît aceia ce am scris aici. Putem spune cu credinţă tare că Martin Farkas a mers să pacteze cu duşmanul, el a făcut învoiala, el a predat cetatea şi din pricina lui am fost pierduţi cu toţii.

Pe dos e scris de altă mînă: Fassiones ad instantiam Laurentii Iakus contra Martinum Farkas, die 16 septembris auditae, 1564.

Originalul în Arhivele oraşului Caşovia, No. 2482.

12 August 1564.

Nicolae Sabo mărturiseşte că el ştie sigur că Domnul l-a făcut pe Martin Farkas hotnog, şi-a dat poruncă să asculte toţi de dînsul, ca şi de Domnul însuşi. Ori şi ce mişcare au pornit alţii, el trebuia să-i rămînă credincios, căci Domnul în nimeni nu s'a încrezut aşa ca şi în Martin Farkas.

Nu ştiu însă de ce l-a ucis pe Petru Devay, căci Martin Farkas l-a atacat şi cu gura şi cu arma. Dacă n'ar fi ucis pe Petru Devay, noi am fi scăpat teferi. Dar uciderea lui Petru Devay a fost pricina primejdiei noastre, căci pentru moartea lui s'a revoltat mulţimea. Eu am zis către domnul Laurenţiu: „Domnule Laurenţiu, vino să vedem ce s'a întîmplat", — căci tocmai atunci mutau mulţimea, de tot felul de neam, din fortăreaţa interioară, unde locuia Domnul. Am întrebat: „Noi putem rămînea?". Ni s'a răspuns: „D-voastră puteţi rămînea".

Poporul l-a ales de comandant pe Martin Farkas. Nouă nu ni-a plăcut că e, în aceiaşi vreme, şi locţiitorul Domnului şi capul poporului revoltat.

Intr'aceia, nu ştiu, din porunca lui Martin Farkas, ori din a cui poruncă, a ieşit din cetate Ioan Horvath. Eu însă cred că n'ar fi mers de nu-l trimetea Martin Farkas, dar puteţi să-l întrebaţi, din a cui poruncă a mers?

Ştiu că Valentin Nagy s'a mîniat şi s'a întors în şanţ, dar nu ştiu ce-au isprăvit cu duşmanul.

In ziua cînd a fost ucis Petru Devay, poporul răsculat a jăfuit Vistieria Domnului, a tăiat frînele şi şelele aurite şi le-a împărţit între sine. Au jăfuit şi averea doctorului, căci, fiind sfetnicul Domnului — spuneau ei —, e vrednic să fie şi el ucis. Vede Dumnezeu ce fel de locţiitor a fost acesta [Martin Farkas] Voevodului,

www.dacoromanica.ro

căci încă l-a păzit ziua şi noaptea, ca să nu poată fugi. Căci Domnul ar fi scăpat, dacă l-ar fi lăsat să meargă, dar ei l-au păzit şi mai straşnic, ca să nu fugă, zicînd: „Dacă-l lăsăm să plece, aici perim cu toţii".

Cînd zăceam bolnav în casa lui Paul Sechel, ştiu oamenii noştri că au venit la mine Martin Farkas, Cristofor Polyak, Ioan Horvath şi alţii, cari au fost acolo, şi m'au întrebat: „Dragă prietene, ce-i de făcut?". Iar eu li-am răspuns: „Cîtă vreme ţin provisiile, să nu ne dăm. Carne de cal avem destulă, pe lîngă aceia şi alte alimente; apoi poate ni vine şi Dumnezeu în ajutor. Dacă ni se vor isprăvi provisiile, vom face ieşirea cu armele; cine va avea noroc de la Dumnezeu să scape, va scăpa, dar să nu poată zice nimeni că am fost vînzătorii stăpînului nostru". Nu ştiu apoi ce s'a mai întîmplat, căci eu n'am luat parte la nicio sfătuire. Văd numai că vine la mine Martin Farkas şi-mi zice :„Tovarăşe, am isprăvit bine totul". Zic: „Cum?". El mi-a răspuns: „Aşa că ne lasă să ieşim din cetate cu tot avutul în termin de trei zile; pe Domn nu-l dăm în mîna duşmanului, ci a ceaşului, care-l va duce la Sultanul. Pe aceasta a jurat Voevodul [Tomşa] şi fiul regelui cu toţi vlădicii, că ne lasă să ieşim nesupăraţi cu tot avutul, numai să li dăm pe Domn; fac şi podul pe care să trecem."

Dar din vorba aceasta nu s'a ales nimic. D-voastră puteţi vedea cine a fost pricina morţii lui Despot şi a capitulării cetăţii. Domnul doar s'a fost rugat să ţinem cetatea numai o săptămînă, ori cel puţin patru zile. Ba chiar şi Ioan Horvath l-a rugat pe Martin Farkas să nu predăm cetatea, pănă ţin provisiile, cum îi sfătuisem şi eu.

Ştiu bine că Martin Farkas a ieşit din cetate cu tot avutul său, ba a dus şi pe al Domnului, cu toate că el susţine că n'a dus nimic, afară de o şea cu piele de jder. Dar şi acum are la el trei şi în Bistriţa a vîndut un ulcior (vas aurit) cu 160 de florini, care plătia mai mult de 500 fl. Pe noi însă ne-a despoiat de toate. De-aici se poate vedea că el n'a fost cu credinţă nici către Domnul său, nici către noi. N'am aşteptat să se pună el garant pentru noi la Radak, dar nu s'a căzut ca tocmai el să ne dea pe mîna lui Radak, cum am înţeles de la Füzi şi de la alţii. El a fost causa că am stat în închisoare şi, neîndestulîndu-se cu pagubele ce le-am suferit acolo, ne-a mai şi despoiat de tot avutul nostru.

www.dacoromanica.ro

Despre Laurenţiu Kis nu ştiu nimic, nici n'am auzit să-i fi dat un galben barem Domnul, căci aş fi ştiut, fiindcă am fost tot împreună şi am zăcut la un loc, cînd am fost răniţi. Ştiu bine că Domnul i-a fost dator cu mult, dar nu ştiu cine-i va plăti pentru pagubă, căci şi pe el l-au despoiat de tot ce i-a dat Domnul.

Nu ştiu ce legătură a fost între Martin Farkas şi Petru Sechel, căci ei au fost capii. D-voastră să mă iertaţi, dar eu trebuie să spun adevărul. El însuşi nu va putea tăgădui, dacă are credinţă, că toate acestea s'au întîmplat aşa, ba poate şi mai şi decît cum îmi vin mie în minte acum. Toţi am fost păgubiţi, nu ştiu din ce pricină, dar ni s'a pierdut avutul şi a perit stăpînul nostru.

După ce am ieşit la Ardeal, în mai multe locuri am întîlnit darabanţi cari au fost cu noi la predarea cetăţii. Ei ziceau: „Mai bine ni puneam capătul singuri acolo decît să mîncăm pînea cu atîta ruşine, căci nimic nu s'a împlinit din ceia ce a spus Martin Farkas".

Exibitae augusti mensis dic 20 per eundem Nicolaum Sabo familiarem: in nomine sanctae et individuae Trinitatis fassus est sic scire negotium se habuisse ut intro scriptum est, ad instantiam Laurentii Iakus, 1564.

Originalul în Arhivele oraşului Caşovia, No. 2482.

2 August 1564.

Ceia ce ştiu eu, Mihaiu Füzy, în chestia lui Martin Farkas, fiind argatul lui Despot pe vremea aceia, mărturisesc în următoarele: Bietul Despot l-a numit pe Martin Farkas comandant şi locţiitor al său, aşa că după Domn de la dînsul atîrnau toţi şi ascultau de el ca de o căpetenie. Acest Martin Farkas lui Despot i-a jurat credinţă pe viaţă şi pe moarte.

Pricina nenorocirii ce a urmat a fost uciderea lui Petru Devay, iar vinovat pentru moartea acestuia, după cît am înţeles eu, n'a fost nimeni altul decît Martin Farkas. El l-a pîrît pe Petru Devay înnaintea Domnului în felurite chipuri, şi cu aceste pîri mincinoase, făcute din frică, i-a pricinuit moartea. Am înţeles anume că l-a pîrît pe Petru Devay c'ar fi vorbit de pe ziduri cu duşmanul, fără ştirea Domnului. E adevărat că a vorbit, dar la porunca lui Martin Farkas. Căci el de mult îşi bătea

www.dacoromanica.ro

capul să piardă pe Petru Devay, fiindcă tare se temea de el. De aici s'a început întreagă nenorocirea lui Despot.

Cînd a ucis Martin Farkas pe Devay, toţi oamenii cetăţii au alergat la faţa locului, întrebînd pentru ce şi cine l-a ucis. Poporul s'a tulburat şi s'a mutat din cetatea din lăuntru în cetatea din afară şi numai decît au ales de comandant pe Martin Farkas. Dacă ar fi ştiut poporul din cetate că el a ucis pe Petru Devay, l-ar fi tăiat bucăţi pe loc.

După ce acum toţi ascultau de el, Martin Farkas trimese pe Ioan Horvath şi Ioan Sydo la duşman, cu care au vorbit din porunca lui Martin Farkas, dar, după cît ştiu, n'au făcut nici bine, nici rău. Dar după aceia Martin Farkas, locţiitorul Domnului fiind, a ieşit din cetate împreună cu Petru Sechel, Ioan Horvath şi Valentin Nagy; isprava însă au făcut-o numai aceşti doi: Martin Farkas cu Petru Sechel. Cînd s'au întors în cetate, unii dintre fruntaşi n'au aprobat pasul făcut, dar Martin Farkas a zis că el porunceşte; trebuie să se întîmple ce vrea el, căci doar el e capul. Spuse apoi că totul e în regulă şi arătă două scrisori. Una ziceau că e scrisoarea Voevodului Tomşa, a vlădicilor şi boierilor lui, iar cealaltă a fiului Craiului Ioan şi a căpitanilor săi.

„Iată ce făgăduiesc" — zise el — „fiul craiului cu căpitanii, tot asemenea Tomşa cu boierii şi vlădicii: Ştim că aveţi aur, argint, bani şi scule din bielşug; dacă predaţi cetatea, vă lăsăm să ieşiţi nesupăraţi cu toate, ba încă vă mai dăm şi noi daruri. Dacă cineva dintre noi vrea să rămînă în simbria Voevodului, a fiului Craiului, va avea simbrie. Pe aceia cari nu vreau să rămînă în slujbă, fiul Craiului îi va petrece în Ungaria." Dar pentru aceia n'a cetit nicio scrisoare.

Auzind aceasta, toţi s'au bucurat, fiindcă bani aveau destui, şi îndemnul lui Martin Farkas a prins cu atît mai curînd, fiindcă s'au fost înstrăinat de bietul Despot.

Cînd privi Domnul din palat şi văzu oştirea [lui Tomşa] românească umblînd slobodă prin piaţa oraşului şi pe lîngă şanţurile cetăţii, fără nicio frică de cei din lăuntru, chemă la sine pe Martin Farkas. Eu am auzit totul, căci eram acolo de faţă. Bietul Despot l-a întrebat: „Doară aţi predat cetatea, Martin Farkas?". Acesta a răspuns: „A fost predată, dar nu ştiu de cine". Atunci Domnul trimese pe Martin Farkas să întrebe cine a

www.dacoromanica.ro

predat cetatea fără ştirea lui şi a poruncit să împuşte asupra inamicului. Martin Farkas s'a întors şi i-a spus că niciunul nu mărturiseşte, ci aruncă vina unii asupra altora. Şi sărmanul Domn îşi pusese în el toată încrederea şi i-a pus pe toţi supt ascultarea lui atunci cînd a jurat că-i va fi slugă dreaptă şi credincioasă. N'ar fi trebuit să între în vorbă cu duşmanul fără ştirea Domnului său. Ştie el ce-a isprăvit, căci fapta bună dă rod bun, dar fapta rea nu poate da rod bun.

Atunci s'a convins în sfîrşit şi Domnul că a fost vîndut. Zise deci lui Martin Farkas: „Acum, dacă aţi săvîrşit acest lucru fără ştirea mea, mîntuiţi şi viaţa mea împreună cu a voastră". La aceeasta Martin Farkas a zis: „Iată mă duc, Măria Ta, şi-o să isprăvesc bine totul". Din nou vorbi bietul Despot: „Dacă-mi scăpaţi viaţa odată cu a voastră, chiar dacă rămînem săraci numai în cămăşi, ni va fi cinste şi cu ajutorul lui Dumnezeu prietenii miei o să vă întoarcă pagubele. Dar, dacă vreţi să mă daţi pe mîna duşmanului şi voiu băga de samă că vreau să mă taie, am să strig tare şi să protestez că fără ştirea şi învoirea mea aţi predat casa Impăratului şi pe mine. Dacă săvîrşiţi acest păcat, că mă daţi pierzării, Dumnezeu vă va pedepsi pănă în a şaptea viţă şi sămînţă." Martin Farkas merse apoi să întocmească bine lucrurile, privitor la soarta bietului Despot, a cărui moarte o doria cu însetare. S'a întors din nou şi a zis Domnului: „Măria Ta, am rînduit lucrul bine, privitor la Măria Ta. N'ai să te temi Măria Ta de nimeni, căci ceaşul te va duce la împăratul împreună cu cei ce vreau să te însoţească. Şi eu vin cu Măria Ta la Impăratul: să nu-ţi fie teamă. Intreagă oştirea duşmană se va retrage la depărtare de trei mile, pentru mai multă încredere".

Auzind Domnul acestea, zise: „Eu vreau să vorbesc chiar aici cu ceaşul Preaputernicului Impărat". Martin Farkas însă nu se învoia nici de cum, ci zicea: „In momentul cînd vei ieşi Măria Ta din cetate, ceaşul Impăratului va veni înnaintea Măriei Tale şi te va lua în primire".

Bietul mieu stăpîn, înţelegînd trădarea învederată, seara tîrziu se pregăti cu şaisprezece soţi să meargă unde-l vor duce ochii, doar îl va scăpa Dumnezeu din mînile duşmanilor săi. Prinzînd de veste despre aceasta, Martin Farkas cu tovarăşii săi îl rugau şi linguşiau să nu meargă. Cînd cu toate acestea voia să plece,

www.dacoromanica.ro

Martin Farkas zise: „Mai bine să moară un om decît să piară atîţia creştini".

Nu l-au lăsat deci să plece, ci au pus păzitori la uşi şi ferestre, ca să nu poată pleca până în zori. Dimineaţa următoare, sculîndu-se bietul Domn, s'a cuminecat ca un bun creştin, împreună cu doctorul şi cu Dumitru. Atunci veni Martin Farkas cu Petru Sechel şi zise: „Imbracă-te, Măria Ta, în hainele cele mai scumpe şi iea-ţi în buzunar pietre preţioase, ca să le ai Măria Ta la îndemînă, căci ceauşul Impăratului te va lua în primire şi nimeni nu se va atinge de avutul Măriei Tale şi va fi Măria Ta şi acolo Domn".

Intr'aceia se apropia oara douăsprezece, la amiazi. Zise deci Martin Farkas: „Bateţi tobele, şi toţi oamenii să iasă prin deschizătură".

In sara premergătoare, cînd voia să fugă, i-a rugat în genunchi Domnul să nu-l dea pe mîna duşmanului încă trei zile. Căci cu duşmanul aşa a fost înţelegerea: să se facă în zid o poartă şi prin aceia să ieşim. Dacă s'ar fi făcut poarta, cum a fost învoiala, bietul Despot ar fi fost scăpat, căci treceau trei zile până se isprăvia poarta şi până atunci primiam limbă, fiindcă Laski era la patru mile depărtare cu ajutorul. Dar Martin Farkas nu voia să ştie nimic de toate acestea, ci umbla încoace şi încolo cu buzduganul în mînă, strigînd: „Au trecut douăsprezece oare; ar fi ruşine pe capul mieu cărunt dacă am face altfel, căci au trecut douăsprezece oare". Aşa mîna Martin Farkas pe bietul Domn dindărăt, ca un călău. Iar, după ce a fost scos din cetate, l-au dus, nu la Impăratul, nici la ceauş, ci l-au dat pe mîna lui Tomşa, care l-a scos din oraş şi acolo l-a tăiat. Iar pe noi ne-au închis în trei case şi ne-au despoiat de tot ce aveam. De el însă şi de Petru Sechel nu s'au atins, nici de avutul lor, ci i-au lăsat slobozi, dăruindu-li cai şi bani. Nouă însă nu ni-au dat, ci ne-au golit de tot ce aveam.

Şi averea Domnului tot Martin Farkas a prădat-o întăiu, luînd tot ce-a voit, dar eu n'am văzut să fi luat cineva ceva de la el. A mers apoi în palatul Domnului şi a luat un lighian aurit, pe care l-a vîndut sluga lui, Cristofor, în Ardeal, în oraşul numit Bistriţa, cu 160 fl.

Mai departe se poate vedea că Martin Farkas nu la porunca Domnului a predat cetatea, că Domnul, văzînd trădarea aceasta

www.dacoromanica.ro

mare, a zis: „Dacă voi nu voiţi să rămîneţi, mergeţi cu Dumnezeu din casa mea; cred că se vor afla între Unguri cari să rămînă. Dar ştiu că Romînii şi Grecii nu vor pleca de bună samă. Dar Martin Farkas zicea: „Nu aşa, Măria Ta, ci cum am făcut eu înţelegerea".

Ilic est fassio nobilis Michaelis Füz, etc., în scriptis senatui cassoviensi, 2 augusti per ipsum porrecta, quam ipse iuramento a lectura in nomine sanctae et individuae trinitatis prestito confirmavit ad instantiam Laurentii Iakus. 1564.

8 Decembre 1564.

Eu Stanciul, care am fost ziua şi noaptea cu Măria Sa Despot, căci i-am fost aprod (inaş), adecă am fost într'o casă cu el şi am slujit Măriei Sale.

De aceia dau samă cu dreptate de tot ce-am văzut, auzit şi ştiu.

Eu am fost în casa lui Despot, cînd venia Martin Farkas şi-l pîra pe Petru Devay şi-i tot şoptia în urechi sărmanului mieu stăpîn, pănă ce l-a chemat odată la sine pe Petru Devay. Atunci Martin Farkas a aşezat după uşă pe Maur, ca, în clipa cînd va intra, să-l izbească cu buzduganul de după uşă. Cînd a întrat Petru Devay, Maurul l-a lovit de două ori, dar acela a smuls bîta din mîna Maurului. Cînd a văzut aceasta Martin Farkas, a sărit asupra lui Petru Devay, l-a străpuns cu sabia şi l-a ucis. Devay, înnainte de a fi ucis, a sbierat de l-au auzit cei din cetate. Eu am şters sîngele şi am dus cadavrul cu un om, de l-am ascuns într'un dulap. Darabanţii şi călăreţii au alergat la faţa locului şi au păşit făţiş în contra lui Despot, cerînd să dea sama pentru ce a fost ucis Devay. N'a spus altă pricină, ci a luat tot asupra-şi, zicînd că el l-a ucis. Căci vicleanul Farkas l-a pus pe Despot să jure că nu-l va descoperi. Dacă ar fi spus că Martin Farkas l-a ucis, acolo pe loc l-ar fi tăiat. Dar Despot şi-a ţinut cuvîntul.

Ştiu şi aceia că cei din cetate, împotriva lui Despot, au ales de comandant pe Martin Farkas. Şi, îndată, a jăfuit comoara lui Despot, el împreună cu tîlharii lui. Atunci bietul Despot a trimes oameni între răsculaţi, ca să asculte ce vorbesc. Aceştia, întorcîndu-se, i-au spus că Martin Farkas vorbia astfel: „Am prădat averile lui Despot; dacă va izbuti să scape, vom peri toţi, pănă la unul. Să lucrăm însă împreună să nu scape, ci să moară,

www.dacoromanica.ro

căci, dacă scapă trădătorul, noi sîntem pierduţi, fiindcă soseşte Lasky cu ajutorul."

Ştiu şi aceia că Martin Farkas a mers cu Petru Sechel, fără învoirea lui Despot, la duşman şi a făgăduit cetatea şi pe Despot cu doisprezece soţi. Astfel acest blăstămat vînzător a pierdut pe Despot, ţara întreagă şi pe mulţi viteji. Cei din cetate credeau în vorba lui, ca în Sfînta Scriptură. Căci el amăgia pe cei din cetate cu vorbe de acestea: „Uite, ne-am înţeles [cu inimicul] să vă lase să ieşiţi în pace cu tot avutul vostru; nici lui Despot nu-i vor face niciun rău, ci-l vor duce înnaintea Sultanului". Şi lui Despot i-au vorbit tot aşa, dar sărmanul Despot nu i-a crezut, fiindcă ştia că l-au vîndut. Bietul Despot a căzut de două ori în genunchi înnaintea lor şi i-a rugat: „Nu se află o slugă credincioasă, care să-mi iea capul cu sabia mea însăşi, ca să nu fiu dat unei morţi atît de îngrozitoare?". Ba şi-a luat şi gulerul, ca să-i poată tăia capul. In ziua premergătoare, Despot s'a fost pregătit, cu cîţiva tovarăşi, ca să iasă prin deschizătură şi să meargă undeva; eu încă eram cu el, căci aşa i-a fost dorinţa. Dar, cînd a prins de veste Martin Farkas cu hoţii lui, i-au sărit în cale zicîndu-i: „Unde vrei să mergi, Măria Ta? N'ai să mergi. Nu se mai poate. Mai bine să moară un om decît să piară atîţia creştini!".

Apoi a pus păzitori la uşi şi ferestre, ca să nu se poată depărta. Cînd a văzut Despot că e încunjurat de duşmani în lăuntru ca şi în afară, a căzut din nou în genunchi, plîngînd şi rugîndu-i să-i taie mai bine capul. Zicea: „Mergeţi voi afară din cetate; toate averile mele fie ale voastre. Voiu rămînea cu Grecii şi cu ceilalţi, cari îmi sînt credincioşi; rămîn eu şi ţin casa, pănă îmi soseşte ajutorul". Cînd auziră aceasta Martin Farkas şi tovarăşii lui, mutară pe toţi oamenii din fortăreaţa internă în cea externă, ca nu cumva Despot să iea putere asupra lor. De aceia au dat poruncă aspră ca supt pedeapsă de moarte să nu cuteze cineva a merge la Despot. Au rupt lăcăţile de pe pivniţi şi au băut îngrozitor de mult.

Spune apoi Martin Farkas că Laurenţiu Kis ar fi prădat vistieria şi ar fi luat vasele de argint, aurite, ale lui Despot. Cu ce obraz poate spune astfel de minciuni, cînd ştie Dumnezeu şi ştiu oamenii că el n'a jăfuit nicăiri nimic? Dar, chiar dacă ar fi vrut să jăfuiască, n'ar fi aflat nimic, căci le furase Martin

www.dacoromanica.ro

Farkas toate înnainte. Ştiu despre ce vase vorbeşte Martin Farkas. Pe acelea le-a legat Despot într'o pătură albă şi mi le-a dat, zicînd: „Mergi şi du-le gazdei mele, Laurenţiu Kis, căci îi datoresc mult". Eu am voit să le duc, dar n'am putut, căci erau prea grele; le-am dat deci unui uşier grec, orb de un ochiu, cu numele Pavel. De aceia Martin Farkas pe nedrept invinueşte pe Laurenţiu Kis. Eu mărturisesc că nimeni n'a fost cu atîta credinţă faţă de Despot ca el, pănă în sfîrşit. Căci, de şi zăcea rănit de moarte, totuşi s'a coborît şi a strigat: „Vitejilor, băgaţi de samă ce faceţi! Vă conjur pe numele lui Dumnezeu, gîndiţi-vă la cinstea voastră, căci după astfel de faptă cum veţi mai mînca pînea în Ungaria? De-ar fi să ieşiţi de aici numai în cămaşă, tot să apăraţi viaţa stăpînului vostru."

Asta ştiu eu, aceste lucruri, şi le-am scris în rînd, nu de dragul ori prietenia cuiva, ci după dreptate.

Attestatio contra Martinum Farkas homicidam pro Laurentio Kiss facta sub iuramento coram senatu, die 8 decembris 1564.

Arhivele oraşului Caşovia, No. 2482/c.

8 Decembre 1564.

Iuramento desposito coram senatu facta est haec fassio die 8 decembris 1564.

Eu, Ştefan Horvath, care am fost căpitan de pedestrime al bietului Despot şi acum sînt sluga credincioasă a Măriei Sale d-lui Menhert Balassa, mărturisesc cu credinţă, după dreptate, tot ce-am înţeles, văzut şi auzit despre nenorocirea lui Despot.

Intăiu de toate ştiu că bietul Despot a numit pe Martin Farkas conducător, mai mare peste toţi, şi a poruncit să-l asculte ca pe el însuşi.

Ştiu bine că Martin Farkas a ucis pe Devay, a cărui moarte a pricinuit căderea lui Despot. Căci eu mă aflam atunci în dormitoriul lui Despot, din care puteai trece în cămara domnească. Dintr'odată auziiu acolo zbierete şi lovituri. Incercăiu să sparg uşa, dar nu izbutiiu. Intr'aceia numai iată că văd pe bietul Despot că iese înnaintea mea cu lancea în mînă, zicîndu-mi: „Blăstămatul Petru Devay a voit să mă răpună cu sabia". Ieşirăm pe uşă cu Despot, dar în clipa aceia săriră la mine darabanţii, strigînd: „Stăi, Ştefan Horvath, tu ai ucis pe Petru Devay, care a plătit cît zece ca tine". Despot căzu în genunchi

www.dacoromanica.ro

şi zise către darabanţi: „Tăiaţi-mă pe mine, înnainte de o omorî pe Ştefan Horvath, căci el nu-i vinovat pentru ce voiţi să-l ucideţi".

Pricina morţii lui Devay a fost următoarea: Martin Farkas a făcut prinsoare cu Petru Devay, zicînd că el îşi pune capul de nu soseşte ajutorul în timp de trei săptămîni. Au trecut trei săptămîni şi ajutorul tot n'a sosit. A mai zis odată Martin Farkas: „Să-mi tăiaţi capul, de nu vine ajutorul peste trei zile". Petru Devay a spus atunci, aşa în glumă: „Martin Farkas, tu n'ai cap, căci ţi l-am cîştigat eu". Dar Martin Farkas n'a luat vorba de glumă şi asta a fost pricina morţii lui Petru Devay, căci l-a pîrît într'una înnaintea lui Despot.

După ce a murit Petru Devay, toţi cei din cetate s'au sculat împotriva lui Despot şi voiau să ne taie pe toţi. In mijlocul acestor tulburări Ioan Horvath, Ioan Sydo şi Valentin Nagy au ieşit din cetate şi au mers în tabăra inamicului, unde au spus despre uciderea lui Devay, dar n'au încheiat nicio învoială. S'au întors toţi trei şi apoi cu mic cu mare au ales pe Martin Farkas de conducător şi ascultau de el, orişice voia să facă. Inţelegînd acestea Despot, s'a pregătit, către sară, cu cîţiva soţi, să iasă din cetate. Cînd au prins de veste răsculaţii, cari ascultau de Martin Farkas, n'au voit să-l lase. Au pus păzitori la uşi şi la ferestre şi zăvor pe uşa camerei în care locuia Despot; l-au păzit să nu poată merge nicăiri. Despot se ruga să-l lase să plece: chiar dacă ar fi să-l prindă, cel puţin nu va imputa nimănuî. Dar nu l-au lăsat. Martin Farkas asculta, dar se prefăcea nebun şi nu zicea nimic către răsculaţi, de şi el era comandantul.

Ştiu bine că acest Martin Farkas a mers de două ori la inamic. Mai pe urmă m'am luat şi eu, în ascuns, după el, ca să aflu ce va face şi ce va vorbi. Acolo Martin Farkas la început tăgăduia că Despot s'ar afla în cetate. Cînd a văzut însă că aceia se mînie şi zic că nu vor cruţa pe nimeni, atunci se îndreptă către Ladislau Radak, Toma Datzo şi către boerii de frunte ai lui Tomşa: Veveriţă şi Spătarul, zicîndu-li: „Mă mir că d-voastră, oameni vechi în slujbă, nu mă înţelegeţi". Şi în vremea aceia trăgea cu ochiul către Radak, ceia ce însemna că Despot e în cetate.

Ladislau Radak zicea: „Eu nu ieau răspundere pentru avutul proştilor acelora; destul că li vom cruţa viaţa, şi dacă vor pierde avutul. Dar Tomşa vrea întăiu de toate să-i daţi în mînă pe Despot şi pe cei doisprezece soţi ai lui." Sărmanul nostru stăpîn

www.dacoromanica.ro

a aflat toate acestea de la mine şi de la alţi credincioşi ai săi.

Veni apoi Martin Farkas şi vorbi astfel către pedestraşi şi călăreţi: „Vitejilor, iată că am aranjat totul bine: ne lasă să ieşim din cetate cu tot avutul nostru, argint, aur, bani şi haine, şi mi-au făgăduit că oastea românească se va retrage la o depărtare de trei leghe pentru mai mare încredere. Şi nici lui Despot n'au să-i facă niciun rău, ci are să-l iea în primire ceauşul şi să-l ducă la Impăratul."

Cînd auziră acestea cei din cetate, se bucurară mult, căci, după ce jăfuiră Vistieria Domnului, aveau la ei multă avere. Martin Fakas îl amăgia pe bietul Despot că-l va lua în primire ceauşul şi-l va duce înnaintea Impăratului. Dar bietul Despot nu credea nimic din toate acestea; ştia bine că-l vor da pe mîna duşmanului său. Se cuminecă deci ca un bun creştin şi luă cina Domnului şi, ieşind din biserică, zise: „Vitejilor, iată sabia mea, doar se va găsi între voi cineva să-mi ia viaţa, ca să nu fiu dat unei morţi atît de îngrozitoare. Iată îi dau scrisoare că Domnii niciodată nu vor pomeni de moartea mea. Ori faceţi alta, vitejilor, aşteptaţi o săptămînă, ori şi mai puţin: patru zile, căci doar pănă atunci îmi va trimete Dumnezeu ajutor." Dar n'au făcut nici una, nici alta, ci nebunia cea mare. Au îmbrăcat pe nenorocitul Despot şi au plecat cu el. Dar Martin Farkas mai făgăduise şi aceia că va face „poartă dreaptă", prin care să ieşim, dar nu s'a ţinut de cuvînt, ci i-a scos pe toţi prin deschizătură. Ziceau unii: „Nu ni-a fost aşa vorba, să ne vîrîm prin deschizătură". Dar el răspundea: „Ieşiţi numai pe acolo. Au trecut douăsprezece oare, nu aduceţi ruşine pe capul mieu".

Aşa au scos pe Despot din cetate, iar Romînii şi servitorii fiului regelui l-au dus dintre noi şi l-au tăiat.

In sfîrşit îndrăzneşte acest Martin Farkas să spună că are la dînsul scrisoare de la Despot. Ştiu că a cerut de la el, cînd s'a cumineeat, scrisoare, în care să scrie principelui în interesul lor. Bietul Despot însă a clătinat numai din cap şi a ieşit prin deschizătură, mergînd la moartea sigură. Barem să nu spună că are de la Despot salv-conduct, căci doar se cunoaşte scrisoarea lui Despot.

Privitor la Ladislau Kis mărturiseşte ca şi cel precedent.

Am uitat să spun că Martin Farkas, întorcîndu-se din tabăra duşmană, a mai zis: „Fiul regelui ne lasă să plecăm nesupăraţi.

www.dacoromanica.ro

Cine vrea să rămînă în simbrie, va primi leafă, iar pe cei cari nu vreau să rămînă, îi va petrece cu pace în Ungaria".

1564, Inquisitio. Arhivele oraşului Caşovia, No. 2482/1.

In temeiul acestor documente, ştirile noastre privitoare la căderea lui Despot se pot întregi în chipul următor:

Martin Farkas, comandantul călăreţilor aflători în cetatea Sucevii, şi-a pus ochii pe averile lui Despot şi astfel concepu planul de a-şi vinde stăpînul, ca să poată pune mîna pe ele. După cît se pare, Petru Devay, căpitanul pedestrimii, om foarte iubit de soldaţii săi, îi sta în cale, şi de aceia hotărî să-l piardă.

Despot dăduse straşnică poruncă celor din cetate că, supt pedeapsă de moarte, să nu cuteze a vorbi cineva de pe zidurile cetăţii cu inamicul împresurător. Martin Farkas îşi puse la cale planul său diabolic: îndemnă pe Petru Devay, care nu bănuia nimic, să vorbească cu inamicul şi apoi tot el îl pîrî la Despot că pregăteşte trădarea. Domnul, bănuitor, dădu crezare denunţului, iar Martin Farkas se oferi să-l răpună pe Devay. Luă însă mai întăiu jurămîntul lui Despot că nu-l va descoperi nici într'o împrejurare.

In ziua de 5 Novembre, Vodă chemă pe Petru Devay la sine, în vreme ce Martin Farkas aşeză după uşa pe care avea să între un Maur, care primise porunca să-l lovească de la spate cu buzduganul în cap.

Cînd întră Devay pe uşă, Maurul îl izbi în cap de două ori, fără însă a-l putea doborî, iar Devay îi smulse buzduganul din mîni. Atunci Martin Farkas, văzînd că nu e vreme de pierdut, sări asupra lui din ascunzişul său şi-l străpunse cu sabia.

La zbieretele lui Devay, darabanţii năvăliră în palat, unde-şi găsiră căpitanul ucis. Cu armele în mîni cerură samă de la Domn, care, de şi era ameninţat să fie tăiat bucăţi, credincios cuvîntului dat, luă asupră-şi omorul. E semnificativ că darabanţii nu l-au atins, atît de mare era respectul faţă de stăpînul lor. Martin Farkas s'a ascuns d'innaintea darabanţilor, cînd au apărut la faţa locului. Planul lui izbutise peste aşteptare. Apărătorii cetăţii se umplură de amărăciune împotriva Domnului, al cărui loctiitor era. Răsculaţii îl aleseră conducător şi ascultau de el, iar nu de Despot.

De-acum era stăpîn pe situaţie. Ca să cîştige de tot pe

www.dacoromanica.ro

soldaţii unguri pentru scopurile sale şi ca să rupă orice legătură între ei şi Domn, îi îndeamnă să jăfuiască averile, considerabile de sigur, ale lui Despot. După ce-i văzu încărcaţi cu aur, argint şi scule scumpe, li suggeră teama că Despot, dacă scapă, are să-i pedepsească, deci trebuie înlăturat cu orice preţ. Se vede că nu îndrăznia să propună uciderea lui pe loc, de frica Romînilor şi Grecilor, cari rămăseseră credincioşi nenorocitului Domn, dar, după cît se pare, nici lefegiii unguri nu erau aplecaţi să săvîrşească o faptă atît de mişelească. Pregăti deci o cursă împreună cu Petru Sechel. Merse de două ori în tabăra inamicului; a doua oară a fost urmărit în ascuns de Ştefan Horvath, care l-a auzit cînd a făcut învoiala, ca să predea pe Despot. In schimb el avea să fie lăsat să iasă din cetate cu toate averile furate; asemenea şi Petru Sechel. Celorlalţi li se lăsa viaţa, dar aveau să fie despoiaţi de tot avutul lor.

Intorcîndu-se în cetate, a minţit atît pe răsculaţi, cît şi pe Despot. Celor d'intăiu li-a spus că, în înţelesul învoielii încheiate cu inamicul, li se dă voie ca în termen de douăsprezece oare să iasă din cetate, nesupăraţi, cu tot avutul lor, prin poarta care se va face în zid. Despre Despot spunea că nu i se va întîmpla niciun rău. Ceauşul turc îl va lua în primire şi-l va duce înnaintea Sultanului.

Intr'aceia Despot a văzut din fereastra palatului că inamicul umblă prin oraş şi se apropie de şanţurile cetăţii, fără ca acei din cetate să tragă asupra lui. Din spusele credincioşilor şi din ţinuta lui Martin Farkas, a înţeles îndată că vor să-l dea în mîna inamicului. Atunci a început să-i roage să amîne predarea cetăţii barem o săptămînă, ori cel puţin trei zile, mai ales că provisii aveau încă. Văzînd că nu-i poate îndupleca, în sara de 5 Novembre se hotărî la un pas desperat. Voi în noaptea ce urma să iasă travestit cu cîţiva însoţitori şi, acoperit de întunerecul nopţii, să caute scăpare printre şirurile duşmanului. Martin Farkas, temîndu-şi prada, nu voi să-l lase.

Domnul, voind să înduioşeze pe răsculaţi, căzu în genunchi şi-i rugă: să-l taie mai bine, decît să ajungă în mînile duşmanului său. I-a rugat să plece, dacă vrea, cu toate averile lui; va rămînea el cu Romînii şi Grecii. Ori cel puţin să nu dea cetatea o săptămînă, trei zile, în nădejdea că pănă atunci va sosi Laski cu ajutorul aşteptat. Calăul său însă a rămas neînduplecat.

www.dacoromanica.ro

Lîa închis în palat, punînd păzitori pretutindeni, la uşi şi ferestre, şi a depărtat pe toţi oamenii din apropierea palatului domnesc, ducîndu-i în cetatea din afară, fiindu-i frică să nu treacă de partea Domnului.

Noaptea din 5 spre 6 Novembre trecu astfel, în mijlocul groazei de moarte. La 6 Novembre dimineaţa, Domnul merse la biserică, unde se cumineca, presimţind că sfîrşitul e inevitabil.

Cînd ieşi din biserică, însoţit de doctor, îl aşteptau soldaţii în frunte cu Martin Farkas. El încercă din nou să-i înmoaie cu lacrimi şi rugăminţi; îi ameninţă cu pedeapsa lui Dumnezeu, — dar totul fu zădarnic. Martin Farkas spuse că n'are de ce se teme, căci armata românească se va retrage la depărtare de trei mile şi, cînd va ieşi Despot din cetate, îi va ieşi înnainte ceauşul şi-l va lua în primire.

Il sfătui apoi să îmbrace hainele cele mai scumpe şi să-şi iea galbeni în buzunare, ca să aibă la îndămînă, — de sigur ca să-i adoarmă bănuielile. Domnul nu credea nimic din toate acestea, căci ştia ce i se pregăteşte.

Dar şi răsculaţii se cam îndoiau de vorbele lui Martin Farkas. El, ca să-i convingă, li arată două scrisori, **dar fără să le cetească.** Una spunea că e de la Tomşa, iar alta de la Ioan Sigismund, în care se întăriau cele spuse de el. Cînd Diacul Mătiaş a cerut să se cetească scrisorile, Martin Farkas l-a ameninţat cu moarte.

Intr'aceia se apropie oara douăsprezece, fixată pentru ieşire. Poarta făgăduită nu s'a făcut. Atunci Martin Farkas dete poruncă să sune tobele şi oamenii să se îndrepte spre deschizătura pe unde aveau să iasă. Apoi îndată l-au îmbrăcat şi pe Voevod cu hainele cele mai scumpe şi-apoi l-au dus spre ieşire, mînîndu-l d'innapoi. Martin Farkas a avut îndrăzneala să ceară lui Despot o scrisoare prin care acesta să spuie că totul s'a întîmplat din voia şi porunca lui. Dar — cum spune un martor — Domnul a dat din cap şi a ieşit din cetate, ştiind bine că merge la moartea sigură.

După ce au ajuns în oraş, Despot a fost luat din mijlocul oamenilor săi şi dus afară, unde l-au tăiat. Niciun martor nu ştie despre scena cu Tomşa, povestită de cronicari.

Toţi apărătorii cetăţii, afară de Martin Farkas şi Petru Sechel, care fură lăsaţi liberi cu tot avutul lor, ba încă şi dăruiţi cu

www.dacoromanica.ro

cai şi bani, au fost prinşi şi închişi în trei case şi despoiaţi de aurul, argintul şi sculele, pe cari le aveau la ei.

Numai atunci văzură în sfîrşit că au fost şi ei vînduţi de către Martin Farkas. Mare a trebuit să li fie năcazul cînd s'au văzut despoiaţi de preţul pe care şi-au fost vîndut stăpînul, căruia i-au fost jurat credinţă. Goi şi ruşinaţi înnaintea oamenilor, chinuiţi de remuşcările conştiinţei, s'au întors în patria lor.

In mărturisirile lor, li e ruşine, se vede, să spună ce anume a luat fiecare din vistieria Domnului. Se spune numai că a avut fiecare „aur, argint, bani şi scule".

Se pomenesc şele cu piei de jder, scări de argint şi frîne scumpe, apoi vase de argint aurite, dintre care unul s'a vîndut cu 160 fl., dar plătia — se spune — 500 de florini.

Averea Domnului a fost de sigur mare, căci ea i-a causat peirea.

Victor Motogna

Un călător pe Dunăre în anul 1786

Pentru complectarea ştirilor date de d. Docan despre explorăţiunile austriace pe Dunăre la sfîrşitul veacului al XVIII-lea (*Anal. Acad. Rom.*, XXXVI) dăm azi în resumat paginele lăsate despre noi de un alt explorator rămas cu totul uitat, măcar că a fost tipărit. Cartea este însă foarte rară. Nu cunosc decît singurul exemplar la Biblioteca Museului Naţional din Budapesta, măcar că altul fusese vîndut de un anticvar la Viena acum vre-o zece ani.

Numele cărţii este:

errn Jenne's Reisen nach t. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn nebst einem Reise-Journal der Donaufahrt von Essegg bis ans Schwarze Meer, Pesth, Mathias Trattner, 1788. 8° 1 f + 308 pp.

Autorul, un Neamţ de la Frankfurt a-M., locuind de mult în Austria, era, cum se vede, un observator bun. Cartea conţine notiţele luate de Jenne în timpul coborîrii sale pe Dunăre în Octombre-Decembre 1786 şi descrierea întoarcerii sale prin

www.dacoromanica.ro

Muntenia, Ardeal şi Banat. Mai făcuse şi alte călătorii în ţară, după cum ni povesteşte. Probabil că sînt descrise în cartea: *Jene's (sic!) Reisen von Petersburg bis Malta und von der Donaumündung bis in den Gudalquivir, durch einen Theil von Asien und einige Städte in Amerika und nach den Archipelagus, der europäischen Türkey, Moldau, Wallachey, Siebenbürgen, Slavonien, und von Marseilla nach Sevilla, über Alikante, Murcia, Kartagena, Granada, Gibraltar und Cadiz.* Wien, Comenianischer Buchhandlung, 1790, 3 vol. 8°. 3 fl. 30 kr. [1]

După ce ni descrie pericolele călătoriei pe apă prin Porţile de Fier, Jenne ni dă notiţe despre următoarele localităţi de pe malul Dunării:

25 Novembre, Podul lui Traian, Scherozviz (= Cerneţi).

26 Novembre, Buluz (?), Krivina, Isworila (= Izvoare), Werfu în Bulgaria, unde una din corăbii eşuă, rămînînd pe loc două zile pănă ce se degajă cu ajutorul a mai mult de 80 de oameni.

1 Decembre, Calafat.

3 Decembre, Rîul Schill (= Jiiul).

5 Decembre, Orlea (?), Zelei (= Celeiu), Testa (?), Gerkowa (?), Werde (?), Islaz, aproape de gura Oltului, unde se află un deposit de sare şi un mal foarte potrivit pentru debarcare. Semliza (= Zimnicea), unde se făcea un negoţ însemnat de sare, şi de unde mărfurile importate în ţară erau duse la Bucureşti pe preţul foarte modest de 16 pănă la 20 de parale pro Zentner. Scoliza (?).

7-9 Decembre, Giurgewo, oraş mai mare decît Rusciuc. Autorul află că monezile bătute de Ruşi (la Sadagura) în anul 1773 (de fapt 1771—1774) erau făcute din metalul topit al tunurilor turceşti luate aici[2]. Giurgiul

[1] Am aflat despre existenţa acestei cărţi dintr'o foaie de reclamă anexată la Samuel Bredetzky, „Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern", II, Wien 1803. O caut de ani de zile la numeroşi anticvari, precum şi la biblioteci —, fără resultat pănă azi.

[2] Această informaţie ni este confirmată de alt izvor, de dr. J. Polek, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums" II (1894), p. 4. Despre monedele de la Sadagura a mai scris dr. G. Severeanu, în „Bulet. Soc. Num. Rom.," II, 1905.

www.dacoromanica.ro

era pe atuncea un oraş însemnat din punctul de vedere comercial: aici se vindeau toate produsele din Muntenia şi Moldova.

10 Decembre. Buranitscha (= Braniştе), Kulemak (în Dobrogea).

11 Decembre. Tuterakan (= Turtucaia), Kossowa, Rahova, Popowo (poate Paprikioi?), Sabali (?), Weterna (?), Oretschada(?), Aidemir, sat vre-o 10 km. de Silistra: aici era o curte frumoasă, Silistra, cu cetate turcească cu mai multe turnuri.

12 Decembre. Altina, Morlan (= Mîrlan), Rassova (= Rasova), toate pe malul drept, iar, în Muntenia, Adakieu (?), în Dobrogea Karaboaz (= Cernavoda) şi Boasik (= Boasgic).

13 Decembre. Hasson-Bei (?), Bisdar (?), Hîrşova, cetate. Rîul Saltowa (= Saltava) în Muntenia; aceste părţi erau foarte nesigure din causa cetelor de bandiţi cari prădau de multe ori corăbii, omorînd negustorii.

14 Decembre. Kropan (= Grupeni) la stînga, precum şi Oberkitzgan şi Unterkitzgan (= Chiţcani), Uoarsatura (= Vărsătura).

Ibrail. În faţa oraşului Brăila era o insulă, unde se fierbea său în bordeie. Se băgau vitele întregi în cazane, până ce carnea şi oasele se făceau moi; grăsimea topită care plutia de-asupra se scotea şi se vărsa în piei de vită cusute ca saci. Se transporta apoi prin Varna la Ţarigrad. Oraşul Brăila era destul de întins, foarte sărac însă, fiind compus numai din bordeie. Se observau trei sau patru minarete şi cîteva turnuri de cetate.

17 Decembre. Gura Siretiului şi „Gallaz".

În acest jurnal găsim multe neajunsuri şi pericole ce le întîmpină autorul. Călătoria pe Dunăre nu era uşoară; se simţia o mare lipsă de piloţi buni; nicio lucrare de regulare sau dragaj; şi hărţile erau, cum ştim, foarte inexacte. In afară de acestea, negustorii erau speculaţi de către piloţii valahi sau turci şi de către autorităţi, pentru a nu menţiona cetele de hoţi şi răufăcători cari atacau corăbiile.

Pentru iernat, Jenne îşi opreşte corăbiile sale alături cu şapte corăbii al negustorului Delazia la Galaţi. Mărfurile lui fură puse

www.dacoromanica.ro

într'o magazie, şi el însuşi găzduit, nefiind niciun han în oraş, în casa contelui Festetic, cel mai însemnat negustor în aceste regiuni dimpreună cu d. Delazia [1] şi Gollner.

La Galaţi Jenne avu mai multe neajunsuri cu lenicerul care-l însoţise şi cu marinarii lui din causa pretenţiilor lor exagerate. După ce regulă tot, plecă la Bucureşti cu sania de poştă înhămată cu patru cai, plătind suma modestă de 10 aspri de cal pe ceas.

ată ce ni spune Jenne despre starea economică a Principatelor: «Galaţul era depositul tuturor mărfurilor moldoveneşti şi o localitate însemnată din punctul de vedere comercial. Pentru statul austriac ar fi mult de căştigat aici, dacă negustorii ar fi dispuşi să facă o încercare. Prin Dunăre se transportă cu uşurinţă fel de fel de manufacturi până în Moldova şi pe un preţ mult mai redus pe cale de apă decit pe cea de uscat. Locuitorii din Moldova şi Muntenia aduc aproape toate cele trebuincioase lor de la Lipsca şi Breslau, lucruri multe, de oare ce nu sînt nici fabrici nici meşteri în ţară, nici măcar o fabrică de postav [2]. Negustorii sunt nevoiţi să aducă mărfurile lor prin Ungaria şi Ardeal, cea ce vine foarte scump din causa vămilor şi a preţului ridicat al transportului.»

Despre Bucureşti ni spune că oraşul e situat cam opt ceasuri de la Dunăre. De departe, arată frumos din causa bisericilor şi turlelor lor foarte numeroase. Impresia plăcută de la început se pierde însă îndată ce intri în oraş. Prăvăliile şi crîşmele sînt în bordeie de lut chiar în calea principală. Străzile sînt murdare şi podite cu butuci de stejar. Boierii au casele lor de cărămidă, însă foarte rău zidite: abia se văd de pe stradă, fiind încunjurate de grădini şi ogrăzi Interiorul caselor nu este mai frumos: murdăria peste tot, şi toată mobila se compune de divane şi saltele pe care stăpînii mănîncă şi dorm. Oraşul are o lungime de un ceas şi jumătate. Toate casele sînt zidite de

[1] Menţionat de N. Iorga în *Negoţul şi Meşteşugul în trecutul românesc*, Bucureşti 1905. p. 148.

[2] Aceasta nu era întocmai adevărat. Aflăm în anul 1762 despre o fabrică de postav în Moldova (cf. N. Iorga, în „Negoţul şi Meşteşugurile în trecutul românesc", Bucureşti 1906. p. 184, şi în Hurmuzaki X, p. XXXVI. şi s'a păstrat un privilegiu de la Mihai Suţu, dat unei atare fabrici la Bucureşti în anul 1784. Fabrica ţinu până la 1788 (cf. *ibid.*, p. 189 şi Urechia „Istoria Rominilor", I, p. 454).

www.dacoromanica.ro

lemn şi lut, afară de curţile boiereşti, bisericile şi hanurile. „Domnitorul zidise cu puţin înainte un palat nou dincolo de Dîmboviţa[1]“. Zidari şi lucrători erau aduşi din Braşov; fiind însă plătiţi mai rău decît erau tocmiţi, se înapoiară în Ardeal şi palatul fu isprăvit cu meseriaşi nepricepuţi din ţară[2]. Clădirea era deci foarte urîtă, cu toată mărimea ei.

Un număr de catolici locuiau pe atuncea la Bucureşti, unde era o mănăstire săracă de Franicscani. Printre Saşii protestanţi din Ardeal, făcînd slujba lor supt protecţia „Consulatului suedes“ (?) (Legaţiunii suedese de la Constantinopol) se aflau diferiţi meşteri, ceasornicari şi juvaiergii precum şi un farmacist[3]. Evreii aveau şi ei sinagoga lor, numai Turcii n'aveau nicio moschee, conform tratatelor.

Jenne notează fertilitatea pămîntului în Principate, regretă însă că locuitorii sînt de o lenevie nepomenită. Se sămăna numai grîu, porumb şi meiu, zarzavaturi se cultivă într'o scară foarte redusă, numai de boieri. Păcat, spune el, că nici cultura tutunului nu este mai răspîndită: ar fi altfel o mare bogăţie pentru ţară, fiind de calitate superioară. Tot asemenea cu cînepa, cu care numai cei săraci se îmbrăcau, boierii întrebuinţînd numai stofe de mătasă şi bumbac sau de in importat din Saxonia şi Silesia. Sericicultura era necunoscută la noi pe atuncea (?). Pomi se vedeau destul, erau rău îngrijiţi însă, şi fructele lor mai puţin bune decît era de aşteptat (?). Numai pepeni şi harbuji se cultivau cu îngrijire. Viile produceau însemnate cantităţi de vin, care ar fi fost minunat dacă locuitorii ar fi ştiut să-l pregătească şi dacă pivniţile ar fi fost mai bune. Vinul cum era făcut nu ţinea de obiceiu mai mult decît şase şi opt săptămîni (?!): numai vinul cel mai bun era de ţinut un an. La Galaţi se producea un vin minunat, tot aşa de bun ca şi cel de Champagne.

În ţară se socotiau cam 130 până la 150 locuitori pe mila pătrată. Vite erau în cantitate îndestulătoare, precum şi bivoli,

---

[1] Este vorba de „Curtea arsă“, zidită de Alexandru Ipsilanti (cf. Fotino, trad. Sion, Bucureşti 1859, II, p. 172).

[2] Jenne pare să fi luat această informaţie după Sulzer, *Geschichte*, I, p. 291. Cf. Urechiă, *Ist. Rom*, II, p. 201.

[3] Cf. notiţa noastră într'această revistă despre biserica luterană din Bucureşti, precum şi actele publicate de d. Iorga în Hurmuzaki, X, pp. 637—49.

www.dacoromanica.ro

oi, capre şi cai. Vitele erau exportate în Polonia, Ardeal şi Ungaria [1], precum şi în Turcia, de unde veniau anumiţi negustori privilegiaţi, cari îngrăşau vitele cumpărate, la păşuni, Grăsimea vitelor era topită, precum am povestit-o mai sus, şi carnea se usca în aer tăiată felii (Streimen) supţiri. Pieile viteior formau o ramură însemnată de negustorie. Albine se ţineau multe: unii boieri aveau până la 2.000 de stupi, chiar ţerani avînd, mai ales în Moldova, adesea o sută sau mai mult. Domnul îşi reserva, după cum ni spune Jenne, un fel de monopol asupra vînzării cerei şi mierii, afară de cunoscutul impozit „desetina“ [2], care se percepea asupra stupilor. Creşterea oilor era foarte desvoltată. Jenne cunoaşte bine diferitele feluri de lînă produse în ţară, din care cea ţigaie era, atuncea ca şi azi, cea mai bună. Ştie şi despre „goştina“, taxa percepută asupra oilor. Nici nu uită brînza, din care se exporta o parte. Se creşteau şi porci, din cari se vîndeau mulţi în Polonia, Ardeal şi în Banat. Vînat era berechet. Jenne auzi chiar că ar fi bouri *(sic!)* la munte. Caii de la noi erau foarte renumiţi: se vedeau cete de cai de o sută până la două sute de capete păscînd cu oile la cîmp. Aceşti cai se numărau zilnic la fîntînă, unde erau atraşi mai ales prin bolovanii de sare puşi într'acest scop. Observă şi felul cum aceşti cai sălbateci erau învăţaţi la călărie.

Populaţia ar număra în amîndouă Principate după diferite socoteli cam 500.000 de locuitori, „un număr într'adevăr foarte mic pentru o ţară atît de bogată“. Veniturile Domnului în Muntenia erau socotite la trei milioane, iar în Moldova la două milioane de piaştri [3]. Din aceste sume însemnate nu-i rămăsese

[1] Cf. N. Iorga, în Hurmuzaki, X, p. XXII.

[2] Cf. N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 150, 160, etc., unde găsim un capitol întreg despre birurile de pe acest timp.

[3] Carra socoteşte veniturile Moldovei la trei milioane de „livres tournois“ sau 1.050.000 de piaştri, iar cele al Munteniei cu 50% mai mult (ed. 1777, p. 188); Wolf dă pentru Moldova 2.430.000 de piaştri (p. 120); Thornton pentru Muntenia în anul 1782, 3.510.000 de piaştri, iar pentru 1785 în Moldova 2.840.000 de piaştri (ed. Vlamburg 1808, p. 570); Karaczay socoteşte 3 milioane pentru Muntenia şi 2.475.000 pentru Moldova (!); Wilkinson dă pentru Muntenia 10.800.000 de piaştri (ed. 1824, p. 55). Din toate aceste sume trebuie scăzut tributul către Poarta. Cifrele trebue să fie toate foarte aproximative şi inexacte; dacă s'ar publica vre-o dată documente din Archivele de la Constantinopole, s'ar ajunge poate la cifre mai ştiinţifice.

www.dacoromanica.ro

mult însă din causa cererilor Porţii, dărurilor necesare pentru demnitarii turci şi cheltuielilor necesare pentru întreţinerea garnisoanelor la Orşova şi Bender tot în sarcina Domnilor. Despre sistemul de guvernare face o critică aspră ca toţi străinii cari au fost la noi în cursul secolului al XVIII-lea şi chiar mai târziu.

Despre locuitori Jenne nu spune nimic bun: îi găseşte necinstiţi, retraşi, bănuitori, trufaşi, intriganţi, şi adesea prefăcuţi, josnici şi umili — numai calităţi nu li găseşte niciuna. Boierii, cu tot gustul lor pentru lux, erau, după el, de o murdărie revoltătoare. Slugile lor erau îmbrăcate în zdrenţe, mîncările care se serviau, chiar la ospeţe, mirosiau urît, erau rău pregătite şi acoperite de muşti. Feţele de masă erau de obiceiu murdare: se întrebuinţau linguri de lemn [1] şi un singur păhar de argint pentru toţi oaspeţii; fiecare îşi lua bucăţi de carne cu mînile [2]. Aceiaşi boieri erau, cu toate acestea, de multe ori îmbrăcaţi în blănuri de una sau două mii de piaştri şi cocoanele erau acoperite de juvaiere. Numai boierii cari se refugiaseră la Braşov în timpul războiului de la 1767—1774 aduseseră din Ardeal obiceiuri mai rafinate. Casele lor erau mai bine înzestrate; întrebuinţau cuţite şi furculiţe la masă şi chiar scaune.

Poporul trăia foarte modest, în sărăcie, măcar că hrana era ieftină de tot — ştiu toţi că valoarea banului era mult mai mare la noi decît în Occident, lipsa de numerariu fiind cronică.

Comerţul cu Principatele era aproape în întregime 'n mîna Saşilor din Ardeal. Se exportau piei, grăsime, miere, ceară şi vin. Din Lipsca şi Breslau se importau postavuri, pînzături, sticlărie, obiecte de galanterie şi tot felul de stofe.

Urmează o pagină interesantă, pe care o traduc în întregime: „De cîţiva ani au fost deschise două Case austriace de comerţ la Bucureşti şi la Galaţi de cătră d. conte Festetitz, un tînăr domn ungur, care spre folosul ţerii sale s'a dedat negustoriei. Acest tînăr cavaler face afaceri foarte bune şi procură prin ac-

[1] Nu totdeauna însă; am moştenit linguri de baga cu mînere de fildeş; poate că luxul într'această privinţă să fi fost mai mare la boierii greci decît la cei pămînteni.

[2] Baronul Tott ni povesteşte acelaşi lucru la familia Callimachi de la Constantinopol: aveau furculiţe, nu ştiau însă să se servească de ele (cf. ed. 1785, I, p. 78).

www.dacoromanica.ro

tivitatea sa hrană multor meseriaşi la Viena, de oare ce a avut ideia fericită de a deschide un deposit de trăsuri la Bucureşti. In magazinele lui să afla vre-o patruzeci de caleşte de la o mie opt sute până la două mii de florini bucata, precum şi un număr mare de alte trăsuri (Schwimmer und Pirutsche) din cele mai frumoase. Prin aceasta el a introdus în ţară gustul atît de răspîndit al caleştelor, în aşa fel că, nu numai că boierii toţi şi-au cumpărat asemenea trăsuri, dar se şi ieau la întrecere în această privinţă. Contele Festetitz mai aduce cu corăbiile sale pe Dunăre fel de fel de produse din Austria, Boemia, Ungaria şi Trieste, făcînd un comerţ însemnat cu Muntenia, Moldova, Bulgaria şi chiar cu Galiţia."

Urmează descrierea călătoriei în Ardeal prin Turnul Roşu, unde Jenne că toţi străinii trebuie să ţie carantină de zece zile în contra ciumei, măcar că nu se ivise niciun cas în Muntenia, molima bîntuind în Ardeal. Citează 57 de casuri numai în satul Rosenau (= Rîşnov).

Descrierea Ardealului o lăsăm pe altă dată, regretînd că lucrarea lui Jenne nu se află în Biblioteca Academiei Romîne, nici, după cît ştiu, aiurea în ţară la îndemîna studenţilor.

Constantin I. Karadja.

Din corespondenţa fostului episcop de Buzău Dionisie Romano

de **T. G. Bulat.**

Academia Romînă posedă între manuscrisele sale o bogată colecţie de acte, cît şi o foarte interesantă corespondenţă, a vestitului Dionisie Romano, fostul director al Seminariului Central din Bucureşti, cu care împrejurare s'a manifestat ca bun gospodar şi cuvîntător bisericesc de primul rang. Ardelean, el venia în ţară cu o solidă cultură şi cu un hotărît temperament combativ politic. Stăreţia sa la mănăstirea Sadova în Dolj, la marea lavră din Neamţ, apoi situaţia de locotenent şi în sfîrşit episcop de Buzău, pot da subiectul unei monografii interesante. Am ales aceste scri-

[1] Păr. Durac de la Severin a scris o tesă de licenţă în teologie asupra lui; necompletă însă. D. N. Iorga a publicat o cuvîntare a lui, în „Cuvîntări de înmormîntare şi pomenire". Cel care scrie aceste rînduri a dat o

www.dacoromanica.ro

sori francese, fiindcă unele luminează anumite înfăţişări politice ale lui, altele arată pe omul culturii.

Altesse [1],

La haute bienveillance dont Votre Altesse a bien voulu honorer un pauvre ministre de Dieu lequel n'avait d'autre droit a cette faveur que son profond attachement pour la cause sacrée de notre Auguste Suzerain Sa Majesté le Sultan et les preuves nombreuses qu'il a données de son dévouement à l'époque où l'épée victorieuse de Votre Altesse chassait avec tant de gloire, et pour toujours, les Moscovites du sol vénéré de l'Empire ottoman ont été magnifiquement récompensées par Votre Altesse.

Prieur du pauvre couvent de Sadova, près de Kalafat, lieu où Votre Altesse a pour jamais immortalisé son nom, j'en ai été violemment arraché, j'ai payé ma fidélité à notre Auguste Suzerain, Sa Majesté le Sultan, par la perte de ma liberté et les durs traitements que le despotisme moscovite inflige à ceux qui osent le combattre.

La puissante protection que Votre Altesse a étendue sur moi a mis fin à mes souffrances. J'ai reçu de sa bonté, avec le glorieux Midjidié, l'invitation de me rendre à Constantinople, où sa faveur m'eût également suivi. De tels bienfaits impliquent avec eux une éternelle reconnaissance et un redoublement de zèle.

Appelé par la confiance du prince de Moldavie à l'hégoumenat du monastère de Niamtzou, j'ai accepté cet emploi dans l'intérêt du pays.

Rempli de la conscience des graves devoirs que m'impose ma nouvelle mission, j'ai cru obéir aux intentions de Votre Altesse en frappant hardiment et sans miséricorde, secondé en cela par le prince régnant, sur tout ce qui pouvait devenir un foyer de panslavisme dans l'étendue de ma juridiction. Mes efforts ont été en partie couronnés de succès et le prince et la Moldavie y ont applaudi.

Au milieu de ces nombreux et utiles travaux pour le salut de

---

alta în „Biserica romînă" a d-lui Păcescu. Mai mult din corespondenţa acestui ierarh am publicat în „Neamul Românesc literar" din 1911-12. În „Adevărul literar" din a doua Duminecă a lunii Iunie a. c. s'a mai publicat ceva asupra vieţii lui.

[1] Ms. Acad. 3129, p. 85.

www.dacoromanica.ro

notre pays, un danger imminent pèse cependant toujours sur ma tête.

Sa Sainteté le Métropolitan, aidé par les partisans de la Russie, comprenant que mes actes l'obligeraient bientôt à mettre fin aux abus qu'il propage à dessein dans l'intérêt du slavisme, me poursuit de toute sa haine et chaque jour met obstacle à mes projets de rappeler des coeurs égarés par les instigations perfides de la Russie aux sentiments de soumission et de respect que nous devons tous à notre Auguste Souverain, Sa Majesté le Sultan.

Abandonné à mes propres forces, je ne pourrais résister longtemps au mauvais vouloir qui m'entoure; secouru par Votre Altesse, je puiserai un nouveau courage dans sa bonté.

N'ayant qu'elle pour protecteur auprès de la Sublime Porte Ottomane, je prends donc la liberté de l'instruire de ces faits par un Français, Monsieur Tranchand, qui, s'il est admis à l'honneur de présenter ses respects à Votre Altesse, lui expliquera de vive voix la nécessité qui m'oblige encore à solliciter son appui.

Je suis avec le plus profond respect
de Votre Altesse
le très-humble et très-obéissant serviteur

1856, avril [1].

Dionisios Archimandrit[e] (m. p.).

Agence d'Angleterre, Bucarest.
le 22/10 novembre 1856.

Éminence[2],

Depuis que j'ai eu le plaisir de profiter de votre hospitalité, je n'ai eu aucune occasion directe de vous écrire et de vous assurer que je n'ai pas tardé de faire immédiatement remettre, à voie de main sûre, les lettres que vous m'avez confiées.

Je profite du voyage de Monsieur Crowe, litterateur distingué anglais et qui désire beaucoup visiter vos couvents, pour vous prier de m'accorder la permission de vous le présenter, ainsi que de demander de vos nouvelles.

[1] Scrisoarea n'are nicio adresă. Ea a fost adresată de Dionisie, cum se vede, unui mare demnitar turc.

[2] Ms. 3128, p. 144.

www.dacoromanica.ro

J'ai moins d'hésitation à cet égard, parce que les études spéciales de Monsieur Crowe et sa résidence à Constantinople ne manqueront pas d'intéresser auprès de Votre Eminence, vu l'intérêt que je l'ai vu témoigner dans la littérature même de nos pays.

Je n'entre pas en détail sur les événements du jour ici, comme Monsieur Crowe pourrait en donner des détails: pour nous tout se résume dans une opposition tranchée à la Russie, et j'espère beaucoup que ce[tte] fermeté, surtout sur la question de la frontière, sera appréciée dans la Moldavie.

Je n'ai pas besoin de dire à Votre Éminence tout l'intérêt que je porte à la prospérité du pays et combien je serais enchanté d'être éclairé par votre haute intelligence sur les mouvements du jour.

Je prie Votre Éminence d'agréer l'assurance de ma plus haute considération.

A son Éminence le Staritz Dionysi.

R. A. O. Dalyell.

* * *

Telegramă presintată la Focşani la 2/II 1867 [1].

Lundt. *L'Évêque Dionyssie, Buséo.*

Le consul d'Angleterre de Jassy va demander l'hospitalité ce soir à Son Eminence. La Princesse Nathalie Philipesco et Madame Roznovano arriveront aussi.

Dalyell.

* * *

Télégramme [2].
13/10, 1865.

S. S. L'Évêque de Buséo.

Mr. Baudry, envoyé en mission archéologique en Roumanie par l'empereur Napoléon, a dû arriver hier soir à Buséo; il se propose de visiter plusieurs points des environs qui lui ont été signalés comme intéressants au point de vue historique. Je vous prie de lui donner les renseignements et le concours dont il aurait besoin.

Cabinet Princier.

[1] P. 146 din acelaşi manuscris.
[2] P. 94.

www.dacoromanica.ro

DĂRI DE SAMĂ

Ioan Georgescu şi V. Suciu, *Gheorghe Lazăr, la o sută de ani de la moartea lui*, Sibiiu 1923.

Bună privire de total asupra Ţerii Oltului şi personalităţilor pe care le-a dat neamului românesc. Data naşterii după protocolul morţilor din Avrig: 5 Iunie 1779 (p. 20). Interesantă reconstituire a mediului rural, cunoscut bine autorilor. După d. Ovidiu Densusianu menţiunea lui Barac ca dascăl în Avrig. Ce urmează e după revelaţiile lui Avram Sădean şi d-lui V. Stoica. Lămuriri despre liceul Piariştilor în Cluj (Viaţa Sf. Iosif Calasanzio, fundatorul Ordinului, a fost tradusă în româneşte, în temniţa austriacă, pe la 1720, de Vlad Boţulescu de Mălăieşti). Pe vremea lui Lazăr era director Croatul Martin Bolla (p. 32). Ştiri despre profesorii lui şi la şcoala catolică din Sibiiu. Lazăr s'a distins în toate materiile (p. 33). Autorii cred încă în calitatea de autor a lui Lazăr asupra „Povăţuitorului" (p. 34). Şi la Viena însemnarea profesorilor (pp. 36-7). Şi despre visitatorii romîni acolo (pp. 38-9). Batjocura vieţii din Bucureşti însă e neadmisibilă. Scandalul cu şcolarii de la p. 75 este el pe deplin adeverit?

N. I.

* * *

C. Rădulescu-Codin şi preot I. Răuţescu, *Dragoslavele*, Cîmpulung 1923.

Noua lucrare a d-lui Rădulescu-Codin, care şi-a asociat pe păr. Răuţescu, proprietar al unei frumoase colecţii de documente muscelene, e de cea mai mare importanţă supt mai mult decît un raport.

Se începe cu expunerea condiţiilor în care s'a desvoltat vama Rucărului şi Dragoslavelor. Cum n'am văzut *Documentele cîmpulungene* ale d-lui Băjan, de aici aflăm întâiu că la 1669 Antonie-Vodă a întemeiat la Cîmpulung, pe locul şi, de sigur, după îndemnul, fiului învăţatului Udrişte Năsturel, Radu, «casă de învăţătură adecă şcoală», «întru care să hie putinţă şi bogaţilor şi săracilor a-şi da feciorii lor să se înţelepţească de buna învăţătură dentru Sfînta Scriptură» (pp. 10—12). Erau mai mulţi «dascăli». Mitropolitul avea privigherea. Brîncoveanu

www.dacoromanica.ro

dă o parte din acelaşi venit pentru biserica lui din Făgăraş (pp. 18-20). Se arată modestele ctitorii, în veacul al XVIII-lea, ale vameşilor. Din aceste acte se mai vede că la început „sătenii din Dragoslavele au fost ...aurari şi au venit de la Haţeg şi de prin alte părţi... şi tot au fost pe seama domnească rudari", până ce în a doua Domnie a lui Mihnea Turcul boieri s'au înstăpînit peste dînşii (p. 27). În regiune erau după 1600 armaşi şi vătafi de sate (p. 35). La Rucăr oamenii ajunseseră rumîni ai Floricăi, fiica lui Mihai Viteazul (p. 37). O parte din sătenii de aici trecuseră în Moldova, şi încă la 1876 se ştia de plecarea lor (pp. 41-2). Actele braşovene de la p. 4 şi următoarele se află şi în publicaţia mea *Braşovul şi Romînii*.

A doua parte expune luptele din aceste regiuni în vremea marelui războiu. Se vede că şi aici, faţă de populaţie, Germanii au întrebuinţat sistemul internărilor în masă până la moartea de foame (mulţi bătrîni de peste şaptezeci de ani au murit aşa) (pp. 80-81).

În al treilea rînd se dă lista pîrcălabilor (nume: Purţu, Căţoiu). Se adauge (p. 99) şi pecetea satelor reunite. Urmează legende în legătură cu ele (şi a unui Dragoş întemeietorul). Interesantă povestirea bătrînei care-şi aminteşte de «Muscalii» din 1848 (pp. 105-6).

După lectura inscripţiilor de pe cruci vin alte acte din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea (nume: Zărnă, Iarul, Chefea, Arminul, Pocoş, Zlota, Dulamă, Targea, Ilinu, Jinga, Lunea, Borjea, Băşa, Untea, Gîrtea, Rujan, Curţu, Duru, Frăcea, Dărcea, Puşică, Madroghin, Bărbărău, Mădularea, Răuţ [1]). Petru de la Argeş sau Radu Paisie apare ca „Petru-Vodă Călugărul", la 1642 (p. 127). Menţiunea «grofului» (Tököly), trecut cu oştile pe aici spre Ardeal.

Se dă şi o întinsă descripţie fisică a Ţinutului. Înfăţişarea obiceiurilor păstoreşti (p. 192 şi urm.) e în deosebi importantă (*cemetii*, cete de oi; p. 194; oi *plecători*, p. 195; ciobani *cîrlănari*, p. 194). Se dau şi datinile la naştere, la moarte, etc. (două «oraţii» nouă şi frumoase, cîteva colinduri inedite).

Biserica şi preoţii vin pe urmă.

---

[1] Cuvinte rare: *povăjile* (p. 133), pentru *pojijiile* moldovene. „O litră de firăstrău" (p. 165).

www.dacoromanica.ro

Zi de zi se expune, în sfîrşit, eroica resistenţă contra invasiei din 1916.

Facsimile de documente. Porturile populare sînt bine alese şi reproduse.

N. Iorga

* * *

Correspondance du comte d'Argenson, ministre de la guerre, publiée par le marquis d'Argenson. Lettres de Marie Leczinska et du cercle de la Reine, préface de M. Pierre de Nolhac, Paris 1293.

Vreţi să cunoaşteţi Curtea de la Versailles, a „conruptului" Ludovic al XV-lea, altfel decît prin memoriile unor nobili amăriţi ori prin mahalagismele oamenilor de litere cari ascultă pe la uşi? Cetiţi această corespondenţă, datorită pietăţii familiale şi înţelegerii pentru cultură a marchisului d'Argenson.

Regina Maria Leszczynska, cea uitată, neglijată, despreţuită, femeia socotită ca nulă, avînd doar evlavie catolică pentru a se mîngîia de insignificanţa ei, apare în scrisorile trimese ministrului d'Argenson cel mic, „le cadet", ca moştenitoare a celor mai bune tradiţii literare, ca femeie de spirit şi ca minte deschisă şi vie. Ea caută a fi sinceră, **vraie**. „Je ne connais pas le fard", mărturiseşte Regina epocei fardurilor (p. 18; dar v. p. 254). Scrie: „prêtez-vous à mon style, vous n'y aurez pas de peine. Il est simple, mais sincère, et, quand je vous assure de mon amitié, croyez-moi, car cela est vrai" (p. 9). De soţul ei necredincios vorbeşte cu un adînc respect: „Aibă-l Domnul în pază şi binecuvînteze-i întreprinderile. Aş avea mai mult curaj să merg în tranşee decît să mă gîndesc la el de aici" („Dieu conserve le Roi et bénisse ses entreprises. J'aurais plus de courage d'aller à la tranchée qu'en y pensant ici"; p. 9). Cînd e bolnav, ea spune: „ma pauvre tête s'en va" (p. 16). Vorbind de el şi de fiul său, dus în războiu, ea şopteşte prietenului: „N'en dites jamais mot, mais j'aime le premier à la folie" (p. 29). Iar despre fiu asigură că i se poate repeta că e „charmant" fără a o supăra vre-odată (p. 44).

Duşmanii întraţi în ţară „o înnăbuşă" (ils m'y étouffent", p. 12). In ce e rău nu se amestecă stăruind: „Je n'ai garde de défendre ce qui est illicite" (p. 10).

In fond, melancolie slavă: morţi ce umblă încă (p. 13), iată

www.dacoromanica.ro

viaţa. Ştie care e purtarea regelui şi judecata lumii, dar adaugă: „Tôt ou tard on rend justice aux honnêtes gens“ (p. 17). Moartea celui de-al şaselea copil, o fată, la şapte ani, o socoate ca o „fericire“ pe care ar dori-o şi ea (p. 20).

In materie de îndatoriri speciale, apare bună, dar, deosebire faţă de altele, fără a exclude adevăratele iubiri, şi maxima ei arată a fi dreaptă: „Il faut plaire à tous et en aimer peu, mais aimer beaucoup ceux que l'on aime“ (p. 35), iar, ca prietenie, de reţinut: „La mort de mes amis ne fait pas mourir les sentiments que j'avais pour eux“ (p. 55).

Alături de dînsa, femeile de veche nobleţă, — Regina-l intitulează „charmant, charmant, charmant“ şi ar face din el un „saint Cadet“ — apar mai **mièvres** şi mai rutinare [1].

Scrisorile regelui Stanislas, stabilit în Lorena, sînt de o cuviinţă mai măsurată şi mai puţin vie. Totuşi nu lipseşte cîte o expresie fericită. Iată una despre armata noului său Stat: „Je voudrais que tous les Lorrains soient sous les drapeaux pour que l'honneur de servir le Roi les rende bons Français comme ceux-là le sont déjà, je vous assure, qui composent ce corps“ (pp. 65—66) [2]. Şi, în altă scrisoare, regele-duce revine asupra bunelor sentimente ale Lorenilor în timpul războiului (pp. 66—7). Stanislas se consideră ca „bon citoyen français“ (p. 68). In acest an 1744, el fu silit totuşi să iasă din Lunéville şi, temîndu-se ca burghesii din Nancy să nu deschidă, de frică, nu de altceva, porţile oraşului, se refugie în Metz. Prinţul Carol, pretendentul, arată o politeţă surprinzătoare... De altfel îndată, în August, aceste „allures“ ale regelui se isprăviau (p. 72). Mareşalul de Belle-Isle orînduise astfel (p. 73). Stanislas păru foarte mişcat de greaua boală a ginerelui său, care se şi împărtăşise *(ibic.)*. Şi regina, Ecaterina Opalinska, se bucură de minunea însănătoşirii (pp. 74—5). Recomandînd pe mareşal pentru locul de locotenent general la hotar, el vorbia de o „vie agitée par tant de révolutions“ (p. 78). Undeva se pomeneşte uşurinţa cu care recomanda pe oricine (p. 214). Pentru Academia lui, el intervenia în cearta cu Parlamentul (p. 222 şi urm.).

[1] Pentru vara ei Jablonowska, princesă de Telmont, nu stăruie (p. 19). Cf. p. 68.

[2] Pp. 70-1. Numele mareşalului Curţii nu trebuie cetit oare Mnichek (Mniszek) în loc de Mechek ?

www.dacoromanica.ro

Intre alte scrisori aceia care arată că pentru liturghii de boala regelui, poporul „se cotisa“ (p. 141).

Scrisorile preşedintelui Hénault dau ştiri nouă despre Voltaire. In „Secolul lui Ludovic al XIV-lea“ el atinge a descoperi coloritul lui Tiţian şi lui Rubens, cu ceva în plus (p. 202).

N. I.

DOCUMENTE

Carte de împărţire între Nicolae Buzăscu cu Ilie Buzăscu. De la Divanul Craiovii.

Neculae Buzăscu au tras la judecată înaintea noastră pe frate-său Ilie Buzăscu, zicînd numitul Neculae cum că neşte hotar de moşie, anume Barbeşti i Oboga i Bălţile şi Uliu de la sud Romanaţi, înpreună şi cu cîteva sălaşe de ţigani ce le-au rămas de moştenire de la părinţii lor, s'au făcut frate-său Ilie stăpîn, nevrînd ca să le împarţă cu dînsul frăţeşte şi prin judecată cere să aibă dreptate. Faţă fiind şi Ilie Buzăscul, s'au întrebat ce are să răspunză şi să arate cu ce pricină nu îngădue şi pe frate-său Necolae să stăpănească înpreună cu dînsul, atît moşiile, cît şi ţiganii. Ne arată un zapis iscălit de Neculae Buzăscu, fiind încredinţat şi cu alţi boeri martori, de la leat 1758, Ap. 1, întru care scrie că, avînd socoteală Nicolae Buzăscu pentru o datorie ce au fost la Ion Bechianu, care bani au fost luat rînduri, rînduri, cu zapise, la trebuinţele lui, şi apucîndu-l numitu Bechianu cu strînsoare înaintea răposatului Banului Văcărescu ca să împlinească bani şi temîndu-se ca să nu-l pue la opreală, s'au fost rugat de frate-său Ilie ca să vînză o moşie a lor de la Floreşti ca să plătească datoria sa, cît şi alte datorii de casă. Şi, aşa primind şi frate-său Ilie, au fost vîndut acea numită moşie la răposatul cumnatul lor Constandin Bradescu, biv Vel Clucer.

Şi, socotindu-şi Nicolae datoria lui singur, s'au făcut tl. 246 capete, şi stînd acei bani patru ani plătiţi, în urmă apucînd Ilie pe Niculae, ca să-i plătească banii cu dobînda lor pe acei patru ani şi neavînd cu ce plăti, s'au învoit între dînşii şi au dat Niculae părţile lui fraţini-său lui Ilie de moşie din Barbeşti i Uliu între Bălţi i fu să-i dea tocmire stj. — cîte bani 3, cu simfonie într'acelaş chip ca, dupe ce vor face hotărnicie la aceste numite moşii, de

www.dacoromanica.ro

vor ieşi stj. mai mulţi piste suma banilor ce s'au zis mai sus, să aibă frate-său Ilie a-i întoarce bani pe acel prisos. Iar, di va fi lipsă din stănjini, să aibă Nicolae a plăti frăţine-său tot dupe tocmeala ce s'arată mai sus. Iar pentru dobînda banilor pe acei patru ani precum au fost arătat frate-său Ilie. Care zapis chiar de însuşi Nicolae nu fu tăgăduit, numai zisă că această moşie Floreşti, cînd au vîndut-o la Bradescu, n'au fost împărţiţi între dînşii; şi pentru aceia au vîndut-o, şi cu acei bani au plătit atît datoria sa, cît şi a casei lor. Am întrebat pe mai sus numitul, în urma zapisului ce s'au zis mai sus, avut-au vre-o împărţeală între dînşii, sau nu; ei răspunseră că au avut. La care însuşi Ilie Buzăscu ne arată un comision de împărţală, cu lt. 1767, Sept. 21, în care să văzură trii boeri iscăliţi, anumi Moisi Polcovnicu i Macarie şi Istratie Izvoranu Post., fiind iscălit şi de însuşi muma lor Magdalina Buzasca, întru care arată toată cererea lui Nicolae, atît din ţigani, cît şi din altele. Arată şi Ilie ce au răspuns înpotriva lui. Şi hotărîră acei boeri pentru ţigani ce au fost zis iarăş că au dat atît lui Ioniţă Brădescu pentru zăstrea mîni-sa şi pentru cei ce ar fi luat răposat părintele Climent Dudescu, cît şi mă[nă]stirea Cîmpulungului. Şi pentru cei ce au arătat Ilie fugiţi şi morţi, să aibă Neculae a cerceta şi, de va fi zisele lui Ilie adevărate, să aibă pace de către frate-său Nicolae. Iar, de va dovedi că sînt la Ilie, să-i împarţă amîndoi frăţeşte. Iar pentru moşii numite într'acest comision(?) aşa, adecă pentru moşia Barbeşti i Oboga i Bălţile şi Uliu de la sud Romanaţi, aceste moşii au rămas să se împartă de fraţi. Şi, văzînd noi acest comision cu patru articoli(?) la mijloc, mai în urma zapisului ce ne-au arătat Ilie Buzăscu, am întrebat pe Ilie ca să răspunză: fost-au faţă la acea înpărţeală, şi din ce pricini n'au arătat zapisul la boeri socotitori ca să-i fie dat aceste moşii numai supt stăpînirea lui, iar nu şi a frăţini-său. El răspunse că la acea împărţală au fost de faţă, dar zapisul nu l-au avut lîngă (rupt) şi pentru aceia nu l-au arătat (rupt). Mai întrebat, de vreme ce zapisul nu l-au avut de faţă, mumă-sa poate să fi avut în ştire de acest zapis; răspunseră că mumă-sa nici de cum n'au ştiut. Iarăşi s'au mai întrebat Ilie Buzăscu, măcar şi de n'au ştiut mumă-sa de acest zapis, căci n'au spus pricina acelor boeri socotitori, şi d-lor să fie arătat în scris şi pentru ce au primit comisionu de n'au fost odihnit. Alt n'au mai avut ce mai răspunde,

www.dacoromanica.ro

făr de cît numai cu gura găsesc pricini neadevărate, cum că au spus acelor boeri pricina, şi d-lor ar fi zis ca să aducă zapisul să-l vază, şi atunci, de va dovedi că este adevărat, îl vor trece în comision. La care să cunoscu că(?) făr de cale nu îngăduieşte pe frate-său Nicolae şi l-au fost scos cu stăpînirea dintr'aceste moşii ce s'au zis mai sus. Pentru că să văzu că, acea moşie Floreşti fiind părintească, s'au vîndut la numitu Bradescu cu ştirea mîni-sa, atît pentru datoria lui Nicolae, cît şi a casăi, şi pentru aceia n'au trecut-o în comision. Iar pentru ţigani ce s'au căzut... de către Nicolae, dupe cum arată în comision, răspunsă Nicolae că toată arătarea ce au arătat Ilie este neadevărată, ci, fiindcă Ilie tăgăduieşte la zisăle lui Nicolae, la aceasta are voe Nicolae să dea carte de blestem a Sfinţii Sale iubitorului de Dumnezău părintele episcopu frăţine-său lui Ilie cum că toţi ţiganii care au arătat că sînt daţi d-lui, cum şi pentru cei fugiţi, că nici îi este prin ştire unde sînt, nici că au luat bir de la dînşii făr de ştirea frăţine-său lui Nicolae. Şi aşa să aibă bună pace de către frăţine-său Nicolae, iar pe cei nu va putea primi blestem să aibă a-i împărţi frăţeşte.

L. 1776, Dechem. 1.

Urmează alte trei iscălituri

(Publicat de **T. G. Bulat.**)

* * *

Ştefan Tomşevici. Cu gîndul la biserici şi mînăstiri, cu blagoslovenia lui Anastasie Mitropolit de Suceava..., lui Atanasie episcop de Rădăuţi, dă Solcăi satul Costeştii pe Siretiu şi cu moară pe Siretiu, şi cu Mănîstireani, «sate adevărate domneşti, care slujiau Curţii noastre din Botîşiani» Marturi: Ursu, Mare-Vornic de Ţara-de-Jos, Mrăzea Mare-Vornic de Ţara-de-Sus, Şinca şi Todica pîrcălabi de Hotin, Radul pîrcălab de Neamţ, — (alb) pîrcălab de Novograd, Sturdzea Hatman, Enachi Postelnic, Diiamandi Spătar, Alexe Ceaşnic. Gheorghie Stolnic, Alixandru Vistearnic, Dumitru Goia Comis-Mare. Blăstăm. Scrie Ionaşco al treilea logofăt. Iaşi, 7123, Mart 18.

(La anticvarul Ezchenazi din Craiova.)

* * *

www.dacoromanica.ro

Bucureşti, 27 Ianuar 7040. Vlad Voevod fiul lui Vlad Voevod, lui jupan Lupul Spătarul şi fiii lui, pentru o ocină şi cu partea lui Detatco şi fraţii lui «Nanulŭ şi Dragomir şi Crăciun», cu preţ de 1.500 de aspri. Citat şi «Stanciul otŭ Bureşti» *(sic.)*.

Marturi: Hamza Ban, Drăghič Dvornic, Tudor Vel. Log, Radul Vistiar, Drăghič Spătar, Radul Păharnic, Staico Comis, Vintilă Stolnic, Radul Vel Păharnic. Negoiţă scria la Bucureşti.

Pergament, pecete ruptă, monogram cu roşu.

(Origine pierdută.)

INSCRIPŢII

Baia-de-Aramă

1. În dosul păretelui din faţă, în văpseală:

Cu vrearea Tatălui şi cu îndemnarea şi cu săvărşirea Duhului Sf[ă]ntŭ au făcutŭ ačastă sfântă biserică dumnealui jupânulŭi Cornea Brăiloiulŭ Velŭ Banu denpreună cu dumnealui jupânulŭ Milco Băiaşulŭ, nepotŭ de frate lui Poenarŭ căpitanŭ, cu toată cheltuiala dumnealorŭ şi fiindŭ egumenŭ chirŭ Vasile arhimandritŭ, în zilele prea-luminatului şi bunului creştin Domnŭ Io Costandinŭ Băsărabŭ Voevodŭ. Începutu-s'au a să zidi aciastă sf[nă]tă biserică la Mai 22, leatŭ 7ⱘ07 şi s'aŭ săvărşitŭ cu toată podoaba ei la Mai 7, lt. 7211. Azŭ rucogreaşnăi...[1] ţrcvopisaţ i Parthenie ermonah ot Thismana.

2. Pe zid:

† Ehi ζψη vlto 1700.

Scris-amŭ eu, robulŭ lui Dumnezeu Ghiţă dascalu otŭ Cernaţi, fiindu la politiia orăşălului Baia dascalŭ; 1834, Octomv. 25.

3. Pe o *Evanghelie* de Bucureşti 1742:

Ačastă sfântă şi dumnezăiască Evanghelie au înbrăcat-o cu acestŭ argintŭ şi au prelegat-o cu toată cheltuiiala dumisale Rasta Anghelŭ Sărbu; 1809, Ap. 5. (În pomelnic, nume sârbeşti; şi: Călina.)

* * *

[1] Mi-a scăpat numele în copie.

www.dacoromanica.ro

Biserica din Tarnița (Mehedinți)

1. Pe catapiteasmă:

Ăcastă doo tămpe cu unŭ rândŭ de icoană au pletit-o Ianăşi, Vişan, Ancuța, Mărica, Gheorghe, Pătru, Păuna, Avramŭ, Stana, Dumitraşco, Ionŭ, Stanca, Ghița; zugravŭ Ionŭ Roşu; 7307, 78 *(sic)*.

2. Pe un *Penticostariu:*

Această sfântă carte este cumpărată de Chirilŭ Ardeleanu, Braşoveanu adecă, şi au dat-o la sfînta bisărică a hramului Sfântului Nicolae la satulŭ Tarnița de c[t]itorie, în veacŭ să fie pomenitŭ şi c[t]itorŭ să fie sfintei bisărici, cătră dumnealui, cătŭ şi totŭ neamu dumnealui cătŭ va trăi sfânta bisărică; la leatu 1801, Mai 1. (În pomelnic: Iona, Salomiia.)

3. Icoane țerăneşti purtînd data de 2 Mart 1841.

* * *

Biserica din Poiana (lîngă Cîmpina)

De-asupra uşii:

† Întru mare slavă D-nii *(sic)* D[u]mnezeului nostru Is. Hs. şi întru cinstea şi prăznuirea Adormiri pr[e]asf[i]ntei Născătoarei de D[u]mnezeu s'au ridicat ăcastă sf[ă]n[tă] biserică din temeliea a preasăra (??) şi s'au înfrumseţat cum să vede în zilele bunului şi luminatului nostru prinț şi întă[iu]l D[o]mn regulat al țări aceştia Alesandru de Ghica, cu blagoslovenia preasfin-ț[it] părintelui Mitropolitu dd. Neofit, iar ctitoresc efor fiind Marele-Ban Escelenția Sa Mihail de Ghica şi epitrop Sf[întului] P[ante-leimon] d. Marele-Clucer Staicŭ, după a cărora povă-țuire s'a urmat începerea i prin rîvna şi osteneala, cum şi chel-tuiala sf. părintele arh[i]m[andrit] Ghenadie Poenar şi Lespezan, ano di Hs. 1841; iar întăiŭ ctitor au fostu şi este fericitu întru pomenire Thoma Cantacozin [1].

[1] Adaug că în Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ din Lipsca se pomenesc „cei doi din Siatista" şi cei doisprezece din Moscopole.

* * *

www.dacoromanica.ro

Biserica veche din Sinaia.

1. La întrare:

Zugrăvitu-s'au ačastă sf[ă]ntă biserică în zilele prea-luminatului Domnŭ Io Alecsandru Costandinŭ Muruzŭ Voevodŭ, fiindŭ Mitropolitŭ preaosfinţitul Dosithei, şi s'au săvîrşitŭ prinŭ toată ostăneala şi cheltuiala părintelui egumenŭ Damaschinŭ, ano 1795, Sep. 16.

Vechea inscripţie a lui Mihai Cantacuzino Spătarul a fost ştearsă, el fiind executat de Turci ca hain.

2. Pe icoana lui Hristos:

S'au zugrăvit şi s'au afierositŭ de Costan. Ladie la Sloboziia, la mitoh Sinà; 1830, Dech. 23.

3. Candela lui Hagi Gheorghie Peasnea, «anu 1763».

* * *

Museul din Sinaia

1. Ačastă poartă şi cu toate înnoiturile căte să vădu acii au făcutŭ părintele Dionisie proin Trulon în zilele lui Ionŭ Nicolae Voevoda, înŭ anulŭ de la Adamŭ 7228, Maiu 20, 1720.

2. Pe un patrafir:

Ἐκεντήθη παρὰ τοῦ ἱεροδιακόνου Ζεφάρ (Στέφαν?), 1748, X b S' (=S'a cusut de ierodiaconul Zefar (Ştefan?), 1748, ?.)

3. Antimise din 1724 (Mitropolitul Ştefan), 1770, 1773 (Filaret de Rîmnic), 1790, 1793, 1795, 1800, 1846.

4. Pe o adresă tipărită către Vodă-Ştirbei, iscălită: «amploiaţi, şi lucrătorii tip. col. Sf. Sava», «cu ocasia Anului Nou 1856»:

Generaţii fără număr, tămîind acea sfinţire
A progresului ştiinţei ca p'o rază de la soare.

* * *

Biserica din Breaza (Prahova)

1. La întrare:

Diiacon Manole zugrafŭ, Rîducan zugraf ot Bucureşti; Av. 13, 1777 (şi cu arabe), Tudorache zografu.

2. Pe o piatră de mormînt în pridvor:

www.dacoromanica.ro

Supt ačastă piatră odihneşte-să osile răposatului robu lui D[u]mnezeu iereu David proto[p]op, la leat 1827, luni 7.

3. Pe alta :

Supt ačastă piatră odihneşte-să osile răposatului robu lui D[u]mn[e]zeu Daniil eromonahŭ, leatu 1839, Mai 1.

4. Re o frîntură de piatră :

Γεώργη Ban, 1811. Şt. M. C.

5. Pe potir: Μνησθήτη, κύριε Γρηγορίου Σλότας καὶ τῶν τέκνων (c. 1777) (=Adă-ţi aminte, Doamne, de Grigorie Zlătarul (?) şi de copii").

6. Pe chivot :

Acest chivot s'au dat de begzedè Scarlatŭ Ghica la biserica de la Braza, 1840.

* * *

Biserica din Slănic (Prahova).

1. La întrare :

Ačastă sf[ă]ntă şi dumnezeiască biserică s'aŭ rădicat întru cinstea şi slava sfinţilorŭ ierarhi, zidită cu toată cheltuiala dumnealui boierului biv Vel Clucer Ioan H. Moscu, epistat ocnilor, în zilele Domnului Ioan Alexandru Moruz Vvd., cu blagoslovenia Mitropolit chir Dionisie, i episcop chir Costandie. Şi s'aŭ săvârşitŭ cu toată cheltuiala ei de numitul boer, la leat 1806, Oct. 4.

2. La proscomidie :

1797 ; Κύριε... δούλων σου Ἰακώβου, Νικολάου, Κυριάκου.

* * *

Biserica din Viaşu (Mehedinţi)

1. La întrare :

† Ačastă sf[ă]ntă şi dumneziască beserică să prăznueşte hramu Sf[ă]ntului Nicolae şi sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, s'au făcut cu cheltuiala d. Vistieru Răduţu Fratoştiţanu, iar îngrijitori popa Pătru ot Mărdăşteţi, în zilele prea-înnălţatului Domnului nostru Alexandru Dimitrie Ghica Voivodŭ, episcopu nostru Neofitŭ, şi s'au începutŭ la leatu 1835, iar la leatu 1838 s'au săvârşitŭ, luna lui Iunie 15. Petru zugravu ot Craiova, Ilie calfă.

www.dacoromanica.ro

2. Ctitori: „Ilie boiangiu, Marica“ (copii: Smaranda, Ana), „Polcovniceasa Marica“ (copii: Alicsandru, Ilina), «d. Vistieru Radu» (copii: Pătru, Macavei, Constandin, Nicolae, Ion, Dumitrache), «d. Vistiereasa Theodora» (copilă: Maria), „Stana“ (copil: Ion), „Iordache abagiu, Dumitrana, Ion Logofătu, Stoian“ (preot), „Zmadu, Maria“ (copii: Dumitru, Gheorghe), „preoteasa Stanca, popa Ion“.

* * *

Biserica din Burnaz (Dolj)

1. De-asupra uşii:

† Ačastă sfântă biserică unde să prăznueşte hramulŭ Ovedenia s'au zidit de... Ionŭ Burnazŭ i cu fiul d. Costaiche Burnaz; cu soţiile dumnealor Ana şi Rucsanda. S'aŭ zidit la leat 1818 şi s'au zugrăvit de dumnealui Costaiche sin Ioan Burnaz la leat 1837 cu toată cheltuiala dumnealui în zilele Escelenţii Rale Alicsandru Ghica Voevod, în zilele preasfinţitului episcopŭ alŭ Râmnicului. Matei zugravu, Costandin z[u]gr[avul]... i 12.

2. La chipurile ctitorilor: Fotache zugrav din Craiova, 1837.

3. Chipurile ctitorilor: «cocona Safta, cocona Rucsanda, soţia d. Costaiche Burnaz, boeru Costache Burnaz» (copil: Domnica), jupân Ioan Burnaz cu soţia Ana (copii: Ioan Florea).

4. Icoane interesante.

5. Pe zidul din dreapta: «Samodiva, lenea femeilor»: două chipuri faţă în faţă, un monstru şi o femeie goală.

* * *

Biserica din Braloştiţa

1. La întrare:

Ačastă sf[ă]ntă şi d[u]mnezeiască biserică ce să prăznueşte hramu sfinţilorŭ şi marilorŭ Voivozi Mihailŭ şi Gavrilŭ şi alŭ sf[ă]ntului marelui arhireu Nicolae este zidită dinŭ temeliia ei cu toată cheltuiala şi ostăneala dumnalui panŭ Costandinŭ Argetoianulŭ bivŭ Velŭ Sărdarŭ, fiiulŭ răposatului dum. Costandinŭ Argetoianulŭ biv Velŭ Pitarŭ, nepotŭ de tată alŭ dum-

www.dacoromanica.ro

n[ea]lul Mihai Cantacuzino biv Spătarŭ, înfrumuseţăndu-să cu zugrăvitŭ cu blagosloveniia prea-cinstitului şi prea-sfinţitului episcopŭ alŭ Răm. Noo-Severinŭ în zilele prea-înnălţatului Domnu Io Scarlatŭ Ghica Voivodŭ, leatŭ 7270, Octo. 4 dn.

2. La ctitori:

Iubitorulŭ de [Hs.] Grigorie epis[cop] Răim., panŭ Mihai Catacozino biv Vel Spătar, jupăniţ[a] ego...; jupaniţa Balaşa Argetoianca, pan Costandinŭ Ar[getoianu] biv Vel Pit., pan Costandinŭ Arg[etoianu] bivŭ Velŭ Sărdarŭ, Maria Arğ[etoianca], pan Necola Slătineanu, (plus cinci figuri şterse, de bună samă copii sau şi gineri, surori; spălându-se zugrăveala, numele ar apărea).

3. *Antologhion* (1737) şi *Triodion* de Râmnic.

* * *

Tismana.

1. La fereştile altarului:

Prefăcutu-s'au aceste fereşti în zilele părintelui chir Epimen (?) egu[men], leat 1843, luna Mai 7.

2. Pe o uşă:

Ačastă uşă iaste făcută cu totă cheltuiala sf. mănăst. de sf. părintele eg[u]m[e]n şi arh[i]m[andrit] T[i]s[menii; Ioun. 25, 1782.

3. Pe o candelă:

Jupanŭ Vlăduţulŭ, jupăniţe ego Anŭca. Să fie unŭde vorŭ fi osele dumnealorŭ. Să să ştie cine aŭ făcutu aceste candele: V[lădu]ţulŭ Suljerŭ.

4. Pe altă candelă:

Să să ştie cându au pristăvitu-să Vlăduţulŭ V[1] Sluj., msţa Dichievre 1.

5. Pe o candelă la altar:

Hristodor irna *(sic)*.

6. Pe o altă candelă:

Cornea Vel Ban, Craioveschi, lt. 1693.

7. Pe o cruce:

Ačastă sfăntă cruce o amu făcut-o eu cu toată cheltuiala mea: Mihail arhi[mandrit], igu[men] Tismeanianu, 1781.

8. Pe un artofor:

www.dacoromanica.ro

Acestŭ artoforionŭ iaste făcutŭ de Danilŭ ierom[onah] sf[i]ntei măn[ă]s[tiri] Tis[manei], fiindŭ năstavnic Parthen[ie] arhim[andrit].

9. Sfeşnice mari de la Partenie egumenul, 1834.

10. Pe o candelă (?):

A biserici bolniţi a măn. Tism[anei], hram sf. erarh Nicolae, 1842.

11. Pe un tetrapod:

Acest iconostasŭ s'au făcut în zilele părintelui egumenulu chirŭ Gavrilŭ, vleat 7250, şi l-aŭ lucratŭ Ghenadie monah.

† Cf. Ştefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, Bucureşti 1903.

* * *

Cetăţuia

Pe un stihar:

Săi aurarŭ sătvori Io Duca Voevod; gjda ego Nastasiia (şi l-au dat bisericii din Cetăţuia).

* * *

Biserica din Rădăuţi

1. Pe o piatră în pivniţă:

văseosştennago oteţa naşego... ...Gheorghiie radovscago, ije preaslăvise... veačnăi jijni vlto 7109, msţa Mai 9.

2. În biserică, supt chipul lui Alexandru-cel-Bun şi al Doamnei: Alexadru-Vod[ă] starago.

* * *

Biserica din Dobrogostea.

De-asupra uşii:

Această sfîntă biserică este zidită dinŭ temelie cu toată cheltuiala dumnealui panŭ Mihailŭ Nesculŭ i panita, soţia dumnealui, Efrusina, si împodobindu-se cu toate cele trebuincioase zestre, si hramul Sfinţi Voivozii Mihailŭ şi Gavrilŭ, care începere sfinti biserici la luni 19 [zi]li lt. 1809, cu blagoslovenia prea osfinţitu. Iosif episcop Argeşiu, însă satu Dobrogostea moşiia numiti ctitori, si s'au tărnositŭ la leat 1810, Noemv. 18, în stăp[ăn]irea Ruşilor de al doilea; pomenitul sineto ctitorilor. Alexandru Nescul bivel Şetrar şi cu soţul dumnealui.

* * *

www.dacoromanica.ro

Biserică munteană.

1. Pe Cazania lui Varlaam:

Să ştie că ăcastă s[făn]tă carte ce dаŭ eu Radu Mohanŭ de pomană la stă biserica la satulŭ Căineni.

2. Pe un *Apostol* al lui Şerban Cantacuzino:

Cumpărat-au dumnealui Iordachi Iveniti Velŭ Med. acestŭ sfăntŭ Apostolŭ şi l-aŭ datŭ la biserică Bănesii, Mart 1 dni, lt. 7240, şi înŭ urmă zidindu-se numita sfântă biserică dăn temelie dă dum. jupanŭ Ianache Văcărescului Velŭ Paharnicŭ şi dicheofilax alŭ Patrieşăscului Scaunŭ alŭ Bisericii ceĭ mari, fiindŭ acestu sfăntu Apostolŭ stricatŭ dă înŭ vechime vreamii, s'au legatu de dumnealui numitu boeru şi s'au afierositu iarăşŭ la numita sfântă biserică a dum. otŭ Băneasa la leatulŭ 1766, Iul. 12.

Să să ştie că acestŭ sfăntŭ Apostolŭ iaste alŭ sfintei biserici Argeşului... Şi amŭ scrisŭ eŭ Barbulŭ Logf. în zilele prea-luminatului şi prea-înălţatului Domnului nostru Io Costandinŭ Nicolae Vvd. de la anulŭ *(sic.)*, zidirea Lumii Fev. 22 d., 7249.

3. Pe *Liturghii* din Bucureşti 1780 :

În zilele lui Io Mihai Costandinŭ Suţulŭ Voevodŭ.

* * *

Altă biserică munteană.

1. Pe o icoană :

De Nicolae zograf; 1802, Iunie.

2. Pe alta :

Ăcastă iconă eşte făcută de zugravulŭ Hrizea (?) lumănăraru.

* * *

Altă biserică munteană.

Pe o icoană:

Făcutu-s'aŭ ăcastă sfântă iconă dea robu lui D[u]mnezeu Ioanŭ sinŭ Dunitru croitoriu.

* * *

www.dacoromanica.ro

Biserică din Oltenia.

Pe o piatră de mormînt:
Preaslăvise raba bjiiu jupaniţa Caplea, jupanŭ E..hp..
(Comunicaţie a d-lui T. G. Bulat.)

CRONICĂ

Relevăm din foaia de la Cernăuţi: «Glasul Bucovinei» această încercare de sintesă, care merită a fi păstrată:

„Miercuri, 28, şi Joi, 29 Novembre, a avut loc în sala a VII-a a Universităţii cursul popular al d-lui profesor universitar Vasile Grecu, care a ţinut o conferinţă foarte interesantă şi frumoasă despre «Bizanţul şi Românii». Conferenţiarul a expus în mod bine documentat istoria regiunilor dunărene supt Imperiul bizantin, influenţa ce Bizanţul a exercitat, din punct de vedere politic, asupra populaţiei romanisate din Dacia, mai ales după ce acest oraş a devenit singurul razim al ideii de Stat şi al culturii romane în noianul de popoare navălitoare, şi teoriile care au fost emise în timpul din urmă de d. profesor N. Iorga cu privire la locuitorii «sciţi» ai malurilor Dunării în veacul al XI-lea.

Poporul românesc s'a format din străvechii locuitori al Daciei, pe pămîntul acesteia şi supt influienţa civilisaţiei romane. Romanii şi civilisaţia lor n'au pătruns în Dacia odată cu Traian. Din potrivă Romanii au venit în Dacia mult mai de vreme în virtutea expansiunii paşnice ce caracterisează acest popor în opera sa constructivă de-a-lungul veacurilor până la desfiinţarea Imperiului roman din Apus (476) şi încă o bucată de vreme după această dată. Coloni romani au trecut Dunărea şi s'au aşezat în Dacia îndată ce frontiera Imperiului roman se stabilise de-a-binelea la Dunăre, fiind mînaţi de înghiţirea proprietăţii mici de către proprietatea mare, un fenomen atît de bine cunoscut încă din epoca sfîrşitului republicii romane. Neapărat, colonii romani au adus în Dacia şi un puternic curent de civilisaţie şi viaţă romană. Vom înţelege deci că terminul Romîn

www.dacoromanica.ro

nu trebuie să fie numai o simplă noţiune etnică, ci înseamnă colon (ţeran) roman şi situaţia sa socială legală-economică (analog «Rumînului», starea legală economică a ţeranului, consacrată de Mihaiu Viteazul).

Ocuparea Daciei de către Traian n'a fost prin urmare altceva decît consacrarea unei situaţii găsite şi consolidate, dovadă condiţia de pace dictată lui Decebal, anume de-a elibera pe meşteşugarii romani. Pilda dată de Romani de a-şi întinde mai întăiu în mod paşnic domnia şi apoi de-a trage în sfîrşit şi formal fruntaria ce cuprindea o provincie nouă au urmat-o şi Rusia în Extremul Orient şi mai ales Anglia peste tot locul. Şi ocupări de felul acesta sînt foarte durabile; putem zice că urmele lor rămîn neşterse (Statele-Unite din America).

Dar iată că vine «evacuarea» Daciei de către Romani. Dar evacuarea aceasta s'a produs în aceleaşi condiţiuni ca, de pildă, evacuările austriace din timpul războiului. S'a dus din ţară oficialitatea (funcţionarii mai înnalţi şi armata). Dar poporul romanisat complect a rămas. Şi încă multe sute de ani după evacuarea Daciei, Romînii erau orientaţi spre Apus, spre Roma. Episcopul Nichita Romanul întreţinea încă, tărziu după evacuarea Daciei, legături strînse cu arhiereul Paulin din Nola (Italia). Şi administraţia romană, electivă-autonomă, a dăinuit încă multă vreme în Dacia. Romînii au păstrat şi titlul de Domn (*dominus* în înţelesul roman-imperial de stăpîn absolut).

Însă orientarea aceasta către Italia a trebuit firește să se rupă după ce peste această ţară trec, în veacul al IV-lea, vremi grele şi după ce ea cade pradă cotropirii barbare a diferitelor triburi germanice.

Încă Împăratul Diocleţian începe împărţirile Imperiului roman. Greutăţile interne şi primejdiile din afară devin tot mai ameninţătoare. Se fac reorganisări peste reorganisări. Dar nimic nu e în stare să împiedece căderea Romei. Încet, dar sigur, punctul de gravitaţie al Imperiului roman se mută spre Răsărit (Diocleţian îşi are sediul la Nicomedia). În sfîrşit la 476 partea de Apus a Imperiului este complect amputată de barbari.

În Răsăritul unde e mai multă unitate din toate punctele de vedere, se salvează peste aceste vremuri. Bizanţul resistă şi se ridică.

Şi Romînii trebuie acum să se orienteze, din punct de ve-

www.dacoromanica.ro

dere cultural, spre Răsărit, unde se închiagă un Stat nou cu o civilisaţie nouă.

E greu de spus de ce Constantin-cel-Mare şi-a ales Constantinopolea de reşedinţă. Creştinismul singur n'a fost motivul, căci doar şi în Roma erau destui de buni creştini.

Apoi Constantin-cel-Mare a îmbrăţişat creştinismul mai mult din motive politice. Prin urmare trebuie să fi intervenit şi puternice motive de ordin militar şi economic. Din Constantinopole supravegherea năvălirilor era mai uşoară, şi apoi acest oraş mai era şi deplin stăpîn asupra căilor de comunicaţie principale. Şi lumea simţia pe atunci această gravitaţiune deosebită a Răsăritului. Noul Stat ce se închiagă în jurul Bizanţului a găsit apoi destulă putere ca să dăinuiască încă o mie de ani, să-şi creeze o civilisaţie, să aibă epoci de mărire şi de decadenţă, să aibă în sfîrşit şi calităţi, dar şi defecte mari. A avut acest Stat netăgăduite calităţi, astăzi prea puţin cunoscute, căci altfel nu ni putem închipui cum s'a făcut ca Imperiul bizantin să mai trăiască încă o mie de ani singur, împrejmuit din toate părţile de duşmani de moarte.

Fireşte că au venit şi vremuri în care Apusul a întunecat mult Bizanţul. Cu toate acestea însă noi, Romînii, am fost necesitaţi să ne orientăm în spre ei, căci influenţa bizantină a fost pentru Răsărit hotărîtoare. Toate popoarele barbare din Răsărit au primit civilisaţie şi s'au făcut naţiuni supt influenţa bizantină. Romînii erau în aceste vremuri acum formaţi şi s'au orientat numai către Bizanţ căci n'au avut atîta nevoie de civilisaţie. Pentru Europa întreagă Bizanţul a fost mai mult decît Poitiers (biruinţa lui Carol Marte asupra Arabilor năvălitori din Spania), pentru că de această cetate s'au sfărîmat primele şi cele mai furioase valuri ale Arabilor.

Cît priveşte pe Romîni, Bizanţul a contribuit de asemenea foarte mult la ocrotirea şi salvarea lor din puhoaiele năvălirilor barbare, parte în mod activ prin aceia că, urmînd unei tradiţii, Bizantinii ţineau foarte mult să-şi asigure linia Dunării, parte în mod pasiv, atrăgînd prin splendoarea sa împărătească atenţia năvălitorilor mai mult asupra sa. Împăratul Nichifor Phokas chiamă pe Ruşi într'ajutor împotriva Bulgarilor ameninţători. Sviatoslav, conducătorul Ruşilor, bătu pe Bulgari, dar reveni curînd ca duşman al Bizantinilor, plăcîndu-i deosebit ţinuturile frumoase de la Dunăre. El înfiinţă un Stat lîngă Silistra (Durostor). Această

www.dacoromanica.ro

aşezare a Ruşilor la Dunăre ar fi fost fatală pentru neamul nostru, dar urmaşii lui Nichifor Phokas, urmînd tradiţiei bizantine de-a păstra linia Dunării, nu s'ar fi lăsat, până ce nu i-a îndepărtat pe Ruşi de la Silistra. Pentru ca linia Dunării să fie în totdeauna liberă, Bizantinii au înfiinţat pe amîndouă malurile numeroase cetăţi.

Tot Bizanţului li datorim şi prima ştire despre naţia noastră. Ioan Kinnamos, secretarul lui Manuil Comnenul (1143—1180), ni povesteşte despre o oaste de Valahi «despre cari se spune că sînt vechii colonii din Italia». Romîni trebuie să fi fost fără îndoială şi prin oştile barbarilor ce năvăliau asupra Bizanţului Şi tot Romîni mercenari trebuie să fi fost şi în oştile bizantine. Deci noi am avut de suferit şi influenţe directe, pe lîngă cele indirecte, pe toate terenurile. Chiar şi primele încercări de State româneşti s'au făcut după model şi îmbold bizantin. D. profesor N. Iorga atrage atenţia asupra «Alexiadei», unei monografii istorice în formă epică a Anei Comnena, în care autoarea vorbeşte de regiuni foarte înfloritoare la Dunăre, care sufăr mult din partea navălitorilor de la Nordul acestui fluviu ; această regiune se numia „ducatul Paristrion", şi era o unitate administrativă şi militară ce se afla supt un guvernator cu atribuţiuni deosebite, care resida la Durostor. Ducate de felul acesta erau mai multe de-a lungul Dunării şi au devenit cu vremea voevodate independente, supt conducerea unui voevod sau hegemon, cum îl numiau Bizantinii. Şi Ana Comnena zice mai departe că Paristrionul de la Dristra (Durostor, Silistra) s'a revoltat împotriva Împăratului şi s'a făcut independent. Autoarea îi numeşte pe locuitorii revoltaţi : Sciţi ; deocamdată nu ştim ce sînt aceşti Sciţi, fiindcă cronicarii şi istoriografii bizantini numesc, în tendinţa lor de a păstra numirile clasice, pe toţi locuitorii de dincolo de Dunăre, fără deosebire: Sciţi.

Dintre numele conducătorilor «Sciţilor» acestora ni sînt cunoscute unele ca Tatos, Seslav, Sacea, care se asamănă cu numele de voevozi romîni de mai tîrziu (Seneslav, Sas). Aceşti locuitori sciţi din Durostor samănă, după cum ni povestesc Bizantinii, grîu şi meiu (hrana principală la Romîni, înnainte de importarea porumbului). Şi mai departe aflăm că, cu prilejul răzvrătirii lui Traulos, hegemonul Durostorului, împotriva lui Alexie Comnenul, un oarecare «Scit» Tatos aduce ajutoare de la

www.dacoromanica.ro

Cumanii de dincolo de Dunăre. Ne întrebăm deci cu drept cuvînt ce sînt aceşti Sciţi, cari samănă în timp de pace grîu şi meiu, cînd ştim că dincolo de Dunăre sînt numai Pecenegi şi Cumanî? Dacă ar fi fost Bizantini, Ana Comnena i-ar fi numit aşa, ca pe revoluţionarul Traulos. Bulgari nu sînt, căci Bizantinii îi numesc pe Bulgari Mysi (Moesi). Ungurii au numiri clasice greceşti altele decît Sciţi. Prin urmare, conchide d. Iorga, aceşti Sciţi sînt probabil Romîni, aflători în vremile acelea la Dunărea de jos (Vlaşca-Vlahi). Dacă se admite această teorie a d-lui profesor Iorga, atunci începuturile istoriei neamului nostru se mută cu 200 de ani mai înnainte.

Judecată în general, teoria d-lui Iorga este foarte probabilă. Ducatele de la Dunăre şi hegemonii lor trebuie să fi fost State independente româneşti, după analogia cu voevodatele de mai tîrziu ale Romînilor, înfiinţate după pildă şi cu îmbold unguresc. Un argument protivnic e că pămîntul nostru, noi nu l-am avut chiar din capul locului în întinderea sa actuală, ci noi l-am dobîndit pe încetul pănă la Nistru şi Marea Neagră. Apoi ne mai întrebăm de ce ducatele dela Dunăre nu s'au menţinut ca voevodatele de mai tărziu? Se poate că, nefiind năvălirea popoarelor încă terminată şi dispărînd Imperiul bizantin vremelnic din Europa, Latinii dîndu-i prin ocuparea Constantinopolei lovitura de moarte, Statele româneşti de la Dunăre au trebuit să dispară, fiindcă populaţia lor era prea puţin deasă şi fiindcă-şi pierduseră ocrotitorul, Bizanţul. După ce dispăruse temporal Imperiul bizantin din Europa, se iveşte Imperiul «romîno-bulgar», în timpul Împăratului Isac Anghel. Nichita Acominatul spune că, şi de data aceasta, „Sciţii de dincolo de Dunăre" îi ajută pe răzvrătiţii Petru şi Asan. Prin urmare vedem că aceşti Sciţi transistrieni sau mai bine paristrieni joacă un rol destul de însemnat în istoria ţerilor din Sudul Dunării pe vremea Imperiului bizantin. Admiţînd că aceşti Sciţi sînt Romîni, înfluenţa politică reciprocă între Bizantini şi Sciţi paristrieni, adecă: Romîni este evidentă.

Expunerile extrem de interesante ale conferenţiarului au fost primite de asistenţa foarte numeroasă cu aplause călduroase.»

* * *

www.dacoromanica.ro

În *Ioan Neculce*, III (1923), se dă aspectul Iaşului după o statistică din 1820. D. Ghibănescu constată dispariţia „uliţei trepezeneşti“ (a Lazilor, cari erau de lîngă Trapezunt) şi „sîrbeşti“ (a Balcanicilor). Un dascăl Gheorghe de la Bărboiu dus la Constantinopol (p. 8). Evreii erau în 1820 numai 6.000 de suflete aproximativ (p. 8). Mehterii, musicanţii Curţii aveau şi profesii (p. 10). Între străini profesorii Dubert (Frances) «Şiaidar» (Frances), «Genelie» *(idem)*, Lincourt, «Ruja» (Italian), Kraus, Baca, Constantin, Nicolae, apoi cofetarul Nicoletti, doi musicanţi, un fabricant neamţ de piane (p. 13). Mai sînt şi alţii neindentificabili (ca dascălul «Jajde»). Articolul are un glosar «filologic», o hartă şi o semnătură autografă a autorului. — Urmează un bun studiu asupra satului Goeşti de d. M. Costăchescu. Interesant dubletul românesc Frăteni pentru Brătuleni (cancelaria slavonă a slavisat nomenclatura mai mult decît se crede). Bratul viteazul pare a fi egal cu Bratul Stroici (Stravici e iar o formă de cancelarie): viteaz înseamnă cavaler, *eques, miles*, după obiceiul unguresc[1].

Şeptecenii sînt oameni din Şepticiu (pp. 34-5). Ivaşco, fiul Nacului, şi Măricuţa, fata lui Dumitraşco Drăguţescul, din 1655, la Goeşti (şi la Lungani), sînt străbunii Mariei Nacu, soţia lui Iordachi Drăghici şi înnaintaşa mea. Acolo a murit Alexandra, fiica lui Vasile, el însuşi fiu al lui Ureche cronicarul *(ibid.)*. Ureche voia să lase pe Alexandra, care s'a judecat la Duca-Vodă. Ea era cumnata lui Ionaşco Nacul. Soţul cel rău a fugit în Polonia, murind acolo (averea o lăsase în parte la mănăstirea Sf. Vinere). O parte din Vrîstaţi[1] o dă Ionaşco nepotului Savin (p. 39). Un Buhuş, rudă cu Ureche, cumpără ceva din lăsămîntul acestuia *(ibid.)*. Năculeştii (Nicolae, din Lungani) erau şi «răzeşi» la Frăteni, arătînd astfel că se coboară din «viteazul» Bratul (p. 40). Aproape erau şi Prigorenii lui Neculce.

Nacul din 1743 era „Neculai feciorul Neculuĭ logf. of Visterie“ — cf. şi, la p. 83, an. 1733, lîngă Dumitraşco Mustea — din Lungani, avînd ca frate, la Frăteni, pe Ion (p. 41). Neamul avea şi moşie la Şepticeni, unde se judecau cu călugări de la Putna *(ibid.)* (aproape Bătireştii, de la Batir, Báthory). În Cerbole se păstra «heleşteul Nacului» (p. 42). La 1754 Ioniţă

[1] Cf., calaxic: „vrîstaţi“ pentru amestecaţi.

www.dacoromanica.ro

Nacul avea, cu partea din Frăteni şi cu Lungani, satul Ploscureşti (p. 43). La 1797 în Şepticeni era stăpînă o femeie, Maria Stolniceasa Năculeasa *(ibid.)*. Ei au fost vînduţi de aceasta, acum soţie a lui Iordachi Drăghici, numai la 1839, în ziua de 12 Septembre, beizadelei Iorgu Suţu *(ibid.)*. Un frate al lui Delavrancea ajunsese stăpîn la Goeştii vecini (p. 46).

O bogată serie de documente ieşene. Călugării de la mănăstirea Nicoriţei la 1698 (p. 49). Un «bacal» de la Chişinău în 1779 (p. 50). Un staroste de făclieri la aceiaşi dată (p. 80). *Uliciani* corespunzînd «răzeşilor» la 1710, p. 80. „Drumul Sării" la 1796 (p. 58), vii cumpărate de Gheorghe Asachi la 1827 (p. 60). El apare, în legătură cu această proprietate, împreună cu soţia Elena şi fiica Ermiona la 1848 (p. 62). Suiulgiii lui Grigore Ghica la 1757, p. 63 şi p. 65. Danie de loc, în April 1776, lui Fotachi, „doftorul al curţii gospod", ca să facă o „spiţerie de piatră", „pentru odihna de opştie" (pp. 64-5). Curtea arzînd, el face o simplă prăvălie (pp. 65-6). Semnătura lui Φώτιος ἰατρὸς, la 1794 (p. 67). Un Ioan şlicar în Iaşi, la 1810, p. 73. Judecată după «Sfînta pravilă» la 1755 (p. 74). Un «Boşneag» tufecciu la 1796 (p. 75). Vătaţea (Batatzes) şi Botăşanca la 1666, p. 78. La 1709 nepoata lui Popărşoc Şoltuzul de Iaşi, p. 79 lîngă o Tricolicioaie (un Tricoliciu la Bogdan, *Documente Bistriţene* la începutul secolului al XVI-lea). Cf. un Toader Tricolici la 1724, p. 82. — Un act privitor la Botoşani cuprinde pe Silion, un preot Gheorghe, un preot Toader, un preot Ilie, un preot Ienachi, un Mihalache fost hotnog, un Gheorghiţă Ghenghea, un diacon Gheorghe, un diacon Ursul, un Ioan fiul lui Belici, un Vasile Popişcanul (p. 80). — *La 1724 un zugrav Vasile, frate cu diaconul David, care Vasile luase ast pră-i, fără a o face, „o catepetiazmă de la mănăstire de la Niamţu"* (p. 81). *Zugrav e şi preotul Ursul, la 1731*, p. 82 (cunoscut şi de Neculce). Soţia Maria în 1750, p. 83 (fiu, Ioniţă; aproape, acel David Diaconul, pe Uliţa Strîmtă). O casă a Mitropolitului Nichifor la 1747, p. 83. Ileanca şi Maria nepoatele lui *„David diacon zugrav»*, la 1760, p. 85; *martur „preotul Ioan zugrav"* (p. 86).

Un blănar ungur la 1771 (p. 88) odată cu Mîrza băcalul. Soronarii la 1733, p. 91. Un staroste de Armeni la 1740 (p. 91) şi «capul arcarilor» într'o stradă din Iaşi, *ibid.* Alt staroste de Armeni la 1755, p. 93. Un băcan Hristea Endreneliu (din Adria-

www.dacoromanica.ro

nopol) la 1764, p. 94 (ca de obiceiu, cuvintele greceşti sînt indescifrabil redate). La 1786 «locul Doamnei Catrinii» (p. 98), — nume: Vinetiia *(ibid.)*. «Dănilă fuştaşu de spre Doamna», 1744, p. 991. «Mahalaua stăpăzăniască», şi «strepăjănească» (p. 100; cf. p. 101), trăpezănească, şi «surlăria», cu acest prilej. La 1806 Nicodim arhiereul Sinadon lasă vechiului său vătaf Anghel «mica lui bibliotecă» până va fi de vîrstă fiul aceluia, Antonie (şi «izvodul cărţilor»), p. 102. În acea mahala «podul de piatră ce să numeşte a lui Ştefan-Vodă (Tomşa)», p. 102. «*Prăvalul* locului spre Bahluiu», p. 104.

Note ale d-lui Zotta despre Iordachi Răşcanu, care a făcut parte din solia la Constantinopol în 1822, p. 107 (în notă despre Ralù, fiica lui Mavrocordat Deli-beiu, măritată Moruzi).

Apoi act slavon de la Ştefan-cel-Mare (16 Octombre 1490) pentru satele Răspopi, Ilieşti, Cateleşti (Covurluiu). Un Neagoe fiul lui Vlad Orbescul (p. 108), frate cu Călin (fiii lui Deatco, şi Vlad, soră, Negoslava, toţi *Munteni* pribegi). Altul (traducerea) din 1496-7, priveşte satul Alexeşti (nume: Vlaşin) (p. 109). *Act românesc din Răspopi* (1593, 24 Iunie) (un cal, 15 taleri), p. 110. Plata în pămînt a «morţii de om», 1639—40, pp. 110—11. «Cai ĕ-aŭ fostu rînduiţ de triaba Hanului», supt Dumitraşco-Vodă Cantacuzino; p. 111. Mănăstirea «Balica», p. 112. Constatare la 1712: «fiind ţara la mare scăpăčune şi rîsipă din zavistia nepreitoriului, precum iaste vederat întru toţi» (p. 112).

Extrem de interesant testamentul Mitropolitului Gheorghie, 18 Decembre 1729: la «ţenchiul vieţii» lasă o sută şaizeci de «stupşori» Mitropoliei, cinzeci Neamţului, de unde e de postrig, cinzeci Bistriţei, de unde a ieşit de a luat episcopia, apoi Pîngăraţilor şi Bisericanilor, plus ceva vite, cai, oile ce le are «din copilăria sa făcute», nepoţilor şi nepoatelor, moşia la Greci (Tutova), de cumpărătură Mitropoliei, ca şi viile Mitropolitului Ghedeon la Odobeşti (care luase şi Unguraşii, Dracsineştii, Negoeştii). Pomenit nepotul Costachi. Mai avea Nemernicenii şi heleşteul, Strîmbul «pe vale capiştii armeneşti». Singura avere în bani — şi se pare că n'are mai mult — 300 de lei, pentru pomeni, «paminţi». La 24 ale lunii, observînd vremea grea — «trecînd şi noi pintr'acăastă uşă ca să vază cei ĕ-or veni în urma noastră măcar ĕ'au fost şi sînt aceste vremi, iuţi şi grele» —, el adauge dar de odăjdii Metropoliei (şi «mitră frumoasă», «12 minei moschi-

www.dacoromanica.ro

ceşti cu 2 trioade şi liturghii cenovnice de toate trebiale arhiereşti şi alte cărţi care nu s'au mai pomenit : aceste am dat 300 lei, de le-am cumpărat de la Moscovă»). A plătit şi şapte pungi datoria lui Ghedeon care cu aceşti bani, cu camătă, luase (satele). La 1786 «milă» pentru neamul lui Tăutul Vel Logofăt, adeverit astfel de Toader Balş (pp. 115—6).

Foarte interesant actul din 1593, al lui Ieremia Movilă, pentru casele lui Bogdan Donovac din Suceava (menţiunea luptelor interne supt Despot, a Muntenilor din Suceava, a «tîrgoveştii» de acolo, a viilor vîndute de Petru Şchiopul lui Sima vameşul şi, după moartea acestuia, dăruite Galatei; Bogdan Donovacovici era în Liov, unde-i murise tatăl; cred că am dat o traducere germană a acestui act, din hîrtiile lui Wilhelm Schmidt (pp. 116-7). Scutiri, de la 1705 înnainte, pentru preoţii armeni din Iaşi, p. 118 şi urm. (cei de la Suceava se apărau cu acte aduse din Ardeal, p. 120). Boierescul de «12 zile pe an ori cîte 2 lei bani să dă pentru lucru» la 1757, p. 121. Reserva că se poate cere răscumpărarea de cine n'a fost faţă la vînzare, pp. 121-2. Venitul episcopiei Romanului de la tîrgoveţi (1799), p. 127 şi urm. Drepturile breslei blănarilor şi cojocarilor din Iaşi supt ocupaţia rusească, cu «podracici» (oameni cu contract), p. 129 şi urm.

Pentru căsătoria lui Asachi cu Elena (Eleonora) Täuber, Vienesă, foastă soţie a lui Chiriac Melirato (copii cu el, Dumitru, Glicheria şi Alexandru), nu fără resistenţa acestuia, în 1830 (despărţirea din 1823; Asachi are chiar de atunci în pază pe copii); p. 131.

Curios act de frăţie din 1774 între Iordachi Balş, Constantin Vîrnav, Ienachi Conta şi Iordachi Cananău, pp. 132-3. Martin Koubelca arhitect lucrează la casa şi clopotniţa de la Frumoasa (pp. 134-5). Judecată a lui Ion Neculcea în 1742, pp. 135-7 («vătaf de foroşeri»?). Pentru exilul la Bolù a fiicei lui Vodă Mavrogheni, Eufrosina, văduva lui Negri Caimacamul, p. 138.— Genealogie a familiei Gane (multe lucruri străine şi inutile), p. 139 şi urm.: cerere de a fi îngăduită să treacă la călugărie a unei Gane la 1823; contract pentru ziar şi tipografie al lui C. Gane cu Goldner; corespondenţa lui I. Urban Iarnik cu N. Gane.

Între inscripţii şi notiţe, inscripţia dela Sf. Paraschiva din Piteşti notiţe de la Mediaş, din Ploeşti, Baia, etc. (cea din Inidoara am dat-o şi eu), notiţe sturdzeşti de la Păstrăveni. Una, mun-

www.dacoromanica.ro

teană, pretinde că Hangerliu a fost purtat pe străzi cu lanţul de gît înnainte de a fi tăiat (p. 172), ceia ce e falş. D. I. Minea discută asupra primilor pîrcălabi de Chilia (pp. 187-8). Acelaşi se ocupă (p. 188 şi urm.) de raportul dintre Ureche şi Paszkowski: ştiri după izvoare poetice perdute, numai de la Aron-Vodă încoace. Interesanta «scrisoare cantemirească» merită o lămurire mai pe larg (p. 197). Acelaşi a aflat în acte tărzii menţiunea vechilor documente moldoveneşti de la 1392 înnainte (pp. 197-9). D. Ghibănescu înseamnă un antologhion brîncovenesc *oferit de Mihai Cantacuzino* la 1706 bisericii din Lugoj. Un manuscris nou de cronograf, p. 217 şi urm. O condică şi «pravilă» supt Alexandru Moruzi e semnalată la p. 225 şi urm.

* * *

P. Palade, *Radu de la Afumaţi*, Ploieşti 1923.

Lucrarea d-lui Palade e foarte bine informată, dar şi fără pretenţie de a inova, merite care trebuie semnalate în această epocă de confusie pretenţioasă. Interesantă menţiunea din Sanudo că încă din 1521 ar fi fost vorba de candidatura pretendentului Mircea fiul lui Mihnea.

Se pot releva ici şi colo lucruri de îndreptat. N'au fost «capitulaţii» în relaţiile noastre cu Turcii. Fessler nu poate fi izvor pentru istoria Turcilor. Paşa din Nicopole nu e «Mahomed», formă în sine falşă, ci Mehemed. Cifrele din „Ziarele" lui Sanudo, exagerate, nu merită a fi însemnate. Ideia lui Xenopol a luptei dintre Dăneşti şi Drăculeşti nu mai e de menţinut. „Knesius Stederdorf" e „cneazul" dintru'un sat ardelean. Descendenţa lui Dragomir Călugărul nu e şi nu poate fi prin nimic dovedită, Radu de la Afumaţi e ori din Vîlcea, ori din Ilfov: semnalarea Afumaţilor vîlceni şi uciderea lui Radu la Rîmnicul Vîlcii ar pleda pentru întâia ipotesă. Nu poate fi vorba de „ocuparea Chiliei şi Cetăţii-Albe" la 1522 (p. 23).

Pretutindeni, expunerea e precisă şi foarte amănunţită.

N. I.

* * *

D. P. Gîrboviceanu, publică supt titlul de „Romînii de peste hotare şi în deosebi din Rusia şi Iugoslavia" (Bucureşti, tip.

www.dacoromanica.ro

măn. Cernica), o conferinţă, ţinută la Ateneul din Bucureşti. Date exacte, într'o formă plăcută. Şi informaţii personale (despre Romînii din Suşneviţa şi Mune, 6.500 la număr: ţeranul care cere să se trimeată «libri», căci «pierdem lingua»; amintiri din Cherson, unde comandantul era Romîn înnainte de a fi general în armata noastră, un Moruzi avînd comanda Cazacilor; unul din şefii bolşevicilor alt «Moldovean», profesorul Barbă Neagră asemenea, ca şi negustorul Neagu, diaconul Costin din Aleşchi etc.; lista de «Macedonenii» cari au servit noua Grecie; un drum pe Dunăre în contact cu ai noştri din Serbia). Şi o scurtă bibliografie.

* * *

Fostul episcop al Romanului, părintele Teodosie, publică o bună traducere din greceşte a «Comentariilor sau explicării epistolei către Evrei» a Sf. Ioan Hrisostomul.

* * *

Pagini foarte înţelegătoare şi de o sănătoasă critică despre Iaşi le dă d. Voilquin în *Paris-Bucarest* pe Decembre 1925. Sînt pasagii de toată frumuseţa. Întreaga bucată ar trebui tradusă.

* * *

În broşura «Inaugurarea festivă a rectorului pentru anul de studii 1921-1922» (Cernăuţi 1922) d. Max Hacman se ocupă cu jurisconsultul basarabean Petru Manega, autorul Codului Civil pentru provincia sa, de care s'a mai ocupat şi răposatul Casso. El ar fi nu Grec, ci Romîn din Macedonia, mai ales după finala numelui său (adaug: Paşalega). Se ştia că a trecut bacalaureatul la Paris în 1818 şi licenţa în drept tot acolo la 1820. Trimeterea lui în Franţa se va fi făcut — de vreme ce a avut legătură cu Mitropolitul Ignatie — din fondul Eteriei, potrivit intenţiilor întemeietorilor ei (v. *Revista Istorică* pe 1922): în acest cas el era privit ca Grec[1]. De aceia a şi mers să caute, la

[1] D. Onisifor Ghibu a dovedit că *Povăţuitorul tinerimii*, aşa cum se presintă, nu e al lui Gheorghe Lazăr.

www.dacoromanica.ro

Troppau, pe Capodistria, care el l-a trimes în Basarabia, oferindu-i serviciu. După dreptul roman caută el a crea noua pravilă şi vorbeşte cald de descendenţa din Romani. D. Hacman observă cu dreptate că regimul lui Nicolae I-iu a ucis ideia reformei. Juristul a vegetat ca bibliotecar la Chişinău. Sfîrşitul nu i se cunoaşte.

* * *

În *Revista Moldovei*, III, 10, o scrisoare a lui Puşchin despre izbucnirea mişcării lui Tudor Vladimirescu şi a Eteriei. E datată din Chişinău şi pomeneşte organisarea pimitivă a societăţii, cu trei grade (militari, cetăţeni şi ἀρχή), precum şi mişcarea din Odesa, între Greci. Poetul crede că Alì-Paşa de Ianina s'a făcut creştin, supt numele de Constantin. Se discuta ideia ocupării Principatelor şi trecerii Dunării de Ruşi.

* * *

În *Anuarul judeţului Olt* pe 1924 se pot afla date numeroase şi variate asupra comunelor acestui judeţ. Ştirile istorice despre biserici lipsesc prea mult. Şi cine a dat voie să se dărîme, cum spune «Anuarul», vechea mănăstire Clocociov? Acest act barbar a fost el aprobat de Ministeriul de Culte, după luarea avisului, necesar, al Comisiunii Monumentelor Istorice?

* * *

În *Cultura Poporului* de la Cluj, note despre Romînii din Ardeal şi de dincoace de pictorul Guillarmod, un Elveţian.

* * *

În *Spomenicul* Academiei din Belgrad, LV (1922), se dă o gramată a egumenului de Sf. Pavel la Athos pentru mănăstirea închinată a Jitianului (p. 26).

N. I.

www.dacoromanica.ro

LIBRARIA „PAVEL SURU"

BUCUREȘTI, CALEA VICTORIEI, 85

are în deposit următoarele lucrări datorite d-lui N. IORGA:

Trecutul românesc prin călători.
(Cursuri la Șc. Super. de Războiu).
I
Până la jumătatea veacului al XVII-lea. Lei **20.**—
II
Da la jumătatea veacului al XVII-lea până la 1880. Lei **18.**—

Prolegomene de istorie universală
Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei.
I
Evul mediu. Lei **20.**—
II
Epoca modernă. Lei **15.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul 1-iu: Evul Mediu). Lei **20.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul al II-lea: Epoca Modernă până la 1600). Lei **35.**—

Istoria Literaturilor Romanice în desvoltarea și legăturile ei (Volumul al III-lea: Epoca Modernă de la 1600 până în zilele noastre). Lei **45.**—

Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Épire, Thessalie, etc). Lei **3.**—

Histoire des Albanie et du peuple albanais Lei **3.**—

O sută de ani de la nașterea lui Cuza-Vodă (Conferință ținută în Sala Ateneului Romîn) Lei **2.**—

Mihai Viteazul (Dramă în 5 acte) Lei **4.**—

Un Domn pribeag (Dramă în 5 acte) Lei **3.**—

Învierea lui Ștefan cel Mare (Dramă în 5 acte) Lei **4.**—

Cantemir Bătrînul (Dramă în 5 acte Lei **3.50**

Constantin Brîncoveanu Dramă în 5 acte).— Lei **4.**

Revista Istorică (Anul al VII-lea. N-le 7—9). Lei **4.**—

Bulletin de l'Institut pour n'étude de l'Europe sud-orientale pe 1921 (N-le 7—9) Lei **5**—.

Polonais et Roumains (Relations politiques, économiques et culturales). Lei **10.**—

Românii și Grecii de-a lungul veacurilor (cu prilejul îndoitelor nunți princiare din MDCCCCXXI) Lei **15** —

Izvoare contemporane ale mișcării lui Tudor Vladimirescu.
Ediția ordinară **45** lei, mijlocie **50**, de lux **55**.

www.dacoromanica.ro